

COMMENTATOR COMMENTATUS.

TARLÓZATOK

HORATIUS SATIRÁINAK

MAGYARÁZÓI

UTÁN

BRASSAI SÁMUEL,

R. TAGTÓL.

PEST, 1872.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

451

Pest, 1872. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

COMMENTATOR COMMENTATUS.

Tarlózatok Horatius satirái magyarázói után.

(Felolvasatott a M. T. Akadémia 1871. jun. 5-én tartott ülésén.)

Messe facta, spicilegium
venire oportet. Varr.
R. R. I, 53.

„Nemesség kötelez¹⁾,²⁾ int minket is a közmondás. Az a magas polcz, melyet az Akadémia, mint a magyar tudományosság képviselője foglal el, untalan emlékezteti arra, hogy a tudomány uradalmának minden zugát járja el örökös szemével. Hogy kerülhetné el hát figyelmét az a terjedelmes, változatos, kies tartomány: a classica philologia? Ámbár a háládatlan világ igen is kezdi felejtetni, hogy az az őshona Európa és Amerika miveltségének³⁾. Sőt, roszakarója szemére vehetné Akadémiánknak is, hogy 39 évi tudományos működésének nagy halmazt tevő gyümölcsei közt alig mutatkozik itt-ott, egy-egy classico-philologiai munkálat³⁾, . . . rari nantes in gurgite vasto.

¹⁾ »Noblesse oblige.« Bizonyos Lévis család-ezimer devise-éből származott irodalmi közmondás.

²⁾ Napjainkban ugyancsak neki állottak a szép tartomány feldulásának az »ész« és »tudomány« nevében, mint Vilmos Franciaországának »Isten« és »nemzetiség« ügyében, hogy ürügynek ne mondjam. Féltő, hogy azok, kik ama tartomány kövér földjén nyertek növelést és ápolást, úgy járnak, mint Aesopus rókája, ki akkor kezdte bámulni a terepely tölglyet, melynek odujában lakott volt, midőn egy szőlész által gyökereitől kitépve s ledöntve látta.

³⁾ Itt van egész lajstroma, a miket ez irányban az akadémia közlönyeiben fel tudtam lelni:

Guzsics Izidor-tól: Hellen-magyar litteratura és dramaturgia. — Évkönyv. I. II. III.

E hiány számbavételére Zichy Antal tagtársunknak nem régiben tartott felolvasása nyujta alkalmat, midőn is Horatius *sermo*-inak magyar fordítását bémutatván, a költőről s munkái közül kiválólággal és tüzetesen a bémutatottakról figyelemre méltó ismertetésekkel adott. Engemet, többek közt, annyira érdekelt, hogy legott a satirák olvasására adám magamat a az ottan-ottan elébukkanó nehézségek commentariu-sokhoz kényszerítvén folyamodni, nagyobb világ okáért minden mécsét meggyújtottam, valahányhoz csak hozzáférhettem. Használat közben arra a tapasztalatra jutottam, hogy mécseseimet gyakran kell szitni és piszkálni, vagy is, kép nélkül szólva, hogy jóllehet számtalanok fáradoztak Horatius szövege körül, mégis mind e mai napig számos az oldatlan bog, a világitatlan vagy ferdén világitott homály, az igazítatlan hiba, a döntetlen kérdés. Meglehet hogy, egyszer-egyszer éppen „sok szakács sózta el az étket” s az ily esetek számát nem kellene szaporítanunk; de az is igaz másfelől, hogy „több szem többet lát”: és hát ha az enyim is némely helyütt pillantott meg, vagy többet vagy jobbat, mint a satirák magyarázatában elődeimé? Én legalább hiszlekedem magamnak, hogy az elmvolt aknából bányásztam ki egyetmást, a mit a commentato-

Czech János-tól: A tudományok állapota Magyarországon az Árpádok idejében. — Évkönyv. II. köt. (Csak egy szakaszukája tartozik ide, a mennyiben a görög és római nyelveket emlegeti.)

Dethier József külföldi tagtól: Augusteón, vagy Nagy Jusztinián áriás lovasszobra. — Évkönyv. XI. köt.

Érdy János-tól: Erdélyben talált viaszos lapok. — Külön kiadvány.

Toldy Ferenc-től: A m. n. muzeumnak a Neoclet által kiadott névtelen deák meseirét magában foglaló addig ismeretlen codexéről. — Értesítő 1854.

Szepsesy Imre-től: Az ó classica irodalom előnyeiről a gymnasi-umokban. — Értes. 1860.

Telley János-tól: Az Iliás szerzőjének egységéről. — Értes. Nyelvtud. közlöny. III. köt.

Megint: Solon adótörvénye. — Nyelvtud. közlemények. VI. köt.

Megint: Az attikai törvénykönyvről. — Nyelvt. közlem. VI. kötet.

Szécsény Sándor-tól: Összehasonlító latinszónyomozások. — Nyelvt. közlem. VII. köt.

Megint: Latin orthographiai tanulmányok. — Ny. közl. VIII. köt.

Zichy Antal-tól: Horatius és satirái. —

rok nem bírtak kikutatni vagy valódi fém képében csak csillámot hoztak napfényre. Hogy leleményeim melyik rovat alá tartoznak, annak a t. szakgyűlés lesz ezennel bírójája. Minden esetre „duplex libelli dos erit.” Mindenben csak nem hibáztam; az eltaláltakban a satirák jobb értését eszközlöm s az akadémia munkálataiban a classica philologiai értekezések gyér számát egygyel sűritem.

Szemem előtt főképp a satira-magyarázat eddig legújabb jelentékeny mozzanatát, a Heindorf-Doederlein-féle editiót⁴⁾ tartottam. De a többi közül is a legjelesebbeket⁵⁾ minden alkalommal consultáltam.

És már most hadd fogjak a tárgyaláshoz.

⁴⁾ Des Q. Horatius Flaccus Satiren erklärt von L. F. Heindorf. 3-te Aufl. mit Bericht und Zusätzen von D. Ludwig Doederlein. Leipzig. 1859. 8. — E kiadásban Heind. olvasatai s jegyzetei épen és változtatás nélkül meg vannak tartva.

⁵⁾ A használtam editiók névsora:

Opera Q. Horatii Flacci Venusini — Aconis et Porphirionis commentariis illustrata, admixtis — Aemilii, Modesti, Terentii Scauri adnotationibus per Georg. Fabricium Chemnic. Basileae. — Tomus alter, (cum) commentariis Landini etc. Annotat. Erasmi, Manutii, Politiani, Glareani etc. Basil. — A végén: »Per Henrichum Petri, mense Septembri, Anno 1555.» fol.

Q. Horatius Flaccus — opera D. Laubini emendatus — nunc ab eo recognitus — Commentariis auctis illustratus. Parisiis. 1567. fol.

Q. Horatius Fl., C. Commentariis et enarrationibus Commentatoris veteris et Jac. Cruquii. Ex officina Plantiniana Raphelengii 4-to. (1611.)

Q. Horatius Fl. ex recensione et cum notis atque emendationibus Rich. Bentleii Amstelæd. 1728. 4.

The Works of Horace . . . with the Original Latin, by S. Patrick. Vol. II. London. 1750. 8.

Q. Horatii Fl. Eclogae . . . restituit Will. Baxter. Recendi curavit J. M. Gesner. Lipsiae. 1752. 8.

Q. Horatii Fl. Opera cum notis variorum. Londini. 1793. II. Tomi. 4.

Q. Horatii Fl. quae supersunt, recens. Gibb. Wakefield. Londini. 1794. II. Vol. 8-min.

P. F. A. Nitsch, Vorlesungen über die klassischen Dichter der Römer. (Horaz. I. II. Bd.) — Folytatta Haberfeldt. (Hor. III. IV. Bd.) Leipzig. 179—18. 8.

Q. Horatii Fl. Opera ad Mss. codices Vaticanos etc. (ed.) Car. Fea. Romae. II. Vol. 12.

Az I. könyv I. satirájából a kezdő harmadfél vers két észrevételre ad alkalmat, mely mindkettő minket magyarul érdekel különösen. Egyik az, hogy itt is, mint számos más esetben, a latin idiotismus a magyarral legszebb egyetértésben találkozik. Ennél fogva sokat, a mit a nyugati európai commentatornak mesterséges fogásokkal kell interpretálni, a magyar ifju szórul szóra fordítva megért. Ezt: „... *nemo, quam sibi sortem . . . ratio dederit . . . illa contentus vivat*“, oly latinismusnak tartják, a milyenre még a rokon görög nyelvben is kevés az analogia, s a melyet hát ők csak casus vagy legalább constructio változtatásával kísértének megértetni, mintha így volna: „*nemo sorte sua . . . delecta . . . contentus*“, vagy: „*nemo illa sorte, quam ratio dederit etc.*“ Igaz is, hogy nyugati európai nyelveken csak is az utóbbi módon szerkeszthetni a tárgyalt mondatot. Úgy de, ha magyar napszámos így szól: „A mennyit ma kerestem, azzal nem ugroim a Dunába;“ vagy ha ezt halljuk: „a mennyi verést kapott, marhának is sok lett volna“; vagy: „a mire leg hamarabb bukkansz, lödd meg“ sat. legkisebbé sem akadunk fel rajta. Hanem meglehet, hogy valami, német seren — nem annyira hizott — mint felpuffadt grammaticusunk soloeccismusnak fogná nyilvánítani.

A második észrevétel tulajdonképp nem az enyim, hanem egy régi scholiastáé (Acron. et Schol. Cruqu.) a ki ezt, de más értelemben, mint én, jegyzi meg: „*Signatò dixit, ratio dederit, fors obiecit.*“ Igazán „signatò“, azaz: jellemzetesen és szabatosan, mit bár valamennyi írónk — honor melioribus — a journalistától a költőig, méltatna komoly figyel-

Q. Horatii Fl. Opera omnia recensuit et illustravit F. G. Doering. Tom. I. ed. 4. Lips. 1829. T. II. ed. 2. ib. 1828. 8.

Q. Horatius Flaccus. Recensuit novae interpretatus est J. G. Orellius. Ed. 3. curav. J. G. Baierus. Turici. Vol. I. 1850. V. II. 1852. 8.

Des Q. Horatius Fl. Satiren erklärt von L. F. Heindorf. Neu bearbeitet v. E. F. Wüstemann. Leipz. 1843. 8.

Horazens Satyren übers. von C. M. Wieland. Wien und Prag. 1801. II Bde. 8.

Horazens Satiren. — Lateinisch und deutsch mit Erläuterungen v. D. L. Doederlein. Leipz. 1860. 8.

mére. Mert biz' a mennyi alanyának vagy más határozójának meg nem felelő igét, vagy megfordítva, az igéhez nem illő határozót — des mots étonnés de se trouver ensemble — a mennyi elliczamodott metaphorát magyar lapokon a hasábkban olvasni kénytelenek vagyunk, annyit külföldi irodalmak termékeiben keresve is — kivált ha az enyhítő „aránylag“-ot is oda értjük — alig kapnánk. Azért, hogy a pongyola közbeszéd — olykor humorból — egy „csepp tüzet“, egy „szikra vizet“ vagy „kenyeret“ hallat, nincs még feljogosítva komoly író, hogy — mint a kezembe legutóbb került lapból, bizony nem keresve olvasám, — a „piano-t kidomborítsa“, az „értelmet tömegesen fejtsen“, sem a képviselő szónok, hogy „a hiányt kiigazítsa“, sem végre a költő, hogy „kedvese arczán rózsákat lángoltasson.“ Nincs gyakoribb, mint a metaphorákban tapasztalni, hogy „*amphora caepit institui, urceus exit,*“ vagy ha még csak így volna!

I. 1, 1—3. v. Ugyancsak a nyugati — mint nevezni szokták: analitikus — nyelvek beszélőinek szükséges magyarázni, hogy ebben: *nemo . . . contentus vivat, laudet diversa sequentes*“, a *laudet*-hez a *nemo*-ban rejlő *quisque*-t oda kell alany gyanánt gondolni. Bétékintek egy házhoz s a szakácsné azzal fogad: „Nincs senki a szobában, elmentek hazulról.“ Erre én nem kérdelem „kik?“, hanem megérem a felelettel. Az „ők“ vagy „mindnyájan“ alanyokra mint a magyaroknak, úgy a latinnak sincs szüksége ily esetben. Kipótolja mind a kettő ösztönszerűleg és mintegy öntudatlanul a világosan ki nem fejezett alanyt. Nincs is egyiknek is az a nyugati nyelvekben okvetlenül megkívántató névmás-alanya egyik személyben is; hanem az én, te, ő sat. mindig *emphaticus* jelennek meg.⁶⁾ P. o. valaki azt mondja nekem: „tegnap este északi fény volt, láttad-e?“ Erre kétképp adhatok tagadó választ: u. m. „nem láttam,“ és „én nem láttam.“ Az utóbbiban az „én“ nem csupa alany-helyettes, hanem magában egy kis interjectát képez: „a mi engemet illet,“ vagy „én, a

⁶⁾ *Emphaticus* és *accentuált* nem mind egy. Az *accentuált* magyarban, a hol szóaccentus nincs, mindig *emphaticus* is; de nem ám megfordítva, mint a szövegbeli példa is mutatja.

ki az affélékre ügyelni szoktam“ sat. Mindezekről persze, hogy nyugati anyanyelvű tudósnak, bármely jeles nyelvész is, nincs és nem lehet oly tiszta fogalma, mint nekünk⁷⁾ s onnan keletkeznek aztán az olyforma jegyzetek, milyen pl. a Ladewigé (ad Virg. Georg. 2, 435. Aen. 1, 3. és 5, 457.): *ille dicit oft wie das homerische ὄγῃ zur Hinweisung auf das vorhergehende Subject.*“ E semmit sem mond, mivel 1) csak 3. szem. pronomenre vonatkozik; holott az 1. és 2. személyűek is éppen oly gyakran vannak emphaticè használva. 2) Minden alanynévmásra illik, akár emphaticus legyen, akár se. 3) Nem csak subjectumra mutat vissza a Homerusbeli ὄγῃ ὁ v. ὁ γὰρ; hanem objectumra (Il. 1, 12.), dativusra (ib. 1, 73.), genitivusra (ib. 1, 47.), vagy valamely relativum antecedenae, mint Il. 1, 139. Legsajnosabb az, hogy az ilyeneket aztán, vaktában utána írják a mi magyar kiadóink.

I, 1, 4. A *gravis annis* helyett valaki (in edit. Sandby.) „*gravis armis*“⁸⁾-t javasolt. Akadt pártolója újabban is. Heindorf, bár nem fogadja el, „igen hizelkedő coniecturának“ nevezi. Én éppen nem tartom annak; mert ha a *gravis annis* ellen az a kifogás, hogy „tautológiát“ csinál a „*multo iam fractus membra labore*“-val, (mit Doederlein azzal hárit el egyszerűen, hogy *multis* nem „hosszas“-t, sokáig, évekig tartót, hanem csak „sok“-at, sürüt tesz), én azt állítom ellenébe, hogy világos tautologia ám a *gravis armis*; mert katonát fegyver nélkül gondolni sem lehet. „Fegyverrel terheltnek“ pedig nem fordíthatjuk, mert a *gravis* ablativussal, jelesen concret ablativussal kapcsolva, alkalmilag, rendkívülig „terhelt“-et jelöl; holott a katona rendszeren, szokottan viseli a fegyverét. Hogy ily értelemben használják a latin írók a *gravis*-t, bizonyítják többek közt a következő helyek: *Mille gravem telis* (Ov. Met. 1, 43.); — *Vinculis gravis* (Plin. Ep. 147.); — *Vulnere gravis* (Vell. Pat. 2, 55, 4. Liv. 21, 48. és 36, 20.) A *gravis armis*-nak az idézett helyen való impropriuságát nem figyelték meg a vulg. textus védői.

⁷⁾ Fájdalom! mindent elkövetünk, hogy nekünk se legyen. A német, franczia, angol könyvek magyar fordításaiban hemszögő én, te, ő sat. a nyelvérzék hanyatlására mutat. Mit? midőn egy elhunyt jeles írónk eredeti regényeiben is hasonlót tapasztalunk.

I, 1, 5. *Fractus membra.* — Erre ezt jegyzik a scholiasták: „*Figuratae, sicut pictus acu chlamydem*“: (schol. Cruq.) — *Frequens apud Virgilium haec figura. Sic enim dicitur: Scissa comam, et, Oculos deiecta decoros. Sic et ipse Horatius: Membra sub arbuto stratus.* (Porphy.) — „... *id est: fracta membra habens.*“ (Acro.) — Heindorf ezekre így okoskodik: „Ez a szerkezet a görögöktől van kölcsönözve, mint a kicznél a *perf. pass.* oly gyakran visszaható vagy legalább átható értelmű, igazi *perf. medi.* Meg kellene már valahára szünni ezt az accusativust az éppen nem latinus *secundum*-mal, a görögben a többnyire szintugy nem görögös *κατά*-val pótolni.“⁹⁾ — A pótlás lehet nem görögös és nem latinus: azt nem vitatom; de az a mit vele czéloznak, t. i. hogy kifejezzék vagy legalább megközelítsék az accusativusnak a szokott és szabályos helyén — a transitivum verbumok mellett — való értelmétől különböző jelentését, az éppen nem elvetendő se ki nem küszöbölendő fogás. Ha ugyanis a rokon szólásokat: *Coroebus... galeam... induitur*; — *Priamus ferrum cingitur*; — *Magicas accingier artes*; — *expleri mentem*; — és jelesen ezeket: *lacer ora*; — *os humerosque deo similis*; — *tremit artus*, összevetjük a Horat. helyével, s a scholiasták hason idézeteivel, meg kell győződünk, hogy a Heindorf elmélete, u. m. a passivum verbumnak reflexiv vagy éppen transitiv értelemben vétele nem futja ki mindnyájokat. Sőt még a legelől idézteket sem magyarázza ki: sem ugy a mint H. stylizálja, sem ugy, a mint némely mások

⁹⁾ »Eine von den Griechen entlehnte Structur, bei welchen das *perf. pass.* so oft das wahre *perf. med.* ist, mit reflexiver oder wenigstens (sic) transitiver Bedeutung. Man sollte doch aufhören, bei diesem Accusativ im Lateinischen ein ganz italatinisches *secundum*, im Griechischen ein meistens eben so ungriechisches *κατά* zu ergänzen.« (Heind. ad I. Sat. 1, 5.) — Mikor philologus »unlatinisch«, meg »ungriechisch«-et lehet, mintha az auyja tejjével szopta volna azokat a nyelveket, nem kellene neki magának »undeutsch«-ság, sőt »unlogisch«-ság vétkét követni el azzal, hogy »wenigstens«-t irt gar helyett. Mert az eszmék rende ez: *passivum, reflexivum, transitivum*; s e szerint a transitiv távolabb áll a passivtól, mint a reflexiv. Általán véve a satírák e leghíresebb és tiszteltebb commentatorának, (a ki majdnem 80 év óta dominál,) a jegyzeteit nem jellemzi kitünően a szabotosság.

szerkesztik, kik a *passivum verbum* jelelte cselekvény cselekvőségére és mintegy virtualis kihatóságára hivatkoznak. Többre megyünk azzal, ha a magunk nyelvéhez folyamodunk s onnan kérünk világot az idegenbeli homály felderítésére. Reménylen nyerünk is, mert különböző kapcsolatban létező latin participiumokat magyarra fordítva azt tapasztaljuk, hogy mindeniknek lehet azon egy rag alatt két különböző árnyalatu vagy módosulatu jelentése, melyeket kétképpen is fejezünk ki a magyarban. Így a *stans pede in uno* szólamban: *stans*=állván; a *stans columna*, *stans palus* kapcsolatokban pedig: *stans*=álló. Az első esetben tehát adverbium, a másodikban adjectivum. Igen, de ezzel csak az activ. part. praesensére nézve vagyunk tisztában; de hát, ha a latinak az adverbiale participiumot mult időben kellene venni, akkor mi történjék, miután a latinak part. praeterituma a cselekvő formában nincs? A göröghöz menjen-e kölcsön kérni Heindorfként? Ó nem! kitelik az saját kamarájából, úgy hogy a passiva formát használja fel activ értelemben⁹⁾, s ezt a változtatást az által jelöli ki — félre érthetetlenül, — hogy accusativus regimént csatol hozzája. Így keletkeznek aztán az olyféle szólam-szerkesztvények, a melyeket e szakasz élén idéztem a scholiasták nyomán, melyeket mielőtt elemzésem igazolása végett magyarra forditnék, hadd ismétljem egy más helyen is már említett észrevételemet. Ez az, hogy valamint általában a verbumban, úgy ebben a fél-igében — (azért „részesülő“ a neve) — is a meg, el, fel, le sat. úgy nevezett igekötők a cselekvény teljesedésbe mentét, megtörténtét jelölik, és így az egyszerű igék adverbiale participiumait mult jellemével ruházzák fel. Így: „látván“ a cselekvényt jelenbe, azaz: a mondatbeli finitum verbumával

⁹⁾ Nem oly moréaz ugrás vagy értelem esavarás ez, a milyennek egy tekintetre látszhatnék, a latinban, hol a verbumok egész osztályának — a deponensékének — passiv. ragjai vannak activ és transitiv. értelemmel. Ezekről jegyezzük meg ezuttal, hogy mind jelen (*ns*), mind mult (*tus*) részesülők levén — legalább névszerint, — 1) az *ns* raguk ritkán vagy soha sem fordulnak elő adverbiale értelemben; 2) hogy ezt a szerepet a *tus* raguk viselik, még pedig a körülmények szerint hol jelen, hol mult értelemben. Ennél fogva praesens és praeteritum neveik csak mint adiectivumokat illetik meg.

egykoru időbe helyzi. Meglátván, ellátván, bőlátván ellenben a velök jelölt cselekvényt az illető verbumét megelőzőnek és bévégzettnek képzeltek. Most márforditsunk: „*Scissa comam muros . . . petit*“ = levágván a haját, szalad a falakra; — „*oculos deiecta decoros*“ = szemérmes szemét lesütve; — „*membra sub arbuto stratus*“ = tagjait a bokor alatt elnyujtva. Tegyük még hozzá: „*Evandrus dextram complexus euntis inhaeret*“ = jobbját megölelve (karöltve) hozzája csatlakozik (Virg. Aen. 8, 558.); — „*dextram amplexus inhaesit*“ = az iménti¹⁰⁾ (ib. 8, 124); — „*Passis aram complexa capillis*“ = kibomlott hajával körül fogva (ölelve) az oltárt (Ov. Met. 9, 772.); — „*quasi pertaesus ignaviam suam*“ = mintegy megrestellve (megátallva) a hanyagságát (Suet. Jug. 7.)

Es mind a mellett, hogy ezen elemzés¹¹⁾ ellen senni

¹⁰⁾ Ezekben az idézetekben előforduló *haeret*-re nézve Virgilius magyarázóival hibát követtetett el az eruditio. Örvendettek hogy ismét egy előképet állíthattak Homerusból a szegény latin költő eleibe, kit ők az *inultorum servum pecus* egy tagjául szeretnek minden megragadható alkalommal bémutatni; s örömlükbe a *haeret*-nek s *inhaesit*-nek hamis értelmet adtak, csak hogy a görög idézetnek: ἐν δ' ἄρα οἱ φῶ χερσὶ, megfelelőjen, ha Procrustes ágyára húzva is, a Virgiliusbéli hely. A commentatori eljárást jellemzi az is, hogy Heyne után irta ki mindenik a Homerus vers-törődékét, s minthogy amaz az éneket s verset nem idézi, ők se vették magukra azt a fáradságot, hogy kikeressék az Il. 6, 253. verset. Ez ugyan a Virgilius helyére nem talál, mint az Il. 1, 361. versbeli: χερσὶ μὲν ζαρέψατον; mert itt és ott a verbum tisztán a χερσὶ-vel van construalva; holott a *haeret*-nél és *inhaesit*-nél előbb *ei*-t kell bétudni, mely pronomen akár a *manus*-ra akár arra vonatkozhatik a *ki* és a *kez*. Heyne az elsőt tartja, én az utolsót. Mert ez természetesebb constructio: *ad* és *haeret* s *inhaeret* valakihez vagy valamihez való ragaszkodást jelent, de *prehendit*-et soha sem. Ennek csak *következőse* lehet a *haeret*. Végre ebben az értelemben az *amplexus* és *complexus* után a legszenvedhetetlenebb tautologon lenne.

¹¹⁾ Erre vonatkozva, hadd mutassam meg, mily befolyással van a commentatorra az ő anyai nyelve. Egy felől láttuk, hogy a szövegben közötti elemzésre egyenesen a magyar nyelv vezetett. De másfelől azt állítom, hogy német philologus anyanyelvénél fogva nem bukkanhatott reá. Elsőben is jóllehet megvan a német particip. praesensnek mind a kétféle — adverbiale és adiectivus — jelentése, de ezt a kettőt grammaticai formák választják el élesen egymástól. Az első értelemben mindig ragtalan; a másikkban szükségképp ragos. *Stans pede in uno* = Auf einem

kifogás nem lehet, általános elméletnek a szóba vett szerkezetekre nézve nem fogadhatjuk el. Mert ime, az egészen hasonló „*fractus membra*“ és „*pictus acu*“ szólásoknál is már megtagadja a szolgálatot. Meg; mert itt nem fordíthatjuk: „(a katona) megrönsolván a tagjait (azt mondja); sem ezt: „Coroebus kihimezvé a mentéjét“ egyáltalában sehol, a hol a mondat alanya megint mint alany nem vonatkozik a participiumra is. Még kevésbé lehet alkalmazni azokra a példákra, melyekben az accusativust regaló passivum vagy intransitivum verbum nem participium alakban jelenik meg, mint: *tremit artus* stb. Nincs hát más mód, hanem vissza kell térnünk arra a porhorrescált elméletre, hogy az intransitivum verbumokhoz csatolt accusativusoknak a transitivumokkal párosultakétól különböző értelmök, jelentésök van. Az ilyeneket hát a tárgyalt esetekben, latinul interpretálva, kénytelenek vagyunk — alkalmasabb v. „latinosabb“ praepositio hiányában — *secundum*-mal vagy *quoad*-dal egészíteni ki, akár tessék Heindorfnak, és más pedantnak, akár sem. Magyar fordításukban pedig, ahoz képest, a hogy nyelvünk szelleme engedi vagy kívánja, hol rendes (*t*-ragu) accusativussal, hol más alkalmas határozóval fejezzük ki. Pl. *Tremit corpus* = egész testében reszket.

Fusse stehen d; stans columna = Die v. eine stehende Säule. Latinban és magyarban ez nincs. Másodszor, a németnek activum participiuma se egyik se másik értelemben nincs. Annyira, hogy az egyetlen egy kivételt: der Bediente, a német kinsgyarázhatatlan anomáliának tartja. Legyen szabad még egy más példát hozni fel a feljebbi állítás bizonyítására. A szanszkr(i)tisták sokat vesződnek a *te* és *ya* ragu adverbial participiumokkal, melyek értelmökben tökéletesen egyeznek a *mī va, vān; ve; vān* ragu hasonnemű részesülőkkel. Csupán az a használatbeli csekély különbség van köztük, hogy amazok a szófűzésben szabadabban mozognak, nem kellyén — mint a miénkeknek — szükségképp az azon mondatbeli alanyra vonatkoznioik. P. o. »Ezt hallván, a kincstartó elészóltatott« (Vetlap. Lassen Anth. 2. I.), melyben a »hallván« nem a »kincstartó«-ra, hanem a jóval előbb említett »király«-ra vonatkozik. A híros Humboldt Vilmos terjedelmes értekezést írt (Schleg. Ind. Bibl.) a szóba vett formáról s utoljára se bír egészen tisztába jöni vele. Egészen »tökéletesen — már elméletileg — a többiek sem értik, mi kitészik abból, hogy egyikök nem azt a nevet adja neki, a mit a másikuk. *Gerundium, absolutivum* sat. járják rendre.

I, 1, 7—8. *Horae momentō aut cīta mors venit aut victoria laeta.* — Az első *aut*-at Bentley vette fel bizonyos kéziratokból és Lambinussal egyetértve: „ut elegantius et magis Horatianum.“ („Concinnius“ Lamb.) Az utána következő editorok a felhozott indokot nem találták elégségesnek a változtatásra a vulg. és a codexek nagyobb s jobb része ellenében. Heindorfon kívül mind kihagyák az *aut*-at, s ő is nem azért vette fel, a miért Bentley, hanem a következő okát adja: „Mikor csak némiképp különböző két eszme van összekötve vagy elválasztva, a latin nyelv szokás azt kívánja, hogy az *et, neque, vel, aut* megkettőztessenek“¹²⁾. Itt előbb tudni kellene, mit ért tulajdonképpen Heindorf ez alatt a szabály alatt. Mert, szó szerint véve, nincs oly két szó, a mit az író összekötni vagy elkülöníteni jónak lát, a melyek alá foglalt eszmék „csak valamennyire különbözők“ nem volnának; miből aztán a lenne a következő, hogy latin nyelv szokás szerint *et, neque, vel, aut* szócskáknek mindig kétszeresen kellene előfordulni. Az sem sokat világosít, a mit tovább ír e helyre vonatkozólag azon comm., hogy t. i. „az egyik eszme vigasztaló, a másik örvendetes“. A H. indoka hát, ha nem rosszabb, de nem is jobb a Bentley-énél s ha elfogadta az emendatiót, kár volt annyi szót szaporítani érte. Általában oly szabályt, mely a mondott coniunctiók egyes volta vagy kétszerezése felett elméletileg határozzon, kitalálni nem lehet: nem is szükség, mert az az író intentiójától függ. De lehet megfordítva itélni, hogy kettőzött coniunctio tökéletesen coordinált dolgokat jelöl. E tekintetben azt jegyzi meg Doederlein, hogy a *cīta* és *laeta* közt nincs meg a kívánt coordinatio; hanem a tengerész-kalmár *hosszas*, kintő félelme s a katona *gyors* halála közt van az ellentét, s az utóbbihoz ráadás gya-

¹²⁾ Ha homályos, nem én vagyok az oka, mert itt az író szavai: »Nicht wie Bentley sagt elegantius und magis Horatianum ist dass das von ihm aus Codd. aufgenommen erste *aut*, sondern dem Sprachgebrauche gemäss, nach welchem, wo zwei nur einigermassen verschiedene Begriffe verbunden oder getrennt werden, gewöhnlich das doppelte *et, neque, vel, aut* eintritt.« — A »nur einigermassen« háromféleképpen tehet: 1) ha csak valamennyire is; 2) csak valamennyire, azaz igen kevésbé; 3) csak bizonyos tekintetben. Melyik már az igazi?

nánt járul, hogy: „aztán még győzhet is“. Az elismert tekintélyű „Cod. Blandinianus vetustissimus“ sem tud az első *aut*-ról semmit.

És most már azt vélnék, hogy minden tekintetben *salva res est*. Azonban mind a Heindorf gyenge védelme, mind Doederlein erős támadása daczára, azt sugja nekem a magyar nyelv, hogy a vitatott helyen két *aut*-nak kell lenni. Tagadhatatlan ugyanis, hogy ott ez a gondolat van kifejezve: „egy pillanat alatt, vagy ide oda, eldül a dolog.“ Érezzük, hogy ez a kifejezés az első „vagy“ kimaradtával felettebb sokat vesztené erejéből. Sőt azon esetben, ha a „dül“ mindjárt az „ide“ után következne, mint a „venit“ következik a *cita mors* után; okvetetlenül szükséges volna az első vagy — „De hát a *coordinatio*?“ kiáltja nekünk Doederlein — pöre végvesztére. Mert okoskodását ez új világnál megvizsgálva, két hibát fedezek fel benne: a *coordinatiót* igen szűkös az ellentétet hamisan mérte. Nem csupán a két epithont, hanem a jelzett két eszmét: a *cita mors*-ot és a *laeta victoria* kell megfelelőknek venni s ezek kétségen kívül *coordináltak*. Aztán a „*iactantibus*“-ban rejlő hosszas, válságos időszaknak a „*momento*“ s nem a *cita mors* mint D. állítja, az ellentéte. A kétfelé ágazás pedig, mi a két *aut*-ot kívánja a *momento* után kezdődik. Éljen hát az *aut—aut*!

I, 1, 20—23. E helyet megfontolva azt kell felkiáltanom a „példa beszédek“ írójával, hogy: „nemzetség elmulik és nemzetség jó; a hiba pedig örökké megmarad.“ Ime, commentator elmulik és commentator jó s egyik se veszi észre, hogy baj van; következőleg egyik sem iparkodik elenyésztetni — mert nem Horatiustól van — a 20—22 versekbeli hibát: nem egyet, hanem hármat. Azok ugyan is a szokott interpunctióval olvasva s a szokott jegyzetek magyarázata szerint értve, vagy nem értve, — tisztesség, becsület, de igazság is — sületlenek. Mert bizony ezt a gondolatot: „Megérdemlenék, hogy Juppiter hátat fordítson nekik!“ így stylizálni: „Mi az oka, hogy Juppiter méltán hátat ne fordítson nekik?“ meglehetősen sületlenség volna. Már pedig az editiók szövege kivétel nélkül ezt adja a Horatius tollába. A Horatiuséba! Kire tökélyesen illik az a dicséret, a mit ő mond Ho-

merusról: „*Nil molitur inepte!*“ És mily könnyű a bajon segíteni! Csak azt kell meggondolni, hogy a „*Quid causae est?*“ nem az utána, hanem az előtte valókra vonatkozik, és így a 22. v. végén „*inepte*“ álló kérdő jelet onnan kitörülve az *est* mellé kell áttenni. T. i. így:

Quid statis? Nolint. Atqui licet esse beatis!

Quid causae est? — Merito quin illis Juppiter ambas

Iratus buccas inflat, neque se fore posthac

Tamfacilem dicat, votis ut praebet aurem.

A gondolatmenet a következő: „Azok nem akarnak sorsot cserélni; holott előttük áll, tőlök függ ohajtásuk szerint boldogoknak lenni.“ „Mi dolog ez?“ vagy „Mi lehet az oka?“ (De nem kérdelem, mert léhaság volt az egész ohajtás; hanem) „Megérdemlenék, hogy Juppiter“ sat. *Quin* nem vet akadályt; mert hiszen az nem teszen kirekesztőleg: *qui non-t, quo non-t, quia non-t v. ut non-t*. Egy széles értelmű adversativá particula *az*, mely jókora szakadást bír áthidalni s az átmenetet eszközölni. Értelmei a többek közt: *immo, nih ilominus*, és a mi ide kiválóan illik: *sane, omnino*. Mindnyájokra számos példánk¹²⁾ van; hanem csak az utolsókra idézem Plautusból (Merc. 2, 3, 77): *Hercle, quin tu recte dicis: et tibi adsentior ego.* Ugyanott (5, 4, 47.): *Hercle, quin tu recte dicis: eadem brevior fabula erit* — Terent. (Heaut. 891.) CHR. *Ain. tu?* MEN. *Quin tu auscultat* — *no de* hallgass meg. — Id. (Adelph. 248.) „*Nunquid vis? quin abeam.*“ — Van-e még valami mondani való? mert különben elmegyek. — És ugyan Terentiusnál a következőkben a *quin* elé oly forma gondolatot szükség közbeszúrni, a melyet feljebb tevék fel magyarázatul a Horatius kérdéscs helyére: *Quin tu uno verbo dic, quid est, quod me velis?* (Azaz: Ne keríts olyan nagy feneket a dolognak), „hanem mondd meg egy szóval“ — (röviden) „mit akarsz, hogy cselekedjem?“ (And. 45.) Tán rosszul is neveztem „közbeszúrás“-nak, mert, igazabban, benne rejlenek mind azok a *quin*-ban, egy vagy más alakban.

Második hiba a commentatorok részéről az, hogy hall-

¹²⁾ Egy rakásat egy végtiben I. Plaut. Cas. 3, 4, 9—19. Hely és idő kimelésből nem írom ki. Megérdemlik a felkeresést.

gatnak a „merito“ constructiójáról és nem mondják meg, hogy kétképp lehet construálni: u. m. akár *iratus*-sal, akár *inflet*-tel kapcsolni. Minden esetre *inversio* van, mert a mondat *coniunctio*ja: *quin*. A szórend az első esetben: *quin illis merito iratus Juppiter ambas buccas inflet*. A másodikban: *quin merito inflet illis iratus Juppiter ambas buccas*. Hogy melyik felel meg inkább a költő *intentió*jának, azt egy edül ő tudná, hogy a *commentatoroké* egyik *constructio* sem, azt én merem megmondani.

Ámde ez csekély nemleges hiba, ahhoz a pozitív baklövéshez képest, melyet kivétel nélkül kell szemére lobbantatnunk a magyarázók egész hadának. A pofa felfuvását ő k haragra magyarázzák: „*Buccas inflet, id est, irascatur nam buccas inflant, qui irascuntur*“ (Scholiastae et alii). Positio, non concessio, hogy: *buccas inflet* = *irascatur*, helyettesítsük emezt a szövegben; mi lesz? Ez: „*Quin illis Juppiter iratus irascatur*“! Ily szembezőkő tautológiát, ily nevetéséges ineptiát Horatiusnál feltenni lehetetlen! De éppen nem is kényeszerit semmi reá, mert az egész *synonymia* csak ingyen ráfogás. Soha egy *commentator* se látta, mert nem is láthatta, hogy valaki haragjában „felfűtta volna a pofáját“¹⁴⁾. Aztán nincs is példa semmi nemzet irodalmában, a latinban és görögben bizonyosan nincs, — hogy ilyen értelemben használta volna valaki ezt a kifejezést¹⁵⁾. Ellenben kétségtelen,

¹⁴⁾ A „fűvés“ maga ellen nem igen volna kifogás, mert hisz' ott a dúlfűl, valamint ez is: fű mérgeiben (»Vor Zorn schnauben« Doed. ford.) Ugyde az egyszerű fűvés és a pofa felfűvése csak hangban rekonok, s ezt a viszonyt is elonyésatethetni, ha az utóbbit a pofa kidüllesztésének mondjuk. Tudva van ellenben, hogy a hü, kevély embert felfűv a kódotnak hívják magyarul, s erre még egy rakás nyelvben van analogia. »Neki fűjja magát, mint a poczkos béka« (Közm. a M. Ny. Szót. szerint.) Erdélyben az önhitt, büszke emberről a pöfög, pöfögő szavakat is használják, melyeket az imént idézett szótár így elemez: »pöf pöf hangon fűjja ki teli pofáját.«

¹⁵⁾ Hanem van más — hasonlóképp átvitt — értelemben. P. o. »dic tibi quis sis, Orator vehemens, an Curtius et Mitho buccae, (Juvon. 11. 34.) A buccae-t Forcellini így értelmezi: »inepti declamatoris et viles rabulae, quis inflatis buccis in foro latrant.« Egy régi scholiasta meg így: »Jaetatiunculi, qui tantum buccas inflant, et nihil dicunt.« — Hol itt csak árnyéka is a haragnak?

hogy görögben a dölyfös, kevély, gögös emberről mondatik a: τὰς γνάθους φυσῆν; s már II. Stephanus figyeltette „Thesaurus“-ában az interpretákokat, hogy ez a jelentés elüt a Horatius helyének tulajdonítottól. De hasztalan! Sőt Forcellini mind a Lambinus mind Stephanus jegyzetét kinyomatta egymás mellé, mint valami szépen harmónizáló dolgokat s a német *criticus* kiadóknak, kik különben Forcellinit igazgatni szokták, nincs semmi kifogásuk ellene. Heindorfunkat csak egy kis bámulásra ösztönözte a Stephanus észrevétele. „Méltó még is megjegyezni“ — írja — „hogy a haragnak e helybeli tréfás kifejezését Demosthenes a kevélyaségről használja.“¹⁶⁾ Ez ellen megint a II. igazgatójának Doederleinnak nincs szövlője. Pedig nem „megjegyzésre“, hanem igazításra „méltó“ az a magyarázat s a „különbség“ nem létezik, miután Horatiusnál is éppen csak kevélységet jelöl a „*buccas inflet*.“ A hely értelme oda megy ki, hogy „a megharagudott Juppiter az ő kegyességét becsülni nem tudó, vagy felhasználni nem akaró *mercator*-nak és *miles*-nek kevélyen hátat fordít, azt mondván, hogy őt több ór nem tesz ki bolondd!“ A ki nagy urak közt forgott valaha, tudja, hogy büszkeségöket semmi annyira nem sérti, mint az, ha leereszkedésöket nem méltányolják vagy éppen kegyöket fitymálják. Juppiter oly képpel fordulhatott el az elébb kegyeltektől, mint az angol prince-regent Mad. Staültől, midőn ebédre hívta meg s az azt felelte, hogy akkora máshová igérkezett. Az adomát beszélő Fürst Pückler-Muskau derekasan meg is lockézi hibájáért a tudósnőt. (L. Briefe eines verstorbenen)

I, 1, 23—24. »Ne sic, ut qui iocularia, rideas percurram.« — melyik magyarnak (latinul tudónak, persze,) ne jutna erre rögtön az az egyszerű értelmezés eszébe: „hogy ne üssük, vétsük el csak tréfával a dolgot“? Körülbelöl így

¹⁶⁾ »Bemerkenswerth bleibt es, dass der hier scherzhafte Ausdruck von Zorn bei Demosthenes von der Hoffarth gebraucht wird.« Demosthenes locusa, melyet az interpretákok Stephanustól fogva mind egyik a másik után irtak ki, ez: »καὶ ὁ γερρακιανὸς Ἀσπίνης, ἔπειτα τίς, ἐπιθῶν ἐχθρῶς, καὶ κακῶς φησὶν ἀσπιδίαν, καὶ διὰ τῆς ἀγορῆς ἀποδείξει θαυμάσιον καθεὶς ἄχρι τῶν σφαιρῶν, ἵνα βέλῃσιν Ἡλλοκαίη, τὰς γνάθους φυσῆν. . . . (De falsa log. 442, 12—16. ed. Reiske.)

értették azt a satiráknak nem magyar olvasói is, és a mi nehézség a constructióban néáltalán lett volna, ez a kis elemzés: *ne sic, ut qui iocularia (tractant), (rem) percurram, ridens*, elég alkalmas módot nyújtott az elhárítására. Így állott az ügy a scholiasták kora óta, és merőben felesleges böleosság, igazabban pedánság vala Doederleintől eléállani azzal a — látszólag — új gondolattal, hogy a „hangsúly a *per-en* fekszik, mint a mely azt tenné: előtől fogva végig és ez által tiltakozni akart a költő, hogy ebből a *comicus* kitérésből ne ítéljen az olvasó s ne gondolja, hogy az egész *sermo* csupa elmefuttatás (Posse) lesz.“ Erre én csak azt kérdem, miért kelljen azt egy jelentéktelen szótagocskában keresni, a mi az egész mondat értelme? Ebben a Spitzfindigkeitenben ártatlan volt Horatius. Ugy látszik, azonban, hogy Doederleinnak ezt az eszmét Baxter sugallta a jegyzetével: „*Percurram*: Metaphora a campo vel circo; h. e. *decurram ad metam usque*.“ Lexiconba való az ilyen, nem commentariusba.

Még egy jeles példája a meddő rendszereskedésnek a német commentatorok töprenkedése azon, hogy vajon a 29. versbeli *caupo, miles, nauta* ugyanazon rovatokat jelölik-e, a melyek a feljebbi 5—10 versekben vannak emlegetve? És hogy van, hogy itt csak három „Stand“-ról szól az elébb felhozott négy közül? — A különböző véleményekre Doederlein azt a végítéletet hozza, hogy „Horatius a *nemo*-ban igen is kijelenti, hogy ő minden rendű emberekre akar szólni; de (5—10.) csak négy rendet veszen fel például, és itt a 29. versben mindnyáját ki akarja egészíteni. Az *ille*-vel a feljebbiek közül egyre hivatkozik s a *hic caupo*-val az ötödiket, az üzlet embereit akarja jellemezni.“ Hálátlan vesződség! A két hely közt semmi ily viszony nem létezik. Az elsőben az elégedetlenségre két ellentétet hoz fel például s erre négy egyén kellett. A másodikban nem az elégedetlenséget, hanem az állapot javítására való igyekezetet veszi tekintetbe a költő s amazoktól függetlenül állít elé ismét négy példát, a hogy itt is négy, ott is négy, az — D. szavajárásaként — merőben „irrelevant.“ Hiszen, nem akart Horatius Socialismus tankönyvét írni.

A 49. versbeli *alter*-ről azt írja Heindorf, hogy „igy kell érteni: ein zweiter.“ — Igaz, hogy grammaticusok és lexicographusok az *altert* és *aliust* így különböztetik meg: „*alter* kettő közül egyik; *alius* többek közül valamelyik.“ De minthogy *alter* helyett *aliust* is olvasunk, ha megfordítva nem is; tehát ennél alkalmazhatóbbnak találom azt a megkülönböztetést, hogy *alter* egyénit, *alius* nem; vagy legalább az első inkább, mint az utóbbi. *Alter* = a másik, egy másik, más valaki, más akárki. *Alius* egyszerűen = más. Horatius, midőn *alius*-t *alter* gyanánt akar használni, az egyénit *quisquam*-ot, vagy, tagadólag, az *ullum*-ot ragasztja melléje. „*Ut melior vir non alius quisquam*.“ (Sat. I, 3, 32—33). — „*Ut hoc non magis ullum aliud*.“ (ib. 8, 48—49.)¹⁷⁾ Már csak azért is haszontalan amaz eldobandó különböztetés, hogy akár *alter*-t akár *alius*-t használjuk, mindig csak is kettőről van szó, miután mindenik singularisban van: t. i. az egyikről és a másiról. *Unus et alter*; *hic et alius*. Utoljára is csak az adott alapot a bevett értelmezésnek, hogy *alter*-nek nincs pluralisa, *alius*-nak van.

I, 1, 43. *Quod si comminuas vilem redigatur ad assem*. — Ha áll a scholiasta interpretatioja: „*Avari responsum dicentis, nisi defossam pecuniam servet, futurum ut eam usque ad assem consumat*.“ — a mint hogy nem is igen lehet kételkedni benne, — miképp toheti kérdésbe Heindorf: „Vajon itt a *quod*, particula-e (*quod si*, ha pedig), vagy pronomen-e helyett: *at si id?*“¹⁸⁾ Mi erre azt feleljük, hogy sem egyik sem másik, hanem mint száz esetben *quod* = *quia*. Mert ha az idézett vers felelet: a *quod* a *quid* *juvat*-nak felel meg; e pedig csak a *cur?* körülírva. „Mi haszna hogy elásod a kincsöd?“ vagy „Miért ásod el a kincsöd?“ S erre természetes a viszonzás: „Mert ha elköltjük, utoljára csak egy

¹⁷⁾ Madvig (Lat. Spr. f. Schulen, §. 496.) a két példából, kétségkívül memoriae lapsu, egyet vegyít, az utóbbi helyét idézve. Csak azért említem meg, hogy, ha ezt magyar tenné, mindjárt ott lenne az »ungarischer Leichtsin« vagy »asiatische Nachlässigkeit« vádja!

¹⁸⁾ Minthogy nem is értem igen jól, hadd álljon itt az eredetiben: »Ist *quod* hier die Partikel (*quod si*, wenn aber), oder das Pronomen für *at si id?*«

fillérünk marad.¹⁹ Nincs is ez értelemben semmi szükség a Doederlein dictatori döntvényére: „Világos, hogy *at si*; mert *quod si* mindig a nagyon ritka *si igitur* gyanánt van mondva¹⁹). Ez homályos is, rossz is, és szintugy nem helyeselhetem a következő követelését az utóbb nevezett commentatornak, mely szerint a következő versbeli *id* „csak a *comminuas*-ra vonatkoznék és a világért sem a *redigatur*-ra is.“ Hiszen csak ugy lesz elegendő ereje a költő replicájának, ha az ellenvetés legvégsőbb következményét is megengedi feltételképp.²⁰)

De hát ha éppen nem is lenne úgy, a hogy feljebb cum restrictione megengedém? Hát ha a szóba vett 43. vers nem az „*avarí responsum*“? És nekem erős a gyanum, hogy valóban nem is az, hanem folytatása a *quid iuvat*-tal kezdődő kérdésnek, mely aztán csak az „*acervus*“-sal végződnék. Legszilárdabb támasza véleményemnek a „*comminuas*“ és két okból. Egyik az, hogy ez a verbum 2. személyben van, éppen úgy, mint az előtte és utána valók²¹): úgy hogy, ha elfogulatlanul s elmagyarázatlanul olvassa az ember, önkénytelenül az előbbi szavak folytatásának s az utána valók előzményének veszi. Nem is képzelhetni, hogy ha interlocutorral akarta volna mondatni a költő, ki nem jelölte volna vagy egy, vagy más móddal: legegyszerűbben mindjárt a „*comminuam*“-mal, mincképpen azonban még elvétett nyoma sincs a kéziratokban. Továbbá a bevett magyarázat oly értelmet tulajdonít annak a verbumnak, a melyben soha semmi locusban sem fordul elő; mintha t. o. *comminuo* = *diminuo* volna. *Comminuo* = elaprózom, miből az elköltöm et semmiképp ki nem hozhatni; de ki ám, minthogy pénzről és „*as*“-ról van szó, a felváltom-ot²²) „Mire neked az elásott arany és ezüst

¹⁹) »Offenbar für *at si*; denn *quod si* . . . vortritt immer die Stelle des so seltenen *si igitur*.«

²⁰) Az »*at si*«, különben, sem nem a Heindorf, sem nem a Doederlein találománya, hanem már Lambinus commentálja ugy a *quod si*-t: természetesen a scholiasta interpretatioja nyomán.

²¹) *Te iuvat*, értelmére nézve éppen ugy 2. személyű, mint: *te pudet*, *te poenitet* stl.

²²) Ismét anyanyelvünkhez folyamodva, azt tanuljuk belőle, hogy Scheidemünze = aprópénz, és a falsi ember mikor bankót akar aprópénzre

rákás, melyet ha felváltatnál, hitvány *as*-halom lenne belőle?²³) Aztán a *vilis*-nek is csak Horatius szájában van, erkölcsileg, értelme, mint a ki a „hitvány rezet“ (*as* itt csak a „nemtelen érez“ képviselője) ellenébe teszi a „boccos arany-nak és ezüstnek;“ a fukarnak ellenben a fillér sem „*vilis*.“ Végre e nézetnél fogva a *quod* iránt sem támadhat semmi kérdés, miután, mint névmás, világosan az „*immensum pondus auri*-ra vonatkozik. — „Ha pedig azt nem teszed“ azaz felváltással módot nem szerzesz a nagy tömeg apródonkinti elköltésére, „mi szép van az összegyűjtött, halmazban?“ (Constructus acervus = élire vert pénz.)

A 45. versbeli *triverit area*-val nagyon futólag s könnyedén bánnak el a commentatorok. Lambinus további vitatás nélkül csak ezzel interpretálja: „*in area trita fuerit*.“ Szint oly röviden csak át rajta Servius is (ad Virg. Georg. 1, 192), „*teret area, pro, in area*.“ Heyne szóról szóra ismétli s böltingatva veti utána: „*poetica ratione non infrequente*.“ Hasznos és kényelmes menedék az a „*poetica ratio*“; olyan mint a népies pathológiában a „hűlés“ és a felületes physikában a „villamosság“: mindennek, minden embert kielégítő okát adják a maguk nemében. Csakhogy én Heyné-től — s azért mondám, hogy szunyadozott — több határozottságot vártam volna²⁴). Nem lehet ugyanis kivenni a jegy-

váltatai, azt mondja: »*sero non est a bankót*.« Egy pár nemzedék múltával ezeket persze egy írónk se fogja tudni.

²³) Ez a vers, az arany- és ezüst kincsekre nézve, azt mondja ki, a mit a költő másutt (Od. 4, 7, 16.) az emberről mond: »*pulvis et umbra sumus*.«

²⁴) Nem ok nélkül figyeltem én jó szándéku s igyekvő fiatal tudósainkat a külföldi tudósainál tudósabb commentatorok botlásaira. Mert bizony az irántuk viseltetendő hártalan tiszteletnél fogva sokan még botlásaikban is híven követik őket. Ehez járul még olykor részünkről a kellő figyelem és megfontolás hiánya is, mincképpen azóta nevetéses következményei vannak. Hyesmi történet egy jeles philologusunkkal, a ki Weidner »Kommentar«-jaiban (ad Aen. 1, 403.) olvasván: »*der Daß vom Haupte (der Venus) ist ein so ungewöhnlicher, wie er bei Menschen nicht vorkommt*,« a restringáló vagy módosító »*so*-t nem vette kellően számba, s így általánosítja Virgiliusra adott jegyzeteiben a jegyzet illesztett helyét: »a fej illata annyira szokatlan, hogy olyasmi halandónál nem szokott elő-

zetéből, vajon a hypallaget általában nevezi-e „frequens“-nek, vagy azt a speciaális cserét, melynek példája az *area triverit*? Az első esetben üres szószaporítás volna, mi nem igen szokása Heynenak. Ha pedig azt érti, hogy praepositíós határozót — regiment — felesleglik gyakran nominativussal: arra azt mondom: distinguo. A passivum verbumok a és per praepositíós obiectumai igen is gyakran válnak nominativusokká, és megfordítva, t. i. valahányszor a formáját változtatja a verbum; de erre nem kell „poetica ratio.“ Hogy pedig másnemű praepositíós határozók nominativussal váltakoznának, kereken tagadom mindaddig, míg valaki ki nem mutatja kétségtelen példákkal. Mit? midőn az ablat. instr. is felettébb ritkán cserél nominativus szerepet. Tudjuk p. o. hogy *nave, curru, equo* sat. *vehere* és *vehi* szokott kifejezések. Már mily kínáldó ezekben a nominativusba való átmenet! Hiszen magyarul is mondjuk: „viszen a ló, szekér, hajó sat.“ És még is fáradságomba került felhajtászni egy pár locus t ilyes hypallage-k példájaul. Ezek: „*Vehunt prorae Centauros,*“ (Prop. 4. 6, 49.) és „*Matrem Darii currus vehabat,*“ (Curt. 3, 3). Az ilyeken okulva feltehetjük-e, hogy ezt: „valaki szérűjén nyomtatják v. cséplik a gabonát“, akár költői, akár másféle józan ész készíttette érezte volna magát ezzé változtatni: „valaki szérűje csépli v. nyomtatja a gabonát“? És latinban éppen oly csudás volna ez, mint magyar vagy más nyelvben. Ámde másfelől az a szint oly csudáldoztató tapasztalat áll elénk, hogy az *area terit* éppen nem kivétel, sőt éppen szokott és rendes kifejezésnek látszik a latin írókban; holott ezt: „*in area teritur*“ csupán csak scholiasták jegyzeteiben látni, mint interpretatiót. A költők in ipsa forma úgy használják, mint bizonyítják: Virg. Georg. 1; 192. és 298. — Tib. 1, 5, 22. „*Area dum messes sole calente teret*“ és Hor. jelen hely. D a p o saicusok kifejezései sem mondanak ellent. Mert a Cato locusa (R. R. 91. és 129): „*Aram ubi frumentum teritur, sic facito,*“ éppen úgy nem ellenkezik ezzel: „*area, quae frumentum terit*“, mint ez: „do-

fordulni.“ És ezzel a németben csak felesleges jegyzés, a magyarban, ki-méletlenül mondva, balgasággá vált.

mus, *ubi defendamur a frigore*“. nem zárja ki ezt, hogy: *domus, quae nos defendat a frigore*“. Columella pedig e phrasísában (2, 20.) „*Area, ut sit ad tritum habilis*“, világosan cselekvő szerepet tulajdonít az *area*-nak, szintugy mint Ulpianus is ebben: „*Area locus frumentis et caeteris leguminibus exprimentis factus*“. (Dig. 14. §. 3). Mindezekből arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy „*area terit frumentum*“ a köznyelv rendes szólama volt, és nem „hypallage, poetica ratione“.

De ime, azt mondja az az ur amott, hogy én a mit az ablakon dobok ki, az ajtón eresztem bé: a mit figurának rosszalok, azt valódi szólásformának elismerem. El biz én, mert ha „*parium par est ratio*“, az sem kevésbbé igaz, hogy „*diversorum diversa est ratio*“. Én az ablakon a hamis teoriát dobtam ki s az ajtón a t ó n y t boesátom bé. Aesthetikai hasonlattal élve, számos oly eseményt állít elé az élet mint valót, a mit, mint költőt, regényben kárhóztatnánk. Aztán ez esetekben a szólamnak, mint ténynek, valószínűségét is ki bírja mutatni az elemzés. Ugyan is *terere* sem azt nem teszi proprie, hogy „nyomtatni“, sem azt hogy „csépleni“, hanem annyi mint: „sürolni, dörzsölni“ és innen „koptatni“. Már pedig tagadhatatlan, hogy a szérű a héjjában levő gabonaszemek dörzsölésében, burkaik lekoptatásában egyik nagy és lényeges tényező. A latin nép pedig éppen főtényezőnek nézte, mit bizonyít az is, hogy a nyomtatáshoz tartozó dolgok leírásában a szérű elkészítésére fektetik a főszólyt és ebben legdisertusabbak, költők és prosaicusok egyaránt. A hypallageval való magyarázat tehát merőben felesleges és szükségtelen.

Igaz, hogy sok facsaros és longe petita interpretatiót tekintve, arra a gondolatra votemedik az ember, hogy a szükségtelennek és valószínűtlennnek a commentatorokra nézve több ingere van, mint az egy- és észszerűnek. Nem egy jegyzet juttatja eszünkbe azt az ismeretes paradoxumot: „*credō, quia absurdum est*“.

Hagyjuk el ezt és menjünk át a satira 63—66. verseire, melyekben a pontozat, Lambinustól és Cruquinstól fogva a vulg. szövegben így áll:

Quid facias illi? jubeas miserum esse libenter:
Quatenus id facit: ut quidam memoratur Athenis
Sordidus ac dives populi contemnere voces
Sic solitus

Ezen már L. Torrentius (1608.), honnan, honnan nem, úgy változtatoti, hogy az „esse“ után tevén a comma-t, *libenter*-t a *quatenus id facit*-tal kapcsolta össze. Ezt az emendatiót több mint 200 évig minden kiadó vagy elhallgatta vagy elvetette, az egy Baxtoren kívül, ki tén Bentleyn akart tulteani vele, és imigy nyilatkozik: „vehementer probo Torrentii distinctionem inter esse et libenter“²¹). A mi száunkban, ha jól tudom, Heindorf kapta fel a Torrentius pontozását, mely az óta a németeknél közönségessé vált, s a mit Doederlein azzal toldott, hogy *facit* után a nagyobb distinctio helyett csak comma-t tesz, imigy világosítva: „*jubeas miserum esse, libenter quatenus id facit, ut quidam (memoratur) Athenis sordidus*“ sat. „t. i. *id fecit*, azaz miseriae operam dedit. Fertur, ferunt, *quasi* sat. gyakran képeznek magukra parenthesisist.“

Én megvallom, annyi tekiuntly — köztök Doering, Orelli, Baiter — daczára, a Lambino-Cruquiana interpunctiót tartom helyesebbnek. „Exquisitius est hoc et magis Horatianum“, mondom én is Bentleyvel. Mindenek fölött kár volna elveszteni a változtatással e hely „point“-nyét az antithesist, vagy mint Gesner nevezi, *oxymoron*. Torrentius t. i. azt mondatja Horatiussal: „hagyd őt boldogtalannak lenni, a mennyiben neki úgy tetszik“. Minő nehézkes — mázszás szó a *quatenus a libenter*-hez, és még nyomtatékul hozzá az *id facit*! Szerintünk ellenben a *libenter miserum esse oxymoron* után észébe jut Horatiussnak, hogy ő csak „pedestris sermo“-t akar írni: mint egy megrémül az epicus stylbe való — (v. ö. *una salus iustis* sat.) — merész figurán és siet, comicus ünneplésséggel — ezért a *quatenus*, — magyarázni, hogy ő azt csak annyiban értette, a mennyiben az

²¹) »At ego sustuli distinctionem, ut integrum certe relinquam lectori, quo voluit illud *libenter* referre: equidem ad *miserum esse*, ut sit oxymoron.« Azaz, előbb ajtót nyit magának kétfelő a csak azután nyilvánítja félénkon véleményét a jámbor Gesner.

ő telhetetlene úgy teszen, mint a hogy beszélük a bizonyos athenai fukar gazdagról sat²²). Ugyan ezért helyeselni kell a Doederlein véleményét is, mely szerint az *id facit* a következőkre vonatkozik s ahöz kell a punctatiót alkalmazni. Csak-hogy az interpretatiót egy kissé másképp ejteném, hogy ne kelljen a *memoratur*-ból interiectát csinálni; tehát ordo est: „*id facit, ut (fecit-esse) memoratur Athenis quidam sordidus*“ sat.

I, 1, 88—91. Ha már annyit korholom a commentatorokat, legyen szabad — változás kedviért — meg is dicsérem egyet, név szerint, ismét, Doederleint, azért a gonialis ötleteért, melylyel a 88—91. versekben foglalt vexatissimus locusra legelőbb derített világot. Ezt ő azzal az egyszerű fogással eszközöl, hogy az *amicos* után állott commát az *infelix*-hez tevén át, mi által ez a magyarázat keletkezik: „ha te a rokonokat, kiket a természet neked ingyen ad,“ (még pedig kétfelőképp ingyen: mivel nem szorultál rájuk és nem is tettél semmit értőök), „rosz állapotodban (*infelix*) megakarnád tartani, nem sikerülne (*operam perdas*) és úgy járnál, mint a ki erkölcsös szamarán altarna parádét lovagolni.“ Így aztán van értelme a dolognak s a bosszantó tautologia: *infelix operam perdas*, el van enyésztetve. Ezt az igazi és elegans emendatiót irigylém. A többi elszerecséltenedett sok interpretatiót, e fényes műtét után, megvitatni feleslegesnek tartom. A helyett megemlítem még azon philologusnak nem kevésbé helyeslendő s a többiekét homályba borító interpretatióját, mely szerint a 92—93. versben ezt: „*quoque habes plus, pauperiem vetuas minus*“ így fordítja: „hogy többed legyen, félj kevésbbé a szegénységtől.“²³) Ez által, többek közt, a Bentley emendatioja is: „*cumque*“ a *quoque* helyott, szükségtelessé válik.

²²) Igaz hogy alább, — a 100. versben, — ismét cothurnusra áll költőnk: „*ditis illi medium, fortissima Tyndaridarum!*“ De hiszen éppen az ilyenek a humor ingredientium.

²³) Metrius fordításában:

„ um mehr zu besitzen

Fürchte geringen Besitz nur weniger. . . .

Magyarul, mint láttuk, concisobb és az eredetibez simalóbban adhatni.

I, 2, 4. *Quippe benignus erat.* — Némely interpres nagyon szeret gúnyt lelni a magában ártatlan *quippe*-ben. Így az Aen. 1, 38. versebeli: „*Quippe vector fatis*“²⁹-ban is Wagner és mások. E helyen Heindorf állítja, hogy: „már a *quippe*-ben magában finom gúny rejlik.“ Nincs biz' abban s általában az egész mondatban egy mákszemnyi gúny is. Csupán csak okát adja a költő, — és, mint ilyen, a keservesek szokott kifejezésével, — miért siratták az ambubajarum collegia sat. az elhunyt Tigellust. Ennél fogva a „*benignus*“³⁰-ban sincs semmi *akvologia*, akármit mondjon a Schol. Cruq.

I, 2, 6. Bentley sok vitát keltett azzal az állításával, hogy *famem* mellé e helyen *depellere* a proprius terminus, minek következtében ezt tette bé a szövegbe a vulg. *propellere*-je helyett. Az egész vita „*de lana caprina*“ van, mert itt akár *de* akár *pro* merőben otiosum praefixum s a „*proprietas*“ csak a *pellere*-ben van, melyet magára is használnak hasonló esetekben. *Famem glande pellere* (Ov. Met. 14, 216.) — *Nec sitim pellit* etc. (Hor. Od. 2, 2 14.) Az ügyben hát a kéziratok határoznak s ezeknek nagy többsége Bentley ellen szól. A többi sem kifogástalan kezelése, a mennyiben a criticusok az itt-ott előforduló *depellere* olvasatot bécsúsztott glossának hajlandók tartani. Megjegyzem czúttal, hogy a mely esetekben *de* és *pro* praepositíók a *pellere* jelentését módosítják, a lexicographusok nem helyesen különböztetik meg a *de*- és *propellere* értelmeit. Legalább annak, a mit a synonymologus Doederlein tolmácsol, nem írnek alája. Szavait nem fordítom, érthető okokból, magyarra; eredetiben ezek: „*Depellere famem*, heisst den Hunger vertreiben, durch momentane Speisung“²⁹), dagegen *propellere*, ihn weit forttreiben, durch Bereicherung, welche auch die Gefahr des Hungerns permanent entfernt.“ Véleményem szerint ha megengedjük a különbséget a két szólam közt, az éppen ellenkezőleg áll, mint a hogy D. értelmezi. Mert *depellit famem*—az éhséget elhajtja, megszünteti; *propellit famem*—az éhséget előbb-előbb taszigálja; tehát igazán csak „mo-

²⁹) Hogy miféle dolog az a »momentane Speisung«, azt Doed. jobban tudja mint én.

mentan“ segít a bajon. És általában: *depellit*—elhajt, eltávoloztat; *propellit*—odébb hajt, tovább v. előbb taszit, dőfölt³⁰). A példákra utalva, mellesleg felhozhatom nézetem mellett azt is, hogy *propellere*-nek v a n igen gyakran használt frequentativuma: *propulsare*; holott *depulsare*-ra egyetlen példánál többet nem tudok³⁰). Ennélfogva a *depellere* s nem a *propellere* az „erősebb kifejezés“, mint D. állítja. Az utóbbi verbum értelmének hamis felfogására a hamis származtatás (= *procul pellere*) adott „impulsus“-t.

„Borura derű“. A 8. versebeli *ingrata*-ról igen helyesen jegyzi meg Doederlein, hogy egyszerűen csak hálátlan-t tesz: a mennyiben „az elszegényedett tékozló semmi jótétéményt, viszonzegélyt nem várhat a torkától, melynek mindenét feláldozta.“ Ilyen a *labor ingratus* (Virg. és Sall.), t. i. olyan munka, a mely „nem fizet“ vagy „nem fizeti ki magát“. — *Colit ingratus pauper amicitias* (Mart. 5, 9.); — *ingratus ager* (Mart. 10, 47.). — A mennyi jelentését ennek az *ingrata*-nak találgatták a commentatorok, kitelnék belőlök egy kimerítő, teljes czikk a latin lexiconba.

I, 2, 16. A *nomina* kinek az „adós“, kinek a „kötelezővénny.“ Csak a legegyszerűbb, a legegyszerűbb interpretatio: az „aláírás“ (nomen subscriptum) nem jutott senkihez eszébe.

Ezen versben a „*veste virili*“ alkalmat ad a bémutatására annak, hogy mily szükségtelen és meddő vitatásokkal vesztegetik az időt, töltik a papirost még híres és becsült commentatorok is. Heindorf az idézett két szóra irt jegyzetét-

²⁹) Probálja meg akárki a következő szólamokat a szövegbeli két értelmezés szerint magyarázni, majd maglátja, melyikkel boldogul jobban: a Doederleinével v. vagy az onyimmal. — 1) *Depellere hostem, hostes, servitatem, errorem, ignominiam, curas, nubila, noctem*; aztán: *depellere de loco, a corvibus, a civibus, cursu, urbe*. — 2) *Propellere oves, pecus, aciem umbonibus, hostes, aera praese, nubes, navem remis, urbem, mucos, animos, agmina voco*. — Ablativus instrumentival az utóbbi, mint látjuk, gyakran konstruálják. Valódi (távoztató) ablativussal, mint az első, praepositio nélkül goha sem.

³⁰) *Depulsare de via* (Plaut. Stich. 2, 1, 13.). De ez nem teszi ám, a mit a német lexicon mond: »mit aller Gewalt fortdrängen;« hanem azt, hogy: elhajtászi.

ben 16 teljes, hosszú (gyöngybetűs) soron át renyődik²¹⁾ azon, hogy itt a „virilis” nem a *sexus*-ra, hanem az *actus*-ra vonatkozik.²²⁾ Mintha biz’ a nem a napfénynél világosabb volna — elfogulatlan olvasónak. De nem az ám Wüstemannak, a ki a mellett erősködik, hogy a *virilis* mindig a *muliebris* ellentéte és e helyen is *virilis* nem az időről van mondván, hanem a *sexus*-ról az erő mellék fogalmával. Igazi absurdum, mire nem mondhatni egyebet, hanem hogy *literae patientissimae* és mentes *philologorum capacissimae* sunt. — Még e nem elég, hanem a 3. kiadásban Doederlein azt kezdi vitatni, hogy „a *toga virilis*, nem a *toga puerilis*-sel, (mint a mi nem létezőt)²³⁾, hanem a *toga muliebris*-sel van ellentétben.” Wüstemann, más kiadásban! De mi isten adta szükség lett volna itt erre az ellentétre?

I, 2, 28. *Nil medium est.* — Ezt Doed. kérdésnek állítja a szövegben úgy is nyomtatja. „Mert”, írja, „ha állítás volna, csak a *stultos*-ra kellene hogy szorítkozzék.” Az okot még fenyebben tagadom, mint az állítást magát. Általános felkiáltás az, éppen, mint a *nemo est* I. versben. „Milyen az ember! Sebogy sem akar közepet tartani! Hiszen a *stulti* (24. v.) sem alany, hanem appositio; az igazi alany — *homines*

²¹⁾ A M. Ny. Szótára, miután a *renyődik*-et (sub. v. renyökedik) tőrhetően értelmezte, egy új szóval: »renyődik» — rimánkodik, sirva riva panaszkodik, »njándékozza meg az udvarhelyszékieket. Ezek közelebbiek ugyan az alománny; de valaminthé eddig nem éltek, úgy ezután sem fognak élni vele. A mi a non existens szó értelmezését illeti, ez ellentmond magának. Mert lehetetlen, hogy azon egy szó mind esdeklést, mind panaszlást jelentsen; rimánkodik pedig csak az első jelent. Renyődik és nem »renyődik» sem egyiket sem másikat nem teszi, hanem annyit mint: tönkődik, tönkrenkodik.

²²⁾ Utoljára arra fakad a jó Heindorf: »Es ist also bloss Zufall, wenn sich der Ausdruck *actus virilis* nirgends findet.« És így az a gúnyos »Zufall« azt akarta, hogy az a »nirgonds« a II. orra előtt ott legyen az *Ars poetica* 103. versében, mint: *actus animusque virilis*. És 10 verssel alább ugyanott a legtisztább ellentét: »Ne forte seniles maudentur partes pueroque viriles.«

²³⁾ De létezett ám *toga praetexta*, amely ha névvel nem is, de a dolog valósága szerint *puerilis* volt. (Liv. 34, 7. Maer. Sat. 1, 6. Cic. Verr. 1, 58. Phil. 2, 18. Suet. rhet. 1). Az ilyen aztán nem argumentatio, hanem cavillum.

— alattomban levén értve: . . . (tanquam) *stulti dum vitantur*. Éppen az a constructio, a mi ebben: *Cato senex scribere historiam instituit*; (Cic.), és ebben: *Ignoscant si quid peccaro stultus, amici* (Hor. 1, 3, 140.) — Ama *stultus*-nak ezt a helyzetét senki sem jegyezte meg.

I, 2, 46. *Galba negabat.* — „Tehát már nem élt”, jegyzi meg Heindorf. Csudás következtetés! Itt az a ki azt mondta: *Omnia iam fieri, fieri quae posse negabam* (Ov. Trist. 1, 7, 7.), már nem élt, mikor mondta? Egyébaránt nem csudálom, mert a németnek anyanyelvénél fogva szörnyű bajos megérteni a latin imperfectum természetét; ámbár elméletileg elég jól definiálja néha. Itt csak azt teszi, hogy „Galba” g y a k r a n volt oly körülmények közt, melyekben nem szeretne volna, vagy tarthatott tőle, hogy végrehajtsák rajta a közvélemény szerint jogos („iure: omnes”) műtételt.

A 49. versben Bentley némely codexek nyomán az „*At hic si*” helyett „*Ut hic si*” emendatiót nyomtatott. Természetes, hogy a megelőző „*quanto talior merx*”-re gondolta, hogy vonatkozik. Senkise fogadta el, pedig az egésznek csak is úgy van értelme. Nincs az a mesterséges interpretatio, mely a három egymásután következő adversativát: *de . . . de . . . de . . .* (at 47. v. — at 49. v. — *verum* 53. v.) észszerű kapcsolatba hozni bírja. Logika és aesthetika egyaránt tiltakoznak ellene. Az *ut*-tal minden rendin van. T. i. „Ugy hogy, ha (Sallustius nem volna bolond) és mérsékeltve volna bőkezű, (úgy) elöget is a duna, kárát sem vallaná; de ő elegendő erénynek és mérsékeltnek tartván, hogy nem parázna (moechus), mindenét a libertinákra költi, mint Marsaeus, Origo egykori szeretője, hasonló mérsékelttel a mimákra.” Tessék ezután az elemzés után elolvasni:

. *Ut hic* (Sallustius) *si*

*Qua res, qua ratio suaderet, quoque modeste
Munifico esse licet, vellet bonus atque benignus
Esse, daret quantum satis esset, nec sibi damno
Dedecorique foret. Verum hoc se amplectitur* sāt.

A ki figyelmeztet, észrevehette abból az elemzésből azt is, hogy én az 53. versbeli *quondam*-ot másképp construálom, mint a commentatorok öszvesen, kik szörnyű bajban vannak, miképp egyeztessék a múlt jelentésű *quondam*-ot a jelen

donat-tal. Az érvek, melyekkel a követelt — mert fejökbe vett — egyezést igazolni akarják, különbözék, és mindenik furesább, de egyik sem talpra esettebb, mint a Sallustiusé vagy Marsaeusé a maguk ügyében. „*Nil illis cum grammatica*“, megengedem; „*verum est cum sophismatibus et paralogismis*.“ Az egyik (*Baxter*) egész naivsággal csak annyit mond: „*donat modo praeteritum est, pro donavit*.“ — A másik (nem tudom ki) per synecopen húzhatja össze *donat*-ot a *donavit*-ből.³⁴⁾ — A harmadik (*Orelli*): „*Hoc loco in propositione relativa praesens pro praeterito, ut alibi in narrationibus directis*.“ (Csak hogy az „*alibi*“-t nem mutatja ki; és ha a „*praesens*“-én a praesens historicumot érti, huius longe alia est ratio. Aztán itt nincs „*narratio*.“ — A negyedik („*nescio quis*“: *Orelli*) az egész verset emendálja: „*qui patrum mimae censum donavit avarae*“, („*quam lectionem duo codices exhibent apud Feam*“: *Or.*), a melyből a bajt okozó *quondam* és a praesens el vannak távolítva. — Az ötödik (*Heindorf*) megéri azzal, hogy „*csudálkozik rajta*.“ — A hatodik (*Krüger*) „a praesensben élénk jelenlítését (*Vergegenwärtigung*)“ látja „a multnak, kivált olyanak, a mi még friss emlékezetében van az embereknek.“ (Rövidebben, bátor nem ad rem, mondhatta volna, hogy praesens historicum a *donat*.) — A hetedik végre (*Doederlein*) azt állítja, hogy a *donat* önkéntesen praeteritum lesz a *quondam* adverbium erejénél fogva“, és idézi bizonyítékul: *ὄλος πάρος εἴηαι ἱρα* (*Hom. Il. 4 264.*), mi keveset, és „*quem saepe iam appello*“, *Cic. Tusc. 1, 19, 43.*), mi éppen semmit sem bizonyít. De tanusítja ám ez a sokféle kapkodás és részszerint ellenkezés azt, hogy „*kutya van a kertben*“ s az embernek a döglött hal súlyosabb voltáról adott problema adomáját juttatja eszébe. A körülmények egyenesen találnak, mert a nehézség, melylyel küszködnek a commentatorok, teljességgel nem létezik; minthogy a *quondam* nem *donat*-hoz, hanem *amator*-hoz tar-

³⁴⁾ Ilyes összehúzásra ugyan van példa: *Gesner* szerint *Hor. sat. 2, 3, 277.* „*praecipitat*“ pro *praecipitavit*; — *Prop. 2, 6, 2.* „*flemus*“ pro *flecimus*; — *ib. 2, 12, 7.* „*mutamus*“ pro *mutavimus*; — *ib. v. 9.* „*narramus*“ pro *narravimus*. Ugy de, ha ezeket s a kérdéses helybeli synecopet megengedjük is, itt a mindjárt következő *inquire*-tel gyűl meg a bajunk.

tozik, a hová esatoltam is feljebbi elemzésemben. A constructio latinítását kétségkívülvé teszik: „*Locus ad statuum ponendam optima memoriae viro quondam filio Aelii Aug. Lib.*“ (*Grut. inscr. 389, 8.*); — „*coniunx Sergia Syntyche Sergii Pauli quondam Praef. Urb.*“ (*ib. 1090, 14.*); — „*Matris tuae quondam mancipia*“ (*Imp. Diocl. et Maxim. Cod. 7, 33, 8.*); — „*Cyro quondam rege*“ (*Curt. 10, 1, 23.*). De azok meghaltakról szólnak; veti ellenem valaki. Meglehet; de hát ha Marsaeus is már „*néhai*“ volt a satira írásakor? S hátha éppen azt akarta kijelölni *Hor.* a *quondam*-mal? Egyébránt a *quondam*-ot használhatták szélesebb értelemben is; és egy kimult egyén s egy elmúlt viszony v. állapot azon egy rovatba tartoznak, és mi a szegény Marsaeust bizvást életben hagyhatjuk.

I, 2, 60. A *personam* jelentését megint szerencsétlenül találgatják az interpretatorok. *Heindorf*, pl. a *matroná*-t érti alatta, több elődei véleményét követve. „*Nem!*“ kiált *Doed.* „*nem, hanem moechi a personam* kiegészítője.“ Azt tartom, sem egyik sem másik nem találta el. Mert itt általában csak „*személy*“ és „*dolog*“ közt akar különbséget tétetni a költő.“ *Mint*ha mondaná: „*Nem az a kérdés, kivel? hanem az, hogy mi t? vétkezel. Nem volt nehéz kitalálni.*“

I, 2, 62. *Rem patris oblimare.* — Erre tett jegyzetében akkora követ vetett a scholiasta a kútba, hogy tíz commentator se bírja kihúzni. Lássuk a corpus delicti-t: „*Oblimare. Deterere, consumere, tractum a lima qua fabri utuntur, aut certe a limo, ut sit obducere, ut dicimus quaedam limo obducta perisse.*“ (*Schol. Aeron.*). Legelsőben azt jegyzem meg, hogy nekem úgy tetszik, mintha az a jegyzet kettőből volna összetoldva³⁵⁾ és az „*aut certe*“-vel egy második kéz igazított volna ki az első. Így vagy nem így volt, nem fürkészem, se nem vitatom tovább; elég az, hogy a scholium *aut*-ja az in-

³⁵⁾ Külső jelek is arra mutatnak; mert *Porphyrio* s a *Schol. Cruq.* csak első részét adják a jegyzetnek. Az *aut certe*-vel kezdődő második része csupán *Aeron*-nál van meg. Erről pedig né mit ír *H. Glareanus*, a ki maga is egyik commentatora *Horatius*-nak: „*lectis in suum commentarium Porphyriónis verbis assuit mira saepe emblemata.*“ (*Annot. in Hor. ad calceam editionis Henrico-Petrinae. 1555.*)

terpresek sergét is két ellenséges félre különítette. Az egyik a *lima*, a másik — nagy többséggel, i-mét tán : „quia absurdum est“ — a *limus* mellett vitézkedik. Az elsőbe tartoznak Lambinus, Baxter és német kiadója : Gesner, Haberfeldt és legújabban Doederlein. A többi, a hánynak commentariját láttam, mind „eliszapolja az atyai vagyont“. Még a lexicographiába is behatott a szakadás. Gesner, Forcellini a *lima*-ból való származtatást pártolják; a Tot. Lat. Lex. német kiadói s az újabb (latin-német) szótárak a Commentatorok többségéhez ragaszkodnak. Ha az utóbbiak véleményének okait vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy mindnyájok, valószínűen, előbb elhitte, s azután igyekezett nem annyira végére járni a dolognak, mintsem hiedelmét igazolni.³⁶⁾ Úgy látszik,

³⁶⁾ Heindorf (1815) »Giebt das langsam unbedeutende Vermindern mit der Felle hier ein passendes Bild?« (H. urnak tetszik elfeledni, hogy nem egyiptomi pyramist, hanem kisdud tárgyakat szoktak reszelővel koptatni s ezeket a szerszám az enyészélig apaszthatja.) — »oblumare sonat überall (??) limo obducere, gewiss (??) auch hier: machen dass es versackend wird, wie wenn eine schöne Flur mit Schlamm bedeckt wird.« — Feltelessük Doederleint reá : »Ein hinkendes Tertium comparationis! (Oblumare) vielmehr für deterere, wie Epp. 1, 14, 37. Non talis quisquam mea commoda limat. Mit ob tritt nur der Begriff der Unvermercktheit hinzu wie in oblonguesco, obdormisco, ähnlich wie sub.« — (Több és nagyobb szerepe is van az *ob*-nak. Jelen esetben, ha *limare*=reszelni; hát *oblumare*=elreszelni, azaz, reszeléssel nemivé tenni.) Lásunk a többit.

Doering (1824.) : »— rem patris (patrimonium) oblumare, limo obducere, in hium et coenum quasi abluere, uti fere : diapylare, pro turpiter profundere.« — Ezek is bizony »sántikáló,« részeit egymás hájába kapó következtetések, melyeket nem volt miért, hogy tacite magáénak tulajdonítson Lemaire.

Orelli (1837.) : »— oblumare. Ut illuvies pingue pratum limo obducit, atque sterile reddit« (nem mindig!), sic patrimonium a prodigo consumitur. (Mi hasonlat van a »béborítani« és »megemészteni« közt, hogy megérdemelje az ut... etc... et?) — »Alii a voce lima ducunt, ut sit, lima atterere, lente immutare, qua significatione verbum illud nusquam (??) reperitur.« — A feljebbi »überall« s a közlebbi »nusquam« ellen Virgilius helye (Georg. 3, 136. *vet sulcos oblimat inertes*,) szól, melyre nézve csak ez az alternatívánk van. Vagy úgy kell értenünk, hogy a barázdák elkopnak, elsimulnak; vagy félket eresztő philológiai képződéssel azt, hogy a »kővérség eliszapolja a barázdákat!« — Általában az *oblumare* oly korévszer s mindig különböző alkalmazásban fordul elő, hogy parallelus locsokkal semmit sem igazíthatni ebben az ügyben.

hogy a német *verschlämmen* (v. *verschlemmen*), melyet szoktak is idézni, vitte őket vizre. Pedig szállíhatta volna partra is; mert a német szónak két jelentése lehet, u. m. eliszapolni, iszapalborítani, egyfelől : és másfelől, iszapba hajtani, mint mikor az ár elmosa a folyók torha martjait.³⁷⁾ De ők az utolsóira nem ügyelvén csak az első értelemmel vesződtek, melyből az apasztás, fogyasztás, dorbékolás, pazarlás eszméit kihozni józan ész nem bírja. Az utolsóból lehetne, az igaz, de itt meg az áll ellent, hogy *oblumare*=iszapba hajtani, legalább tisztán oda magyarázhatólag, valóban sehol sem fordul elő. Azért hát tanácsosabb a *lima*-féle etymológiával maradni, melynek nincs szüksége igazolásra.

I, 2, 64. *Vilius in Fausta Sullae gener etc.* E versbeli nehézséget; t. i. miként nevezhette a költő „Sulla vejének“ a leánya latrát, a commentatorok csaknem öszhangzó magyarázataival elenyésztetettnek nem tartván Meineke, így emendálja :

„*Vilius in Fausta Sullae genero, hoc miser uno
Nimine deceptus, poenas dedit.*“

Doederlein tökélyesen helyesnek, és a bogot megoldónak tartja a Meineke javaslatát; de én tartok tőle, hogy Horatius azt mondaná reá : „Nolim sic emendarier!“

Szerény véleményem szerint ugyanis a *poenas dedit* nem kívánja meg okvetetlenül a *cui*?-ra való feleletet, a mi különben sem adná meg arra, hogy „miért lakolt?“ és általában a *poenas dedit*=meglakolt, igen jó móddal állhat absolute. Ellenben ennek : *hoc uno nomine deceptus miser*, minden támaszát elvenné az a követelt emendatio. Csak is a *Fausta* név maga nem ámithatta el, hanem az, hogy bármi jogtalanul a Sulla családdal kapcsolatba jöhet, lehetett reá nézve igazó eszme. Hisz éppen az ilyes hiúságot ostorozza a költő e tájon. Ne bántsuk tehát, invitis omnibus Mss. ezt a helyet.

³⁷⁾ A *verschlemmen*-nek ez az értelme ma már csak az érczek felkészítése körül használt »schlemmen«-ben maradt meg. Ez ugyan is abban áll, hogy a szűz gépben apróra ronesolt bányászából vízfolyammal a könnyebb földrészeket iszap képében elmosatják. Mily könnyű innen az átmenet a kérdéses szólamra. Logikusabb az, hogy erre magyarnak kell megtanítani a németet.

I, 2, 65—66. *Usque superque, quam satis.* — Nem igen van egy latin szó, melyre nézve inkább bételt volna az a közmondás, hogy „sok szakács elsózta az ételt“, mint *usque-
ra*. Donatustól fogva a legujabb időkig hányják vetik az adverbiumok rovatából a praepositiokéba, meg vissza. Hogy észszerűen szólhassunk hozzá, különböztessük meg könnyen felfogható jegyekkel a két rovatot. Az adverbium egy maga szolgál határozóul a verbumnak; a praepositio, mint viszonyító kapocs, más szót, — rendszerint nomen, — tesz a verbum határozójává. Tagadhatatlan, hogy *usque* olykor, ám-
bár sokkal ritkábban, mint kellő elemzés nélkül szokták venni, adverbium szerepet játszik. Az is igaz másfelől, hogy mint praepositio is eltér a társaitól 1) abban, hogy többnyire más praepositioval (*ad, in, ab, ex, sub.*) egészítik ki az értelmét; 2) abban, hogy nem csak nomeneket, hanem verbumokat és mondat-szólamokat is viszonyít. Mind a mellett még is praepositio biz az, még pedig, hogy úgy nevezzem, határviszonyító előjáró, melynek magyar jelentései: *ig és től fogva* vagy *óta*. Aztán midőn a határ verbummal vagy mondattal van kifejezve: *addig mig*. Végre midőn éppen nincs kimondva vagy kijelölve a határ: *mindig*. Az utolsó eset az, a melyben *usque* tiszta adverbiumnak látszik. Az idézett hely értelme tehát: „addig a mig elég volt“ (*usque quam satis est*) „és azontul is“ (*superque=et ultra*).

A 66—67 versbeli *caesus, petitus, exclusus* participiumokra Heindorf jegyzete: „*pugnīs caesus* a helyett: *dum caeditur* vagy *cum caederetur*, görögös használata a *particip. aoristi*-nak az *indicat. aoristi*-val együtt, *διὴν ἔδοξε μισθῶσθαι*.“ — A 2. sat. 5. versére már kimutattam, hogy az ilyes constructio megértésére sem a göröghöz, sem aoristusához nincs miért folyamodni; mert a participium adverbialis használata tiszta latinitas. De még nagyobb hiba a H. interpretatiojában az, hogy a *caesus* egykorunak teszi a *dedit*-tel. Képtelen, mert már megverve kell lenni valakinek, hogy azt mondhassuk róla, hogy megglakolt. Nem rakonczája Heindorfnak a mindjárt következő „*dum Longrenus foret intus*“; Villiust ugyan is már kizárták volt, tehát az azutáni állapottal egykoru a *foret*.

I, 2, 68. *Videntis* vagy *videnti*? Bentley a kiadások legnagyobb része daczára, codexek és Lambinus nyomán a *videnti*-t pártolja s a másik olvasatról azt jegyzi meg: „*Equidem miror, unde illud videntis in tot editiones malum pedem intulerit: cum nihil eo insulsius absurdusque fingi possit.*“ Gesnernek ellenben éppen ez — a *videntis* — tetszik nagyon: „*Vividior fit ac magis poetica oratio, si pars quae hic loquens introducitur, vidisse dicatur mala. Quid vero opus erat tanta oratione, si vidisset Villius³⁶⁾ tanta mala? Sapientior est pars libidinosa suo domino³⁷⁾.* Engedékeny, lágy bíró az az aesthetika, de ebben az esetben még sem bír egyforma igazságot tenni az ellenséges két félnek, annál inkább, hogy a tanuk is, a codexek, meglehetősen egyenlően vannak megoszolva köztök. Egy mind a két rendbeli segédet mellőző véleményt vagyok hát bátor eléadni. A *hic*, melyet minden commentator egyedül és egyenesen Villius-ra viszen, nem vonatkozik reá, hanem általában minden emberre, a ki vele egyféle nyavalyában sinlik. A *hic* ilyes használatára van példa „*usque superque, quam satis est*“. A jelen sermóból se kell kimenni keresése végett, mert ime: (30. v.)

³⁶⁾ Magyar ember más renddel írta volna, t. i. »*Si Villius vidisset.*« *Si* a főnévhez tartozik nem a verbumhoz, melynek nincs ellentéte; holott a kérdés az: Villius látta-e vagy a muto? A német: »Wenn Villius gesehen hätte«, vagy: »Hätte Villius gesehen«, persze hogy nem fejezi ki a kellő ellentétet, mint a magyar: »Ha Villius látta volna« (accentussal a Villiuson) és azért nem merő ily renddel helyezni Gesner, hanem: »hátha kifejezi megfordítva, mint szokatlanaab,« gondolá.

³⁷⁾ Habersfeldt: »Was hat wohl *videnti* für einen Nachdruck?« — Heindorf: »*videnti* . . . erscheint uns sehr matt und nüchtern; wie launig dagegen ist *videntis*, in der häufigen Bedeutung erleben, mit ansehen m ü s s e n. írásbel.« S aztán applausussal emlegeti s idézi a Gesner »*Sapientior sat. -ját* mint mások többen. Én pedig azt kérdem mindnyájuktól: melyik a bölesebb, az-é a ki más kárán tanul, vagy a ki a magán? És így a *videnti* a »muto« annál bölesebbnek, s Villiust, a ki a maga kárán sem tanul, annál bolondabbnak tünteti fel. És éppen az ily bolondnak van szüksége az intésre (»opus erat tanta oratione«). Ugyhogy a Gesner bámult ütleto a többi okoskodását éppen lerontja. — A mi a »launig«-at illeti, ez csak a »*matonix verbis*«-ben áll, s a *videntis* semmit sem conferál reá, hanem ha valami más képzetet is köt össze vele a H. phantasiája!

„acutis naribus horum hominum“; — (80. v.) „Nec magis huic inter niveos viridesque lapillos“; — (Od. 3, 6, 33.) „Non his iuventus orta parentibus; (ibidem 3, 5, 37.) „Hic unde vitam sumeret inscius“.*) Igazolásnak, gondolom elég; de annak is a megbizonyítására, hogy a határozatlan huic jellemzésére a *videnti* okvetetlenül szükséges és az ellene aesthetikai néző pontokból támasztott nehézségek elonyésznek. Bentley itélete pedig bizony így is, úgy is áll.

I, 2, 75. A *dispensare* értelmezése végett Heindorf a Cruquius scholiastáját idézi; de idézete nem teljes és így — szántszándékkal — félrevezető. A scholion ez: „*dispensare* est illam naturae opem erogare, regere, est cum ratione vivere.“ II. bérekeszti az „erogare“-val, mintha azon fordulna meg a dolog. Pedig nem úgy van, mert ez a következőkben loli magyarázatát. Itt ugyanis, nem a költke zéséről van szó; hanem a cselekedeteknek az erkölesi rovatok alá kellő bősztásáról. Ebben áll aztán a „regere“ (actiones) és „cum ratione“ vivere értelme. *Dispensio* a *distributio* synonymája.

I, 2, 80—83. Ma is szintúgy fel vannak akadva e három versnek mind olvasásában, mind construalá-ában a commentatorok, mint Cruquius idejében, három száz évvel ezelőtt. A controversiát, mivel kiegyenlítésére semmit sem tudok tenni, nem részletezem, csak az eddig elé — tudtomra — legutolsó vélemény historicumához lesz egy kis igazító szóm, ha elébb referáltatom az ügyet Doederleinnal: „*Sit licet, hoc, Cerinthe, tuum!*“ Cruqu. és Pauly szerint, t. i., ez (a drágakövekkel szerfelett való megrakodás) neked való lehet, Cerinthus! neked szabad!“ *Scortum*-hoz, a mi *Cerinthus* a Schol. Cruqu. szerint volt (*meretrix*, nem *pathicus*, az *us* végzet daczára), illik az ilyes cziczoma, az ő kereasetével jár; de *matronán* illetlen kacérságnak és *meretrix*-sel való versenyzésnek mutatkozik. *Hoc* e szerint csak az elébbi *in-er* *lapillos esse-re* vonatkozik és nem *femur-ra* vagy *crus-ra*“. — Legyen lúd ha fehér: annál is inkább, hogy ez valamennyi közt a legerőtlenebb magyarázat. De meg kell

*) Mily tökélyes a parallelismus az idézett helye „*his* . . . *parentibus*“ — „*hic* . . . *inscius*“; és a miénk: „*huic* . . . *videnti*“ között!

jegyeznem, hogy a *scortum* nem a Schol. Cruquinnál jelenik meg először; hanem már a régiebbnek tartott Aeronál leljük: „*Cherintus dicitur illis temporibus fuisse prostibulum pulcherrimum. Prostibulum autem dicitur scortum.*“ Hogy aztán *meretrix* és nem *pathicus* lett volna, azt a Schol. Cruqu. éppen úgy nem tanúsítja, mint *Aero*; mindeniknél, valamint *Porphyrión*ál is: „*hic Cherintus.*“ A kérdés eldöntése egyébiránt attól függ, vajon *pathicus*-ok üztek-e nyilvánosan *quae-stus corporis*? mi nem valószínű, minthogy nincs nyoma a törvényekben. — A mi az új distinctiot és megfelelő interpretatiot illeti, azt hogy Pauly mikor és hol mondotta, formulázta úgy, a mint Doederlein adja elé, nem tudom; de igen azt, hogy Cruquiusnál hasztalan keressük. Megleljük ellenben a Lambinus commentarijában imígy: „*Alii hoc modo explicant Sit licet hoc Cherinte, tuum, hoc, nempe uniones et smaragdos gestare, quod mihi non displicet.*“ — Hogy ezen túl még mit kellett Paulynak föltalálni, nem bírom kigondolni. ha csak a tizenhat commát nem! — Hanc interpretationem Lambinus tradidit, tulit alter honores.

I, 3, 21. *Maenius absentem Novium dum carperet.* — Erre Heindorf azt jegyzi, hogy „itt a pazérló az uzsorást szidja.“ Nincs miért kiugratni a kereket a vágásból. *Maenius* lehetett *scurra* és *Novius foenerator*, de azzal e versnek semmi köze: a súly csak az *absentem*-en és a *carperet*-en fekszik. „*Ne sis nimium doctus*“, gyakran lehetne elmondani Heindorfnak. — „*Argumentum a facto hominis quae-torator.*“ írja helyesebben Cruqu.

I, 3, 22—23. A *verba dare* értelmezését Lambinus igen jól kezdi így: „*dare verba, est nihil praeter verba dare.*“ De aztán elragadja az interpretatio hove s meg nem áll a „*decipere*“ig. Az utána következők között csak Cruquius mond ellene: „*verba dare hic non tam est fallere, quam latere.*“ A többi commentator ezt számba sem véve, mind valamennyi a *es* a *l* *s*-sal vesződik, mi itt kétségen kívül igen erős és nem is construalható értelmezés. Nem kapok benne egyebet, mint *verba dare* = beszélni. „Te úgy beszélsz nekünk, mintha mi

nem tudnók, mi lakik benned!⁴¹ Egyébiránt az egész mondatnak (*an putas*) a constructiojában, ha nem is éppen nehézséget, de egy kis nehézkességet minden esetre látok.

A 25—26. két vers is:

Quum tua pervideas oculis $\left\{ \begin{array}{l} \text{mala} \\ \text{male} \end{array} \right\}$ *lippus inunctis,*

Cur in amicorum vitis tam cernis acutum, Quam etc.

Eris almája gyanánt szerepel, mind a criticusok, mind az interpresek közepette. Értelme egészben fogva világos; mert hiszen csak az evangéliumi mondatot (Mát. 7, 4. Luk. 6, 41.), a szalkáról és gerendáról, fejezi ki más szókkal. Hanem éppen e szók közzül kettő csinálja a bajt. Egyik a *pervideas*, mely sehogy se akar belé találni a várva várt értelemben, hogy t. i. ellentétet képezzen a *cernis acutum*-mal. Nem biz a, kivált ha mindig szélsőségekben járnak. Mert szélsőség az, hogy P. Victor szeriát (Var. lect. 20.): „*pervidere* hoc loco idem est, quod apud graecos παραβλέπειν, quod est, non adnodum intentis oculis intueri, connivere, negligenter inspicere“. Ez a felfogás a *percurrere*-vel való összevetésből származhatott, és nem is lenne magában rossz; de két körülmény szól ellene. Egyfelől, erre, hogy *pervidere* = παραβλέπειν, eddigelé még senki példát nem kapott.⁴² Másfelől, ha azt tenné is, ezt az értelmét nem lehetne alkalmazni e helyen;

⁴¹ A bajon nagyon szerencsétlen hypothesisal akar Doederlein segítni, imígy: „*pervideas* scheint ein Neuwort, von Horaz für das mangelnde *praetervidere* gebildet, nach παραβλέπειν, übersetzen; denn *per* ist auch depravativ, wie *para-*, in *perfidus*, *perivurus*, *perfuga*, *perdere*, *perire*, und in diesem Sinn auch lautlich einerei mit *para-*, nicht mit *peri-*“. Mámoros ital az az etymologia, még az éles eszű synonymistát. Doederleint, is ottan ottan megtántorítja. A költőre ráfogott szófaragásnál még rosszabb az indok, mellyel igazolni kívánja a philologus. Én legalább a *per*-nek depraváló hatását sem általában, sem az idézett példákban fellelni nem bírom, el sem ismerem. A *per* legpropriasabb át jelentésével igen is megfér a határon túl menés és így általában a túlzás fogalma, mely némely compositumaiban mutatkozik, s a mi okozza ama példákban is a látszólagos depravatiót. De ez a jelentés merőben különbözik a *para-*-tól, mely mindig mellett-et jelent s a határig soha se juthat. Mikor valaki a szeg feje akar ütni, csak melléje üt, világosan depraválva van az ütése; de latinnak soha, de soha eszébe nem ötlöhetett, hogy azt *per*-vel fejezze ki: *percussio* soha sem teszi azt a mit παραπλην & παραπλήτω.

mert azzal az *oculis inunctis lippus* merőben feleslegossé, „*purpureus pannus*“-sá válnék.⁴² Éppen ezen okokból a Bentley emendatioja: „*praevideas*“ sem segít a dolgon, jól lehet mellette szól egy kézirat és némely criticus tekintélye. Másik szélsőség: *pervidere* = acute et perspicue et penitus rem videre“ (Bentl.) (mely ollen, mint *pervideas*-nak egyedül helyes, érvényes értelmezése ellen, sem commentator, sem lexicographus nem mer felszólalni,) káros annyiban, hogy vagy emendatiót vagy a *pervideas*-nak merőben ellenkező értelemben való vételét tenné kikerülhetetlenné, mi mindenik meg is történt. Már pedig kikerülhetni mindezen fatalis következményeket, ha a szélsőségeket odahagyva figyelembe vesszük a *pervideo* közbeeső két más jelentését, mely egy s más commentatornak ha eszébe jutott is, nem használta fel, hanem csak átsuhant rajta. Lehet t. i. hogy a *per* itt is, mint, többször vagy kevesebbszer, minden praefixum, csak otiose áll és *pervideas* = *videas*. A scholiasták mind így explicálják⁴³ s ezzel aztán igen jól megfér a Gesner s mások okoskodása, t. i. ha alapot cserélünk bennök. A másik jelentését, mely csaknem összévág a Sat. 1, 1, 24. versbeli

⁴² Furcsa dolog, hogy Gesner éppen az utóbbi körülményben látja a *pervidere* = παραβλέπειν igazolását: „Verbi huius significatio est: diligenter et perfecte videre: et hoc loco fit, ut contrarium significare videatur propter has voces adiectas: oculis lippus inunctis.“ (Thes. s. v. *pervideo*.) Vele tart Orelli is: „*Pervidere* sane significat . . . acute . . . videre . . . quomodo ille, quocum loquitur poeta, sua vitia pervideat? Nimirum lippus et propterea oculis collyrio inunctis; id quod huc redit: *parum pervidet*.“ — Bizony, ha „tág lelkiismeret“ van, létezik, mint láthatni tág logika is, mi az elméletben nem kevésbé káros, mint amaz az erkölcsi dolgokban. De halljuk tovább: „Non minus ironice locutus est quam si quis diceret: *Tu, qui tam fortiter plumbeo gladio hostes tuos invadis*.“ Ez a példa, melyet Stephanus mondva csinált, magában se sokat ér, alkalmazásában a jelen helyen pedig éppen időtlen. A „*parum pervidet*“-et ironiának csak „tág aesthetika“ ismerheti el.

⁴³ Acro, Porphyrio és Schol. Cruq. — Acronál igaz, hogy *pervideas*-t nyomtatott a scholiumba Fabricius. De „male edidit“, azt írja Bentley, „ita (t. i. *videas*) exemplar scriptum et editio Veneta, 1480.“ — Doering is, mint most látom, ezen a véleményen van: „Equidem compositum *pervidere* pro simplici *videre*, ut in multis aliis compositis fieri solet, positum esse existimo“ (Ed. Hor.)

percurrant-éval, (de nem *obiter*, *negligen*-ter sat. *videre*-évol), hasonlóképp elhanyagolták a commentatorok e helyre nézve; csak Heindorf járt közel hozzá az említett „*perlustrare*“ -val, de ő sem vette kellő hasznát, holott a két közbülső jelentésnek akármelyikével tiszta és kifogáson kívüli a vitatott hely értelme.

Második botránykő, melynél a tárgyalt versekben elakadunk, az, hogy vajjon „*mala*“ -é vagy „*male*“ ? Az utóbbit „*quidam codices scripti*“ (Cruqu.¹⁴), Muretus és Bentley tekintélye ajánlja. A kéziratok ellenben — az említettek kivéve — s az editiók legeslegnagyobb része „*mala*“ -t védi, melyet mielőtt Heindorffal kezét fogva kiküszöbölnénk, fontoljuk meg, hogy a *pervideas*-hoz kellő accusativust a következő versből s itt is ablativusból (*vitiis*) halászni ki, kissé igen erős prolepsis. Aztán a *male*-val egy újabb nehézség áll előtünk, a hogy a *male* t háromféleképp is kapcsolhatni, u. m. *male pervideas*, *male lippus* és *male inunctis*. Az utolsó constructio ugyan az egésznek értelmezésébe egy új és szép árnyalatot csusztatna bé: azt t. i. hogy „nem csak rossz a szemed, hanem hanyagul is orvoslod“; de ezt az intentiót a többi érvek ellenére reáfgogni a költőre, merészség lenne.

I, 3, 29—30. *minus aptus acutis naribus horum hominum*. Heindorf szerint: „*horum* = a mostani“. Orelli is vele tart: „*horum* i. e. nunc viventium.“ Lambinus ellenben így interpretálja: „*urbanorum et dicacium*“, Doering a 28. versbeli „*illi*“ -re viszi; Baxter pedig: „*moralis numeri Enallage*“ -nak tartja, „*quum unum significet*“. — Ennyi különböző vélemény után elmehet az enyim is: *horum* (*hominum*) = bizonyos embereknek. (V. ö. az I, 2, 68. versre tett észrevételeimmal.)

A 30 s. köv. versekbeli („*videri possit eo quod etc.*“) rajzolatról azt írja Heindorf (Lambinus praecedentiáját elhallgatva.), hogy „közelebbi meghatározása az elébbinek.“

¹⁴) Ezek csakugyan nem lehettek a Blandinianusok, jelesen a *avertustissimus*; mert úgy, szokása szerint, bizonyosan megnevezte volna Cruquius, sőt a szövegébe is felvette volna, miután az olvasatot helyesli: „*malé, non omnino inepté, ut arbitror pro valde*.“ Ezt az indokot, már én nem helyeslem.

Ezzel az interpretatioval maga Lambinus sinec megelégedve. Én meg azt hiszem, hogy egyik szakasz sem vonatkozik a másikra; hanem az *iracundus*, *ineptus*, *incompositus*, valamint aztán a *videri possi* sat. is egymástól független és készakarva halmozott vonások, mi által a personalitást s ennek találgatását akarta kikerülni Horatius. Ezért éppen nem valószínű, hogy élő személyt vagy (a scholiasták szerint) éppen Virgiliust jellemezte volna. — Az is hiba Heindorftól, hogy a *male*-t a *lucus*-sal akarja inopte construáltatni. Hisz a Schol. Cruquii, a kitől vette ezt az eszmét H., maga eláll tőle s az egyedül helyes *malé haeret*-re utal, szintúgy mint Acro. Doed. is megezáfolja ugyan Heindorfot, de nem említi a scholiastákat. Azért elevenitém fel a dolgot.

I, 3, 34—35. „*Te ipsum concute*.“ A scholiasták egészen kielégítőleg explicálják: „*excute, considera, diligenter exquire, (explora,*“ Schol. Cruq.) Nem is akadt fel senki rajta más, csak Heindorf, a ki azon aggódik, hogy „*concute*-t nem látjuk másutt ebben az értelemben.“ Moglehet; de hisz, a metaphora nem olyan mint a esizma, hogy kész kaptára üssék. Azt is tudhatta volna H., hogy az edényt, fát, falat sat. kopogatással szokták puhátolni ha nem repedt, reves, több efféle-e? Egyébaránt a ki osztoznék H. aggodalmában, annak szolgál parallel példával Orelli, — ha latinnal nem is, göröggel. (Ed. Hor. ad h. l.)

A „*praeventamur*“ -ban (38. v.) Cruquius óta többet keresnek, mint a mi van, azzal, hogy a *praec*-nek „*potius*“ értelmet tulajdonitnak. „Elébb“ értelme van annak a praefixumnak, de „inkább“ -at, merem mondani, soha se tesz. Itt pedig az elsőbbet sem, mert hiszen az egész contextusban nincs semmi a mit meg kellene „előzni“, a mit másutt, hol csakugyan az az értelme, mindig megeléünk¹⁵). Tehát a *praever-*

¹⁵) Így a scholiastá idézte: *praeventitur Hebrum*-nál (Virg. Aen. 1, 317.), mely egyébaránt csak annyiban ide való, a mennyiben példáját adja a szónak. Sziutoly kevéssé talál ide a Plinius *locus*-a is (H. N. 16, 1.) „*Proximum erat narrare plaudifera quoque, ni praeventi cogeret admiratio etc.*“ A *proximum erat* . . . *ni* . . . szilkságképp megkivánja a „megelőzés“ értelmét. Nem szerencsésebbek az Orelli hivatkozásai is: Plaut. Cap. 2, 3, 100. és ib. Cist. 5, 1, 8. Az elsőbb idézetben: *praeventere* = elejét venni

tamur e. h. csak anyyi, mint az egyszerű *vertamur*. Sőt egyszerű értelmében a compositum gyakrabban fordul elő mint a simplexe, mely helyett inkább azt olvassuk: *vertamus nos*. Aéro és Porph. is csak *transeamus*-sal interpretálják.

I, 3, 43. Doederlein azt állítja, hogy ebben: „*At pater ut quati etc. at* helyett jobb lenne *ac*“.⁴⁶⁾ Megengedném, ha az *ut pater*-re vonatkoznék, mintegy új hasonlatot vezetve be. De ebből semmi sincs; mert *at* a további *nos*-hoz tartozik s a szórend ez: „*At nos debemus non fastidire amici vitia, sic ut pater quati* (vitia non fastidit). Az előbbi versben, ugyanis, ohajtja, hogy „bár e volna a világ szokása“; tehát felteszi, hogy nem az: „*de mi*“, folytatja, („ne hajtsunk arra, hanem) mint az apa“ sat.

A 49–53. versekben némely editiók, jelesen a Wakefieldé, a colonok helyett kérdőjeleket, s a pontok helyett colonokat mutatnak fel. Én nem hibáztatok, sőt magam is úgy tennék.

I, 3, 56–58. Itt sok a baj, mind az olvasatra, mind a pontozásra, következésképp az értelmezésre nézve. A főkérdés az, vajjon egy vagy több antithesist foglalnak-e magukban? Ha egyet, így kell olvasnunk és pontoznunk Doederlein-nal: „*Probus quis nobiscum vivit, multum demissus homo: illi tardo et cognomen pingui damus*“.⁴⁷⁾ Ezt az unitarius felfogást he-

(valami bajnak). Ez értelemben többször is leljük Plautusnál. A másodikban pedig *praevortere*=*praeferre*. Ezt a jelentést még tán leginkább lehetne alkalmazni a szóba vett versben, esakhogy erősen bajos volna kimutatni a contextusban, *mi* *u* *e* *k* *praeferr*áljuk az amator gyarlóságát.

⁴⁶⁾ »Nach vielen Mss.« (Doed.) — »Ac Mss. quidam edd. et Ed. Pr. in Bib. Reg. Br. (Hor. c. not. var. Lond. 1793.)« De a tekintély a szövegembeli okoskodást nem erőltethetné meg, ha nagyobb volna is, mint a milyen.

⁴⁷⁾ A Heindorf-féle editióban »*multum et demissus*«-t nyomtatott vala Doed. Azután, a fordításához mellékelt szövegben kihagyta az *et*-et. A szokott olvasatot, mi egyébaránt maga is kétféle, összehasonlítás végett itt közlöm:

Probus quis
Nobiscum vivit? multum est demissus homo illi
Tardo, cognomen pingui damus. (Lamb.)
Probus quis
Nobiscum vivit, multum demissus homo ille.
Tardo, cognomen pingui damus. (Cruqu.)

lyeselnem kell, bárha egy kis emendatioval jár is, a mennyiben az *et* a vulgatabeli „*multum est*“-ből van az alsóbb versbe lehúzva. Mert, úgy látszik, hogy a monotoniát kerülve, az előbbi rövid és halmozott antithesisek helyett, most már — finom érzékkel — hosszabb lélekzetű periodusokat alkot a költő. A dualisták szerint pedig a *demissus* a *probus*-sal, a *tardus* a *pinguis*-sel képezne külön-külön antithesist. Ugy de, közelebbről tekintve, ezek nem is ellentétek. Aztán a *demissus* nem szokott ócsárló értelemben, mint „alázatos“ vagy éppen „farkesóváló“ előfordulni; hanem mint dicsőrejes jellemvonás, „szerénység“-et jelöl. Ellenben sem *tardus* sem *pinguis* nem valami kedveltető rajzvonások. Annyira nem, hogy a commentatorok a felett vitatkoznak, hogy melyikök rosszabb, és hogy a *tardus*-t gúnyolják-e *pinguis*-nek, vagy a *pinguis*-t csufoltatja-e *tardus*-nak Horatius?⁴⁸⁾ A scholiasták az elsőbet állítják: *cum qui pinguis est, tardum appellamus, naturam vertentes in vitium*, (Schol. Cruq.).⁴⁹⁾ Az utóbbit Dacier pártolja: „Un autre sera un peu lent; nous ne manquons pas de dire, qu' il est bien pesant et bien épais.“ Voss is ebben az értelemben fordítja, esakhogy a *pinguis*-t szellemileg érti: „Jenem Langsamen leihen wir den Namen des Dummlichen.“ Így Wieland is: „bedächtlich (heißt uns) stumpf.“ Az unitarius nézettel persze megszűnik ez a kérdés, és általában arra hajolnak az újabb commentatorok. De nem enyészik el ám a másik: vajjon Cruquiussal „*homo ille*“⁵⁰⁾-t írjunk-e, vagy *illi*-nek olvassuk Lambinus szerint s értelmére nézve a következő

Az utóbbit követi Bentley is, esakhogy az *ille* után colont s a *tardo* után a comma helyett *ac*-ot tesz, a mi persze nagyot változtat a dolgon.

⁴⁸⁾ Cruquius költői fogást lát a bizonytalanságban: »Adeo ut videri possit Horatius suspendere lectorem, eique incertum relinquere, utrum debeat in vitio ponere.« sat.

⁴⁹⁾ Ugyan ezt írja Aéro is. A mi a másik scholiastát, Porphyriet illeti, legyen szabad a scholiumát, mely a Fabricius editiójában hibásan van kiadva, esúttal kiigazítom: »Ordo est: illi pingui tardo cognomen damus: id est, naturam in vitium vertentes, pro pingui tardum dicimus.« A nevezett editióban az *id est* után *sensus* van bécsusztatva, minek vagy ki kell maradni, vagy az *id est* helyett ezt írni: *sensus est*; vagy végre a *sensus*-t zárjel közzé tenni, mint az *id est* magyarázatát. Mindenképp jól lesz, csak úgy nem maradhat, a hogy van.

vershez kapcsoljuk. Mert az mind a két felfogás tekintetéből, mind egy. Itt megint a codexeknek kellene döntenie; de az a bökkenő, hogy ha numeraljuk a szózatokat, ezt választjuk: *illi*; ha pedig ponderáljuk, a „Bland. vetustissimus“ nagy súlylyal veti bé a *homo ille* olvasatot. Én is tisztelem a nevezett codex tekintélyét, de aesthetikai nézőpontból az *illi* olvasatot és velejáró pontozatot fogadom el.⁵⁰⁾

I, 3, 64–66. „ ut forte legentem
Aut tacitum impellat quovis sermone molestus
Communi sensu plane caret, inquitimus“

Pontozat nélkül idéztem, hogy annál inkább elfogulatlanul ítélhessen az illető javaslatokról az olvasó. A kérdés az, hogy hol kezdődik a megszólás? Erre háromféle a felelet: 1) *Quovis*-sal. 2) *Molestus*-sal. 3) *Communi*-val. Az utolsó a legrégebbek és legujabbak olvasata, mely ellen, hogy mi kifogása lehet Kirchnernek meg Doederleinnak, kik a 1) szám alatt pártolják⁵¹⁾, nem tudom. Kivált úgy, a hogy a Henrico-Perrina pontozza: *impellat, quovis sermone, molestus*: azt hiszem, elemzés nélkül is átláthatni, hogy ajánlatos és bizony Doering, Heindorf, Orelli, Kruger, kik a commákat kihagyták, legkisebbet sem javítottak rajta. Sőt ellenben! A *Quo*-vissal kezdetni azért nem szeretném, mivel a *Quovis sermone molestus*-t és a „*communi sensu plane caret*-et nem bírom azon személynek v. személyeknek tulajdonítani. Az elsőt a z mondhatja a kit háborgat az együgyű; a második a gonosz világ ítélete. Az első a bosszuság kifakadó hangja; a második a hideg és közönyös ócsárlás szava. Mind a kettőnek nincs helye; tehát a *quovis molestus* csak a háborítás részletezése. Moglehet azonban, hogy valakinek úgy tetszenék, mintha ez a részletezés igen hosszú, sőt a *molestus*-sal éppen tautologia volna. Annak a valakinek a 2. olvasatot ajánlom, mely a *quovis sermone*-t mint szükséges, jellemző határzót az

⁵⁰⁾ Finály figyeltet, hogy a „*probus quis*“ a *homo ille*-vel azon egy mondatban nem ír össze, és így csak a dualisták pártolhatnák az *illi*-t.

⁵¹⁾ *Suum cuique*. Az 1) számú pontozat már a Cruquius kiadásában megvan. Nem tudom Kirchnert, hivatkozik-e reá; de Doederlein — mi nem szép tőle — mélyen hallgat.

impellat-hez csatolja, s az ócsárlást *Molestus!* felkiáltással kezdi. Eredetét nem tudom; pártolói Baxter és Fea.⁵²⁾

I, 3, 69–72. Szédül az ember feje belé, mennyi felé elcsavarták a constructiot ebben a néhány versben az interpressek. Egyik fennakadás mindjárt a *cum*-nál van, melyet ki coniunctionnak, ki praepositionnak állit. Jól megfontolva a dolgot, kénytelenek érzem magamat a kisebb részhez, a coniunctióshoz csatlakozni; mert különben az *aequum est a pluribus bonis inclinēt*-hez tartoznék s arra, hogy valaki bár miben is álló maioritásnak hódoljon, bizony nem nagy *aequitas* kell, legalább „nálunk nem úgy hívják;“ inoptiát pedig mint until ismételttem, Horatiusról feltenni nem szabad. Így construálom hát Doeringgel: *Amicus cum, ut aequum est, (meis) vitis mea bona compenset* (komponába⁵³⁾ veti) — *si plura sint (bona)* — *hisce (pluribus bonis) inclinēt (libram vel bilancem)*. Ebből kitetszik, hogy a *pluribus his*-t nem tartom *ablat. absoluti*-nak. De bizony dativusnak sem. Mert egy felől *inclinare alicui rei*—vonzódni valamihez, hallatlan, legalább előttem ismeretlen szólam⁵⁴⁾; másfelől felesleges kiváncsóság vagy követelés volna az, hogy valaki „a jóhoz vonzódjék“; „*Bona natura appetimus*“, azt mondja Cicero⁵⁵⁾.

⁵²⁾ A 65. versbeli másik botránykövet, az *impellat*-ot nem bántottam, mert az, *appellem* (ed. Cruq.), az *appellet* (emend. Lamb.) és *impediat* (emend. Bentl.) sikertelen kísérmények valának s a közvélemény a vulg. mellett nyilatkozik.

⁵³⁾ Mi az a mérleg? Jó lenne-e, ha a *kérő-t kérének*, a *bíró-t bírleg* v. *bírlag*-nak, a *lőlőt félleg*-nek, az *ütőt ütleg*-nek, a *futót futlag*-nak, a *károgozó-t károglag*-nak neveznők? A M. Nyelv. Szótárban helyesli a *mérleg*-et s az *ütleg* analogiájával akarja igazolni. Igen de sem a derivatumok nem ütnek egymáshoz, sem származása nem úgy történt az *ütleg*-nek, s hogy ott le van írva. *Ütleg* egyszerűen = *ütleg* (vapularibus). *Ütletek* kaptak, oly nemű szólam, mint ezek: *a bánommal nem sokra méssz*; — *megfiatolom nem játszom*; *szeme láttára elvitték a lovat*; *fülem hallottára megszidott*; sat. Így eredt egy szóban a *hallomás* is, melyet megint borzasztó rosszul értelméz a M. Ny. Sz.

⁵⁴⁾ Foreellini felteszi az esetet: „*Inclino cum dativo*; de aztán egyetlen egy példát sem bír felhozni reá éppen ezen kérdéses helyen kivül. Hasonló meddő kodácsolás az Orelli-é is: „ . . . dativus iungendus est cum verbo *inclinēt*.“ Ez a tág logika!

⁵⁵⁾ Tusc. 4, 13. „*Quoniamque ut Bona natura appetimus; sic et a malis, natura declinamus.*“ És ezt plane „jó barát-tól követelné Hor-

Tehát — nincs más mód — abl. instr. kell hogy legyen a *pluribus bonis*. Az is ám, és azt teszi, hogy az „igaz barát“ a „több jóval“, még ha sulyra nem is ütné a mértéket, hűzassa le a serpenyőt, ha szükség, a kezével is segítsen rajta! Így aztán az egészből egy tömött phrasis válik, melyben egy hiában való szó sincs. Hogy odaérteni való van, — nil moror. Azonkívül a következőre is: „*amari si volet*“, meg van vetve az alap. Mert annak, a ki „arra vágyik hogy szerethessék“, oly feltételt szabunk elébe, melyben van egy kis activ, positiv érdem, s ha a mi „kedves barátunk“ azt a feltételt teljesíti, mi is kötelezzük magunkat hasonlóra: *hac lege in trutina ponetur eadem*. Deductioniból következik 1) hogy Heindorf ok nélkül aggódik az *amicus dulcis* és *amari volet* látszólagos tautológiáján, — a mi éppen nincs; mert az egyik jelenre, a másik jövőre vonatkozik, és Horatius éppen arra ad utasítást, hogy a most „kedves barát miképp biztosítsa ezutánra is állandólag a kedvességet, t. i. „barátja szeretetét.“ 2) Hogy egy „mustármagnyi“ szükség sincs a Doederlein coniecturájára, midőn Heindorfaak, szerinte, „jogos aggodalmát“ csak úgy véli eloszlatónak, ha *amari* helyett activumot — *amare* — irunk. Quo nihil insulsius! Mintha bizony valaki arra hogy ő szeressen, feltételt szabna maga elé! — A kinek interpretatiom nem tetszik, járjon utána a commentatorokéinak s lássa, hogy boldogul velők.

I, 3, 85. „*insuavis acerbus*“ Bentley szép distinctioját, mely szerint az idézett két szó nem képezne asyndeton, hanem *insuavis habere*-hoz, *acerbus* a következő *odisti*-hoz tartoznék, Doederlein nem bírja megkedvelni s azt hozza az asyndeton védelmére, hogy a positiv *acerbus*, e z é l s z e r ü hágtatása a negativ *insuavis* nak.“ Czélszerű igenis az ő érve a megmutatására annak, hogy mennyivel magasabb foku Bentley aesthetikai felfogása a német criticusénál. Erősebb okot maga s a régi distinctio ellen nem lehetett volna. A szófokozásnál, t. i. az epithetonok, praedicatumok s általában rajzvonások hágtatásánál izetlenebb valami az irányban általában alig lehet. Olyan az, mintha az író nem találta volna el

tius, mint valami ritka vagy nehéz dolgot? Még a maggondolása is ineptia!

első szavával szabatosan a mit mondani akart s próbálgatva keresne mind jellemzőbbeket. Antipoeticum az, és különösen antihoratianum. Egészen más a dologi fokozás, melynek legvégű alakja az antithesis. Bentley pontozatával éppen az a hibátlan hágtatás áll bc. Halljuk csak: Oly csekély bántalommal illetett téged a barátod, hogy ha csak neheztelnél is érette (*nisi concedas*), már duzzogónak vagy mogorvának (*insuavis*) itélnének; hát ha még — azért a csekélységért — megátalkodottan kerülöd, elkeseredetten gyüülöd (*acerbus odisti*⁵⁶) et fugis), mint legnagyobb ellenségedet (*ut Rusonem debitor aeris*: humorra váltva): mennyivel nagyobb vétek ez annál.“

Az utóbbi phrasis az illető helyen, elől van téve; tehát az „annál“ nem vonatkozhatik a *paullum deliquit*-re. Mire hát? Meg kell vallanunk, hogy a rabszolgáját csekély vétésért keresztre feszítettő Labeo tettére. De erre már elszörnyűködnek a lágyabb szívű, mint mély belátású commentatorok s azt mondják, „miképp lehet *furiosius peccatum*-nak mondani azt, hogy valaki a barátját meggyüülöli, mint azt, hogy egy embert keresztre feszített?“ Egy kis vétség van a dologban, jámbor philologus uraim! Horatius nem „embert“

⁵⁶ A kik az *acerbus odi* construction felakadtak, bizonyosan elfejtették, hogy Horatius van a kezökben, a ki (*Ars. P. 188.*) *incredulus odi*-t irt. »Ugy de« veti ellenébe Doed. ezt csak a metrum exigentiajéért teszi a költő, mi nem nyugázte a vers végén levő *acerbusnál*: Ily gyenge fűszálakhoz kapaszkodnak, kik az elfogultság gűbbenőjében súlyozoznak. Horatiust fűzfapostának állítani elé, a ki metrumbeli kényelemből rossz latinítást ír! (*Acerbus odi* latine non dicitur: Herbat.) Én, megvallom, nem tudok oly jól latinul, mint Doederlein, vagy Herbst, vagy az utóbbit helyeslőleg idéző Orelli; azért hát meg lehet bocsátni nekem, ha a kárhozottott szótamat »hasonlókat« *exquisita latinitas*-nak tartom. Die Gusto sind verschieden.

Külön az *acerbusca* nézve a lexicographusokkal is van egy kis számvetésem: azokkal t. i. kik azt a szót *immaturus*-sal interpretálják. »*Acerbi* proprie sunt fructus immaturi,« írja Baxter és helyesli Gesner. Igaz hogy az éroetlen gyűmölcs többnyire *acerbus*; de ennek csak egy jelentésében s aztán, a mi a földolog. számtalan *acerbus* van, a mi nem »immaturus.« A »proprie« hát merőben rosszul van alkalmazva. A bírsalma, ha érett is, fanyar, és a Horatius »*acerbus recitator*«-ának hinni való, hogy bűnt volt már a feje lágya. *Acerbus*=fanyar, fojtós, elkeseredett, megátalkodott, éles, csipős.

mond, hanem rabszolgát.⁴⁹ Azok, a kik egész életüket a classica irodalomnak áldozták, bizony tudhatnák, hogy mekkora különbség volt a régiségben ama kettő közt és hogy a rabszolga nem *persona*, hanem *res* volt. Horatius nyilatkozata nem különb ama francia úrhölgyénél, a ki angolnő vendégének csudálkozására, hogy ő az inasáva¹, férjével, szolgáltatja a fürdőben magát, azt feleli: „Ce n'est pas un homme, c'est un domestique.“ Már akár tudják, akár sem mindezeket, minden esetre hiba a „*Quanto hoc furiosius atque maius peccatum est*“-beli *hoc*-ot akár a „rabszolga szüresülésére“ vonatkoztatni, akár ablativus voltát megtagadva nominativusnak állítani. Az elsőt a constructio és értelem tiltják; a második által a *hoc* szükségtelenné válnék s a kapcsolat az előbbiekekkel csaknem a szakadásig lazulna. Egy szó mint száz: a *hoc* ablativusnak marad s a „feszítésre“ vonatkozik.

I, 3, 95. *Commissa fide*. A Schol. Cruquiin kezdve minden commentariuson át vonul ez a jegyzet: „*fide* pro *fidei*“; Baxter s mások szerint: „*antiqua declinatione?*“⁵⁰ Példákat is hoznak fel reá, de alig egyet, sőt mondhatni a jelen helybelin s az archaizáló Sallustiusban nem egyszer olvasható *diu* alakon kívül egyet sem, melyet varians lectiok no gyengíteneének. De engedjük meg, hogy az V. declin. genitivusának és dativusának *ei* helyett *e* volt régenten a ragja; abból még nem következik, hogy a szóba vett helyen is dativus legyen a „*fide*“. Megfontolva, hogy „*fideicommissum*“ nem valakire bizott portékát, *res*-t vagy, Baxter szerint „*arcanum*“-ot jelölt, hanem hogy az egy törvényes eljárást, „*disposito*“-t jellemző jogtani műszó, azt kell következtetnünk, hogy *e* helyen a *fide* alatt *fidei* keresni merőben szükségtelen, miután itt a *com-*

⁴⁹) Az *antiqua declinatio* a tudósok szerint a genitívust is végeztette *e*-vel. Erre megint Horatiusnak kell adni az egyik fő példát (Od. 3, 7, 4.): *constantis invenem fide*. Nem vitatom; minthogy a kéziratok mindnyáján *constantis* mutatnak fel; nagyobb részökben pedig *fide* az olvasat. (Bland. »*fidei*«.) Csak kettőt szeretnék tudni. Egyet azt, hogy a legrégibb edítők honnan vették ezt a lectiót: *constantis invenem fide*. Más, hogy miért perhorrescálják oly nagyon mind commentatorok, mind grammaticusok az ártatlan abl. qualitatist, a hol esse nélkül van a névvel párosítva? Mivel természetesebb minősítő annál a genitívus?

missa valakire bizott v a l a m i t és nem *dispositio*-t jelent. Ellenben könnyen és természetesen lehet ez a *fide* az, a minek alakja mutatja, t. i. ablativus. Számtalan a példa, melyben *fides* ablativusban járul verbumhoz (inclus. partic.), még pedig az értelem minden lehető árnyalataiban. Jelentései közt van a *fiducia* is, mint kitetszik Plantusnak következő helyéből (Most. 3, 1, 135, — 8.): „TRAN. De vicino hoc proximo tuus emit aedes filius. THEUR. Bonan fide? TRAN. Siquidem es argentum redditurus, tum bona: si redditurus non es, non emit bona.“ És általában a *bona fide emere*-vel együtt jár, vagy benne van a *fiducia* eszmeje. Ennél fogva a *prohiderit fide* (= *fiducia, bona fide*) *commissa* szólamban a *fide*-t bizást ablativusnak vehetni.

I, 4, 102. *Voces sensusque notarent*. — „*Voces, Lautae Töne*“⁵¹) Heindorf. — „*Voces*=articulirte Töne“: Reising. — „*Voces*=Naturlaute: Orelli. — „*Voces*=Gefühle, *sensus*=Gedanken“: Doederlein. — „*Voces sensusque est βαρβάρωτα* pro *voces* singulos hominum indicantes potius quam clare etiam tunc enunciantes“: Orelli. Ugy de ez Hendiadys volna, mi ellen Reising nagyon tiltakozik. — „*Verbum notarent* per Zeugma proximo tantum nomini accomodatatum est“: Doering. — Végre lássuk Baxtert is: „*Voces et sensus* notant scripta. Agitur de litteris.“ — A mit annyin és oly különbözéképp hisznek tudni, azt voltaképp egyik sem tudja. Azt látjuk hogy mindnyájan igyekeztek kikerülni azt a bökkenőt, hogy: *verba* notant *voces*, id est, semet ipsos: Mert hiszen a *verbum* is csak *vox*, a szó rendes értelmében. De látjuk azt is, hogy nem kerülték ki és még kevésbbé háritották el. Nem is lehet másképp, ha *vox*-nak azt az átvitt értelmet nem tulajdonítjuk, a melyben olykor, jóllehet felettebb ritkán előfordul, t. i. ezt: vélemény, mit aztán tovább hajtva, mai nyelv szerint fogalom-má alakíthatunk.⁵²) A *sensus* aztán természetesen az érzelmeket fogja tenni. Doederlein, ki a feljebb idéztek közt egyedül nem keresett a *notarent* alatt valami megfogha-

⁵⁰) Tehát *verba quibus voces notarent*, azt tenné, hogy »a szók jelöljék a hangokat!«

⁵¹) V. 3. »*voces audit integer*« (Hor. Od. 3, 7, 22.)

tatlan vagy ferde értelmet, közel jár az én véleményemhez, csak hogy megfordítva, rosszul alkalmazta a „Meinungen“-t és „Gefühle“-t.

I, 4, 3. *quod malus aut fur*. — Bentley az editiók elle- nébe, jó kéziratok nyomán *aut* helyett ezt vette fel: *ac*. A többi járulék indokolása nem nagyot vet a latba, mert inkább kö- vetkeztetés és újabb állítás, mint érv. Azért nem is szólok hozzája. Hanem az *ac*-ot pártoló Doederleinnal megkísértem láncát törni. Azt mondja, hogy a Blandinianusban *ac fur* van. Honnan állítja, nem tudom; mert én a Blandiniana lec- tióknak más forrását nem ismerem, — nem is fog létezni, mi- után a codexek elvesztek, — csak a Cruquiana editiót; ebben pedig az *ac*-nak semmi nyoma, sem a szövegben, sem a com- mentariusokban. Második érve az, hogy ha Horatius *aut fur*-t ír, *aut moechus*-sal folytatta volna. Feledi Doed., hogy a netá- lán következő *aut* helyett *quod*, van ismételve, mely is új dis- iunctiót kezd; és hogy *quod aut* rut pleonasmus lett volna. Nagyobb, erősebb ellenvetés volna, hogy a *malus* és *fur* ge- nust és speciést képezvén, *aut*-tal különböztetni meg, logikai hiba volna. De ez éppen úgy nem áll, mint az, (Bentley sze- rint), hogy *malus* és *fur* azon egy személyt tenné. Nem, ha- nem *malus* in specie *malus civis*-t jelent, a ki vagy nem te- szen semmit a hazájáért vagy positive árt neki. A másik, a *fur* pedig az olyan polgárt vagy tisztviselőt, a ki a köztársá- ságot meglópjá. Világoa, hogy Aristophanes s a többi az afféle apró tolvajokkal, magánosok fiókjaiban vagy csebeiben kotorászókkal nem bibelődött. Nem is lehetett volna mind- nyájokat nevének nevezni. Így hát csak hadd maradjon az *aut*, Bentley, Wakefield, Orelli, Krüger és Doederlein el- lenére.

I, 4, 11. Az „*erat quod tollere velles*“ a Horatius com- mentatorai közzé vetett Eris-almák közt a legháborusabbak egyike. Egy részök t. i. *servare*-val, a másik *delere*-vel inter- pretálja. A felforgató párt Quintilianust vallja fejének, a ki haragszik Horatiusra, miért bántja az ő kedves Luciliusát és csudálkozik, hogy tud kivétőt kapni benne. Hozzá tar,

toznak az újabb magyarázók, jelesen a híres Wolf belészó- lása óta. Az elébb említett, conservatív párt a scholiastákkal és Lambinussal tart és utolsó szószóllója, tudtomra, Heindorf. Jóllehet ellentmond a két fél egymásnak, azért még sincs egyiknek is igaza, s a Hegelféle „*datur tertium*“ esete áll bé. Hogy is lehetne igazuk, midőn a dolog, mire a szó értelmét csavarni akarják, physicali lehetetlenség. A „*lutulentus*“ vizet az iszap teszi azzá; iszap- vagy homok szemeket pedig — akár megtartás, akár eldobás végett — a vízből kiszedni akarni, alig volna észszerűbb vállalat, mint az Ézsopus gaz- dájác, Xantus philosophusé, a ki részeg korában arra fogá- dott, hogy kiüssza a tenger vizét. Ilyes képtelen metaphorat Horatiusra nem foghatni. Nem is szükség; mert az érintett tertiumnál fogva a „*tollere velles*“ nem vonatkozik sem a vízre sem az iszapra, hanem Luciliusnak egy pár megneve- zett tulajdonságára. „*Erat — quod tollere velles — garrulus atque piger* etc. Azaz: „a mint neki dült a verselésnek és irt mindent össze vissza — olyan volt, a milyen szeretnéd hogy ne lett volna — t. i. fecsegő és hanyag.“ A kérdéses szók te- hát közbevetett mondatot alkotnak s a *velles* méltán van op- tativusban: mert ohajthatni bátran, hogy valami így vagy amúgy történt vagy ne történt volna.⁵⁹⁾ Nem csak értelem jön e pontozattal az eddig csak találgatott helybe, hanem grammatica ratio is. Mert a mit senki se jegyzett meg, a bé- vett pontozat szerint a mondat a *velles*-sel bévégződvén, a *garrulus et piger*-nek nincs verbuma. Holott lenni kell s nem lehet más mint az elébbi versbeli: *erat*. Ezzel egyszersmind a világosan ide vonatkozó helynek is (Sat. 1, 10, 50.): *At dixi fluere hunc lutulentum, saepe ferentem plura quidem tol- lenda relinquendis*, értelem van adva. Más felől, ez is világot vet az elsőre. A *saepe ferentem tollenda*⁶⁰⁾ azt mutatja, hogy a *tollenda* nincs belé foglalva a „*lutulentum*“-ba, hanem ada-

⁵⁹⁾ A bévett magyarázat szerint *erat* és *velles* nem férnek össze. Az optativus se illik ide; minthát hatalmában áll az optálónak kiszedni Lu- cilius verseiből akár az eldobandókat, akár a megtartandókat.

⁶⁰⁾ „... lapides adamas stirpesque raptas... volentis unac (Hor. Od. 3, 29, 40 sqb.) Bizony pedig a kiáradt hegyi patak azon kívül is *lutulentus* és *turbidus* szokott lenni.

lékképp vagy társ gyanánt járul hozzája. És így a jelen helyen is a *quod tollere velles* nincs benne a *lutulentus*-ban; do hozzá járul ám — az iménti fohász kíséretével — a *garrulus* és *piger*, s ezek megint megmagyarázzák a 10. satira idézett helyén a „*plura tollenda*“-t. Ez a kettő ugyan is, ha a *lutulentus* nem is számítjuk, több mint az egy *relinquendum*, (a mit meg kell adni neki: *nil moror*), hogy sokat irt. Et sic omnia exquisite procedunt.⁶¹⁾

Mielőtt e tárgyól búcsút vennék, meg kell említenem, hogy azt a nem tudom miféle *allaget*, mely szerint a *fluere* mind a két helyen az *oratio*-ról az *orator*-ra van átvive s a melynek példáját másutt sehol sem leltem, észrevenni egy commentator sem méltóztatott.⁶²⁾

I, 4, 14. *Crispinus minimo me provocat*. — *Minimo* helyett Bentley *nummo*-t, Horkel (fide Doed., a ki maga is adoptálja,) *numero*-t emendál, mindenik csak coniecturából. Mint-hogy mások nem fogadták el, elég annyit mondani reájok,

⁶¹⁾ Nem akarám az ugy is elég hosszadalmas szöveget az emendatio historicumával tovább nyújtani; de itt a jegyzetek közt helyet adhatok neki. Doederlein 1820. tájban, hihetőleg mint én is, nem találván kielégítőknök a bévett magyarázatokat, a következő distinctiót javasla: „*Cum fluere, lutulentus erat, quod tollere velles garrulus, atque piger scribendi ferre laborem, és ezt a satirák két kiadásában, némileg különböző interpretatioval, ismétlé 1859-ben és 1860-ban. Én ebben azt a hibát leltem, hogy az erat a lutulentus-hoz van esatolva, a melynek nincs szüksége reá, és olvászatva a garrulustól, a melynek joga van hozzája. Különbben is, oly döcögős az így keletkező constructio, mintha éppen Luciliust akarta volna majmolni Horatius — quod non erat hic locus. De felkaptam belőle a quod tollere velles interiecta voltának az eszméjét, s úgy kerekedett ki az én feljebbi pontozatom, melynek egyébaránt mind indokolása, mind interpretatioja, mind következtetései, sajátom. Gratuláltam is magamnak vele, míg a commentariások felbányása alkalmával az obscurus, (az mert a commentatorok alig akarják társuknak ismerni, idézni pedig soha sem idézik), Haberfeldt editiojában azon pontozatot és interpretatiót felleltem. Summ cuique.*

⁶²⁾ A lexicographusok közül Gesner írja, de vonatkozás nélkül a mi helyünkre: „*Fluere et effluere interdum active ponit observat Burmannus ad Petr. c. 71. p. 355. sq.* — Idézik továbbá, de ismét a singularitas megjegyzése nélkül: *Plant. (Mil. 4, 8, 12.) ut suat facetus; (itt suat=abundat) és Cic. (Tusc. 2, 22) flumisque Mollitia, (hol: flumus=difflumus).* Egyenesen egyik sem szolgál ide.

hogy szükségtelenek. Csak figyelmeztetném az illetőket Plautusnak egy számba nem vett helyére, mely Horatiusnak eszébe juthatott, bárha más értelemben van is véve benne a *provocare*: „*Provocatur paedagogus: eho senex minimi pretii!*“ (*Bacch. 3, 3, 40.*) — *Valeat quantum valet.*

I, 4, 15. *Accipiam tabulas*. A régi editiók egy része, (előttem a Henrico-Petrina), kéziratok, a Scholia Cruquii „*accipe iam tabulas*“-t olvastatnak s így emendált a Bentley is. Igazán „javította“; mert *accipiam*-ot csak erőltetéssel és mesterkélten bírják magyarázni; holott az *accipe iam* a sürgető Crispinust drámailag személyesíti. Elismeri azt Heindorf is; csak csudálkozik, hogy a helyet és órát még szontul kelljen meghatározni s még is Crispinus azon pillanatban kívánja a próbát megtétetni.⁶³⁾ Én pedig Heindorfon csudálkozom, hogy a *tabulas*-on azokat értette, a melyekre a verseket fogják írni; holott itt csak a fogadás felírására valók, mint az angoloknál is szokás. Crispinus hát csak a fogadás biztosítását sürgeti, a azután kívánja, hogy határozassék meg a „hely és idő“, melyen majd meglássék, „ki a legény a csárdában“: „*uter plus scribere possit.*“

Gesner is így fogta föl, csak-hogy az *accipiam*-ot védelmezi azzal, hogy a fogadásba mind a két félnek belé kell egyeznie.⁶⁴⁾ Gyengén, mert a ki a fogadást ajánlja, már eo ipso belé van egyezve. Crispinusnak tehát nem kellett a szájába adni a felesleges *accipiam*-ot; melynek csak Heindorf felfogása szerint lenne értelme: „*accipiam (et ego)*“. De így is a praegnans *ego* kimaradása durissimum eset! — Akár hogy is az *accipe iam* a commentatorok foruma előtt kudarcot vallott. Argutiáikat elhallgatom. Az egy Lemaire írja, hogy ő is inkább szereti, de nem meri felvenni a szövegbe.

⁶³⁾ „... aber wie stimmt dazu (zu der Hastigkeit) das folgende. *detur nobis locus, hora.* Ort und Stunde soll erst bestimmt werden, und doch verlangt Crispin jetzt gleich augenblicklich, diese Probe zu machen.“ (Heindorf.)

⁶⁴⁾ „*Accipiam magis etiam ideo placet, quod ad rem pertinet, etiam Crispinum tabulas a pugillares accipere: agitur enim de sponsione.*“ Gesn. ad h. l.

I, 4, 21—22. Meddőbb vitát és több szópazarlást, mint a mennyibe ez a hely: *beatus Fannius ultro delatis capsis et imagine*, nem egy könnyen lelnénk. A dolog értelme, hogy *Fannius* író volt, munkái bejutottak a könyvtárakba s hogy az neki jól esett, elég világos vala eleitől fogva. De ezzel nem érték meg a commentatorok, hanem kérdéseket támasztottak, és tudni akarták: ki volt az a *Fannius*? — ex professo író-e vagy csak dilettans? — gazdag-e vagy szegény? — maga küldte-e bé a könyves-tokjait a könyvtárakba, vagy tisztelői vagy jó barátai, vagy haeredipetái; vagy a közhatóság rendelte bététetni? — micsoda könyvtárakba tétettek bé a könyvei? — köz- vagy magántárak voltak-e és melyek és mikor alapítottak? — mit tesz általában és itt az *ultro*? — miért kellett a képinek is ott lenni? — mit tesz a *beatus*? azt-e hogy jól birta magát, vagy azt hogy örvendett a tiszteletnek? — mi czélből mondja *Horatius beatus*-nak *Fannius*-t? öszintén szerencsétlét-e, vagy csak az ő szájával beszél? — közönyösen mondja-e *beatus*-nak vagy gúnyosan? Kérdésnek elég! és nevezetes az, hogy a scholiasták már nagyobb részökre megfeleltek, némelyikökre két háromféleképpen is. De megjárták ám vele. Adataikat felhasználták a későbbi commentatorok s aztán nekik fordultak, elnevezték tudatlanoknak, értetleneknek, fecsegőknek, hazugoknak sat. S aztán mikor velök végeznek, egymásra lkapnak hajba ama kétséges és ma már semmiképp el sem is dönthető pontok felett. Csak mint jellemző vonást beszélém el; és tén el is hagytam volna, ha kinyitván a jó hírű *Krüger „Schulausgabé-“*ját, a magyarázatok rovatában, hol minden sornyí hely drága, egy egész hasábot nem látok erre a haszontalanságra vesztegetve.

I, 4, 25. — *quemvis media erue turba*. — Bentley a vulg. *erue*-ja helyett kéziratok nyomán *elige*-t vett fel a szövegbe. Aero és Schol. Cruq. is *elige*-t olvastak. *Cruquius* maga azonban „cum tribus Bland.“ *erue* olvasattal tart; nem különben *Fea* a codexei szerint. Ezek ellen nagyon is gyenge érv, az, a mit Bentley ingyen állit, midőn az *erue*-t „absurdissimum“-nak korholja, mit *Heindorf* hiven tolmácsol „ganz ungereimt“-nak. És miért absurdissimum? Erre egy más kérdéssel felel az angol criticus: „An *Horatius eruere* iudet

quemvis media turba: quasi se occultantem aut fugam meditantem? — Az első vonás üres elménczéség, a második pedig éppen nem talál az *erue*-re, és legfeljebb egy másik *lectio*: *arripe* ellen lehetne használni. A *quemvis*-sel mindeniket egyformán lehet kibékitni: mind *elige* mind *erue* magukban gondot és figyelmet igénylenek. És ha a *media turba* képét tekintetbe vesszük, ahöz inkább illik az *erue* mint a másik. *Doederlein* a *quemvis*-t megszakasztja, hogy *quem vis* legyen belőle. Cui bono?

I, 4, 26. *Aut ab avaritia, aut misera ambitione laborat*. — Az *ab avaritia* *Dousan*nak (*Commentarioli* cap. 6.) sokaktól elfogadott emendatioja a kéziratok és a vulg. *ob avaritiam*-ja helyett. Minden analogiával annyira támogatott olvasat ez, hogy alig mondhatni „coniectura“-nak. *Gesner* ellenvetése: „si singularia omnia et semel tantum observata damnamus et emendamus: illicet, quantam partem Latinitatis abolimus?“ nem sokat ér, annál a logikai szabálynál fogva, hogy „a ki kelletnél többet bizonyít, semmit sem bizonyít.“ A *ἀπαξ λογόμενος* magára legfeljebb gyanut kelthet, de más érvekkel társulva döntő is bir lenni. Minden esetre biztosítja az *ab* olvasatot az *Orelli excommunicati* ja ellen: „*Ob avaritiam*: haec vera est lectio.“ Vele szembe állitjuk *Feat*: „*Ab avaritia*: . . . membranas laudat *Marcilius*, et ex duobus Mss. de dit *Bentleius* Optime.“

I, 1, 29—31. *Heindorf* bika alatt keres bornyút, — ut aiunt, — midőn annak a bizonyítására, min soha senki sem kételkedett, hogy az idézett versekbeli „*hic*“, *mercator*-t tesszen, egy felől *Cruquius* szavait, másfelől a költő szavai értelmét elferdíti. Szerinte, *Cruquius* a *surgente a Sole ad eum quo vespertina tepet regio* képet a *caupo*-ra (boltos kalmárra), és a *per mala praeceps fertur* szólamot a nagy kereskedőre (*mercator*) vonatkoztatná. Ezt nem teszi *Cr.* hanem azt mondja és helyesen, hogy: „a *sole surgente*“ sat. az időre és nem mint a scholiasták és commentatorok hiszik, a térre (*spatium*) vonatkozik, és minthogy a *quin* feljebb fokozást jelent, felvehetjük, hogy az az előtti első membrum a „*negotiatio domestica*“-t jelöli; a vele kezdődő második pedig „*de mercibus externis advehendis*“ szól. Két kép ez és két mivelet és állapot, de nem tesz fel két személyt. Mind a kettőn átmoht

azon egy eszményi (költői) mercator, a ki itthon „napestig“ győzri magát áru elárulásával; s e nem elég, hanem aztán „veszélyes utakra is veti fejét.“ Ezt: „*surgente regio*“ úgy interpretálni, hogy „kelettől nyugatig“, hamis fel-fogás következménye, mi nem lesz jobbá azért, hogy sokan tesszik. Cruquiussal s velem tart Doederlein is, a ki ebben a pontban megezáfolja ugyan Heindorfot s a többi „kelet-nyugat“-osokat, kiknek neve legio: hanem aztán szó nélkül hagyja nevezett comm. mindjárt következő botlását. A 32. versbeli *ampliet ut rem-re*, t. i., azt jegyzi Heind., hogy „*ut*, mint az előbbi *ne*, a *metuens*-től függ; tehát, féltében, hogy valamit vesz, avagy csak nem bírja nagyon át szaporítani.“⁶⁵⁾ Ez a faesaros és nem indokolt magyarázat nem méltó a czáfolás fáradságára, mert világos, hogy mind *ne*, mind *ut* a hozzájuk tartozókkal együtt a *per mala fertur*-tól függenek, az első *metuens* által eszközítve, a második közvetlenül. A mercator útvállalatainak a „*metuens ne quid deperdat summa*“ az okát (az elszegényedés vagy vesztesség félelméből); az „*ampliet ut rem*“ a czéllját (azért vagy a végett, hogy még többje legyen) jelölik. „Eppure si muove“, viri clarissimi! Az *ut* még is csak „*finale*“;⁶⁶⁾ úisi vim faciat is verbis, hogy Heyne szájával beszéljek.

I, 4, 48. *Differt sermoni, sermo merus*. A comma *sermoni* után Bentley javítása, mi szükséges arra, hogy a helyet félreérthetetlené tegye. T. i. „a comoedia nyelve, ha mértékre nem volna szabva, csupa közbeszéd volna. Különben vagy (Reisig szerint) a *nisi*-nek, vagy (szerintem) a *sermo merus*-nak nem volna helye. Meg kellett említenem, mert a Heindorf-féle editiókban sok peripetián ment keresztül ez a comma. Heindorf kitörülte; a 2. kiadó, Wüstemann, visszatette, s a

⁶⁵⁾ H. szavai: „*ut* hängt hier, wie vorher *ne*, von *metuens* ab, also: aus Furcht, er werde etwas verlieren oder doch nicht im Stande sein, das Vermögen zu mehren.“ — „*fürchtend das er sein Gut nicht vermehre*.“ Orelli. Philologusoktól, melynek Heindorf és Orelli, megvárná az ember, hogy legalább meg tudja tisztán mondani a mit akar, s ha paradoxumot állít, okát adja. Minthogy elmulatták, kipótlom a hiányt. Ők az *ut*-ot felbontották két negatióra: *ne ne*. Miutha így lenne: *metuens ne ne ampliet rem*.

3-dik, Doederlein ismét kitörülte. És ipsissimus Doed. egy évvel azután megváltoztatta véleményét s a commát jogába visszahelyezvén, az azzal megállított értelmet fordításában is tisztán kifejezte. A mennyi újabb editio előttem van, mindnyája elfogadta a comma-t, kivéven a Haberfeldtét és Feaét. Azért az utóbbi construálhatta helyeson, miut tette azt a Schol. Cruq. is.

I, 4, 49. Hiba Heindorf-tól a ki mindent — olykor szükségtelenül — szokott magyarázni, és Krüger-től, ki iskolai kiadványt szerkesztett, hogy a *nepos*-nak előttünk szokatlan értelmezését adni, e hely alkalmával, elmulasztják. A nem mentség, hogy „megvan a szótárban“; mert a tanulónak észébe se jut, hogy oly trivialis szót felkeressen. — „*Nepotes sunt luxuriosae vitae homines appellati, quod non magis hia res sua familiaris curae est, quam iis quibus pater aut avus vivunt.*“ (Festus). — „*Avorum atque aviarum indulgentia in causa fuit, quod vulgari convicio nebulones nepotes dicerentur.*“ Baxter. — Jellemző a két értelmezés a szónyomozás hajdani és mostani modora jellemzésére. Sokat lehetne ilyet összeállítani.

I, 4, 62. *Invenias etiam disiecti membra poetae*. — Alig hinné az ember, hogy ez az *etiam* (=még ugy is, még akkor is) rőfös nota-kra a kölcsönös hurogatásokra adott alkalmat. Higyje el szavamra a k. olvasó, ha nem akar a forrásokhoz menni.

I, 4, 71. 73. „*Habeat*“ se nem „ohajtó“, se nem „ígérő“, sem bizonytalanságot nem jelöl, mint Heindorf találgatja. *Nulla taberna habeat meos libellos*, annyi mint: Nem adom boltba a könyveimet. — Éppen mint: *fiat* =nem bánom. Tehát itteni értelme tekintetéből ind. praes. a *habeat* és a *recito* szép rendesen és szabályosan következik utána⁶⁷⁾, s a *recitem-re*, ha támogatják is kéziratok⁶⁸⁾, semmi szükség. De van ám a *rec-re* a vulg. *non* helyett, melyet ma is pártol-

⁶⁶⁾ Szintugy előtte is (70. v.) a *sum*. De ezt aránylag keveson pártolják. Ellenben Bentley a *recito*-ból is conjunctivust csinál. Hogy a *habeat* alakja dacára sem az, mint kitűnik a magyar fordításából, Porphyrio is bizonyítja: „*Negat se libellos suos edere bibliopoliis.*“

⁶⁷⁾ Tán csak a Lambinusól. Cruquius és Fea: *recito*.

nak, ámbár igen abrupta vele az oratio. Továbbá, ha rajtam állana, bétennem a szövegbe a 73. versbeli *cuicum* helyett a nagyon kevés kézírattól, de annál több critical tekintélytől támogatott *quicum*-ot, saját okaimból. Elsőben, mivel a *cuicum* közvetlenül a *nisi amicis* előtt, esetlen. Előttem legalább annyira az, hogy ha ilyes constructio talál tollam alá jöni, rendszeren kiigazítom. Második és fő okom a költő elrejtett intentioja. Horatius t. i. hogy tiltakozása annál erősebb legyen, mint látszik, tüntetőleg rakja körül a *recito*-t mindenféle határozókkal: *non, amicis, coactus, ubiuis, coram quibus* . . . és nem lehet elhinni, hogy éppen az accusativus hiányoznék közülök s messziről, a harmadik szomszédból kelljen egyet kölcsönözni. A 73. vers tehát így lenne: „*Nec recito quicum, nisi amicis, idque coactus.*“

I, 4, 74—77. A Schol. Cruqu. igen jó humorral veszi fel a dolgot, midőn Horatius heves tiltakozására, az ellenféllel szólat belé: „(No csak, ne oly nagy garral!) Van elég (derék ember), a ki a forumon szavallja a verseit;“ és ebbe, ugyancsak a scholiasta szerint, ismét a (félíg bosszus, félíg tréfás, igazi humorista) költő vág belé ezzel: „meg a fürdőkben is!“ Itt már a scholiasta és én külön válunk. Ő t. i. az indokot is — „*suave voci locus resonat conclusus*“ — Horatiussal mondatja el, mit én nem teszek, hanem úgy fogom fel, hogy a jámbor ellenfél, ki a *tardus et pinguis*-ek sorába látszik tartozni, nem érti a költő közbeszólását, s fideliter kezdi magyarázni neki, miért választja némely ember szavalló helyül a fürdő kamarát. Még csak e kellett a költőnek, a kinek a *locus conclusus* oszébe juttatja az *inanis*-t, és mintha erre felelné, tör ki: „Üres biz' a (feje annak), a ki ilyesekben gyönyörködik.“ Ezek után olvassa el akárki⁶⁰⁾ a 71—77. verseket, s meg fogja látni, mily silánynak tetszik az egész, egy ember s éppen Horatius szájában. Állítsuk meg, elom-

⁶⁰⁾ Persze hogy nem amolyan nehézkes Orelliféle ember. A zürichi criticusnak már a Schol. Cruqu. dialogizálása is igen sok: „Non adversarium loquentem inducit, ut vult Comm. Cruq.“ — Doederlein megint, asyndetont csinál s az *inanis*-t a *conclusus*-hoz csatolván pontot tesz utána. Az ilyenekről elmondtam véleményemet az 1, 3, 85.-re írt észrevételeimben. A „*locus conclusus, inanis*“-ra is csak az, hogy izetlen.

zésem szerint a szöveget: (Személyek: Horatius és Interlocutor.)

— H. *Nulla taberna meos habeat libellos*
Quis manus insudet vulgi Hermogenisque Tigelli!
Nec recito quicum nisi amicis, idque coactus,
Non ubiuis coramque quibuslibet . . . J. In medio qui
Scripta foro recitent, sunt multi . . . H. Quique lavantes . . .
J. Suave locus voci resonat conclusus . . . H. Inanis
Hoc iuvat, haud illud querentis, num sine sensu,
Tempore num faciant alieno. —

„So klappt alles,“ mondaná ismét a bécsi aestheticus.

Itt már a szoros drámai forma megszűnik annyiban, hogy a speciális adversarius helyett a hallgató vagy olvasó közönséget szólátja meg a satiricus: „*Laedere gaudes, in qui s, et hoc studio pravus facis,*“ új ellenvetést tétetve magának. De azok a kik Bentleyvel az *inquis*-ből *inquit*-et csinálnak⁶¹⁾,

⁶¹⁾ Cuningham, Saadon, Philippe, Wakefield, Doering, Heindorf, Wüstemann, Orelli, Krüger, Doederlein. Ezek közül Cuninghamon csudálkozom, a kiről azt írják: „Tantum est illius adversus hunc (Bentleium) odium, ut, si lectionem Bentleianam amplectatur, eam nunquam Bentleio debere videri velit, sed semper studiose alios quosvis fontes indagat. Quos ubi non reperit, quamvis ei placere appareat Bentleianam, aliam adoptare mavult, ita non potest invidiam vincere.“ (Hist. textus Horat. in ed. Lemaire.) Nem csudálkozom ellenben, hogy a német újabb commentatorok, kiket aestheticai sőt logikai fontos érvek reá nem birhatnak észszerű változtatásra, ezen a gyenge indokon: „*Inquit* perpetua formula est, ubi aliquid ex adverso nobis obiicit et opponi fingimus; sive id ab uno sive pluribus; sive ab absente, sive praesente fiat“ (Bentl.), megindulnánk. Nem csudálkozom azért, hogy ezen számos példával kísért argumentum felfogására csak eruditio, az említett nemükére pedig — valamivel több kíváncsi. Az a valamivel több pedig legalább is alszik abban, a ki ebben: „a tavasz érkezése mozgékony levelekkel megrázkódott“, (*veris adventus mobilibus foliis inhorruit*), nem csak józan értelmet, hanem még (mint Doering) „*dictionis elegantia*“t vagy (mint Orelli) „*gratissima imago*“t is lát, s ennél fogva Bentley emendatioját: „*veris ad ventum mobilibus foliis inhorruit*“ elveti s hallani sem akar róla. Arról a javításról melyről Bentley, midőn így nyilatkozik: „*Nilil profecto hac coniectura certius est; suaque ipsa lumine aeque se probat, ac si ex centum scriptis codicibus proferretur,*“ inkább igen keveset, mint igen sokat mondott! És még nem is az övé, hanem Muretusé a főváltoztatás — *ad ventum* „*adventus*“ helyett benne. (A *veris*-t és következetesen az *ad ventum*-ot csak Wakefield és Doering, mind a kettő motíválva, fogadták el.)

a mint látszik, úgy vették fel hogy az „*alieno*“-val megszűnik a drama dialogusa, s mint az antik tragoediában a többit, — a véres katasztrófát, (*ne pueros coram populo Medea tracidet.*) csak elbeszélésből tudjuk meg. Szükségtelen a változtatás minden codex és régi editiók ellenére: mert a különbség, mint mondám, csak annyi, hogy nem egyenesen maga nevében, hanem „*inquis*“-sal bévezetve beszélgeti a költő az *adversariust*, legyen ez az előbbi vagy akárki más. Hiszen nincs ez az egész satira tüzetesen és előtől fogva végig öltöztetve drámai alakba, mint a 2. könyv 3. 5. 7. satirája. Maradjon az *inquis*, már csak azért is, hogy a következő versben, mi világos folytatás, nem *iacit*, hanem *iacis* van, s ezt, gyönyörű, következetességgel, meghagyták az emendálók!

I, 4, 79. *et hoc studio pravus facis.* — E hely értésében az árnyalatokra nézve ollenkeznek vagy legalább eltérnek egymástól a commentatorok, s nem tudnak tisztába jöni, mint-hogy a nyelvtani elemzést elhanyagolják. Pótoljuk ki, lehetőségünk szerint, a hiányt. A kérdés az, vajjon „*hoc*“ accusativus-é vagy ablativus? *facis*hoz tartozik-é vagy *studio*hoz? pronomen demonstrativum-é, vagy indefinitum?

Az első esetben így construáljuk: „*et hoc, studio facis, pravus*“= és azt szántsándékkal cselekszed, mint rossz indulatu ember. Ugy de e szerint a *hoc* a *laedere gaudes*-re vonatkoznék, s minthogy a *gaules*ben már benne rejlik a *studium*, az egész szólam szükségtelen tautologiarra ütne ki, mi azonban nem gátolja Heindorfot, hogy így ne interpretálja. A második esetben ez a constructio: „*et hoc studio, pravus facis*“=és annak hódolva gonoszul cselekszel. Így érti Doederlein s többek vele és nélküle. Ily értelemben persze hogy *facis* intransitivum vagy neutrum verbumnak van véve, mintha=*agis* volna; de a nem baj, mert számtalan a példa reá, s azért mi is megmaradunk vele, nem lévén ellene más kifogás. Ha s mondatot, úgy szolva, magyarosan, azaz mondathangsullyal olvassuk s az accentust egyszer a *hocra*, más-szor a *studiora* fektetjük, rögtön kitünik minden további elemzés nélkül az értelembeli különbség. Meglehet, s előttem nagyon valószínű, hogy a rómaiak is használták a mondat-accentust mint mi.

A 101—102. versekben a „*Hic nigrae succus loliginis, haec est aerugo nera*“ mondat *hic* és *haec* szavaira tett accentus egyszerre kifejezte volna félreérthetlentül a phrasis értelmét és megállította volna az utána teendő nota exclamacionist. E delejti hiányában az interpunctio minden lehető nemét oda próbálgatták, csak azt az egyet nem. Legesudálatosabb az utolsó kísérmény a Doederleiné, a ki kérdést csinál a mondatból, és még csudálatosabb az a szövevényes fel-fogás, melyre építi a ? jelet. Közlöm pro curiositate a jegyzetek közt⁷⁹⁾, mert bizony se lefordításával, se czáfolgatásával időt tölteni nincs kedvem.

A 105. versbeli *hoc*, mint nem egyszer ez a pronomen, sok bajt csinált. Nem egyeznek meg rajta a commentatorok, hogy mire vonatkozzék. Bentley az *ut fugerem*-re viszi, de retrospective, úgy hogy a 93. versbeli *livor*-t és *mordacitas*-t jelölne. Ez azért nem jó, mert *ut fugerem* nem egy külön vétekre, hanem *quaeque vitiorumra* vonatkozik. Heindorf a következőkre utal vele. Ése jobb, mert igazán graecismus volna, melyre bajos lenne kétségtelen példát mutatni latin autorban. Különbön igaza van Heindorfnak abban, hogy *insuesco*hoz kétfős accusativus járulhat, mint *monacho*hoz, *docco*hoz sat. Doederlein a következőkre vonatkoztatja, mint II., csakhogy

⁷⁹⁾ „*Hic nigrae aerugo nera?* Dies ist so gewiss als Frage gemeint, die ohne verneinende Antwort verlangt, wie v. 93. *mordax videtur tibi?* So gestaltet sich der Gedankengang von v. 78. an folgendermassen: »Ich wäre ein böser Mensch, *niger?* Wer ist denn *niger?* Du sagst, wer das und das thut (v. 81—85.) Aber wenn ich nur wie in einer heitern Gesellschaft andere mit ihren Eigenheiten necke, bin ich denn auch ein *niger?* und wenn ich einen anerkannten Dieb bei aller persönlicher Freundschaft doch nicht auf Kosten der Wahrheit vertheidigen mag, weil meine Vernunft seine Freisprechung unbegreiflich findet, während sich mein Herz über dieselbe freut — macht mich dann jenes Schweigen und Befremden zu einem *niger?* Nichts weniger als das! Jene *whero nigritia* soll meiner Feder, wie meinem Herzen stets fern bleiben.« (Doed.) — Én is azt kérde: »Wäre der Gedankengang des Dichters so?« Felelet: »Nichts weniger!« Még belé se lehet olvasni Horatius verseibe; hogy olvashatta volna hát ki belőlök Doederlein vagy akárki más? Hanem ha ime szabály szerint: »vitanda sunt illa, quae propinqua videntur!« (Cic. Avvagy tán: »animum desidem otiosis alucinationibus occupari voluit?« Arnobinsként.

a *hoc*-ból ablativust csinál: *hoc* = *hac ratione*, mi nem segít sokat a bajon; tehát próbáljuk másképp. *Hoc*, a *liberius dixerit*-t jelöli. Hisz' erről kér engedelmet Horatius és „szabad szája“ mentségére hozza fel, hogy az apja szoktatta reá. A további *constructiora* nézve megjegyzendő, hogy *ut fugerem* korán sem függ az *insuevittől*; hanem a *notandótól*, mint Herbst derékül elemzi: „*Si quid . . . dixerit, hoc pater me assuevit, notando exemplis quaeque vitiorum, ut fugerem*“; melyben a *fugerem* accusativusa *ea v. illa* úgy van kihagyva, mint magyarban is nem kell a „hogy kerüljem“-hez tenni: „azokat.“ A transitivum verbumnak mintegy határozó formában való használata — tudni való hogy a forma nélkül — éppen nem ritka a latinban; persze nem a mai nyugati philologusok latinjában. A Herbst magyarázta *constructiot*, melyre magam is, de nélküle, bukkantam, fel kellett eleve nitnem azért, hogy csak Orelli a szószóllója; holott Doederlein, újabban, ismét *insuevit*-re vitte vissza az *ut fugerem*-et. — Azt sem hagyhatom szó nélkül, hogy Heindorf és Kirchner a *notando*-t Horatiusra értik, mint „figyelés“-t. Hanem Doed. és Krüger helyesen viszik az apára, mint a ki az *exemplumokat* „kijelölte, kimutatta.“ Különben a feljebbi *constructiot* megtartva, jó rendin mind egy. Szintoly közönyös a „*Barrus inops*“ ügye is. Bentley t. i. az *inops*-ban *tautologiat* látott; mert, írja: „*male vivere et inopem esse unum idemque significant*“, és *Barrus* vagy *Barus* helyett *panis* akár *farris*t javasolt. Minthogy sem ő, sem más nem vette fel a szövegébe, vitatás nélkül hagyhatjuk, valamint azt is, hogy Heind. a *magnum documentum* világos *nominativust* görögös *accusativusnak* akarja tenni. Doed. más oldalra tulozva, hogy még *nominativusabbá* tegye, a *Barrussal* bérekeszti a kérdést, és így fordítja: „Hát még *Barrus*? Minő tanúság az a nyomorult, hogy ne pazaroljuk el vagyunkat sat.

I, 4, 120—121. *Sic me formabat puerum dictis*. — Doed. a *dictis*ben valami *praegnans kifejezést* és a következőkre vonatkozást látván, *puerum* után colont tett. Szükségtelen; és maga is elállott későbbre tőle. Et voluisse sat est.

I, 5, 16. *nauta atque viator*. „*Viator* = a ladik mellett menő öszvérhajtó.“ (Heindorf.) Az „öszvérhajtó“t Acrotól tanulta, a „ladik mellett menés“-sel saját maga szaporította. Nincs példa reá, hogy *viator* egyebet tenne, mint azt, hogy: utas. — Látszik hogy Heind. soha se látott partról vontatott hajót, s nem tudta, hogy az ő öszvérhajtója éppen a *nauta*.

I, 5, 41—42. *Animae quales neque candidiores terra tulit*. Ez a szólam a *commentatorok* „*noli me tangere*“-je. Én a görögös *attractionak* látom egy tiszta s latinban ritka példáját benne.

I, 6, 17—20. *Quid oportet nos facere a volgo longe, longeque remotos? Namque esto etc.* — E bizony nagyon tömött hely; eleget is kínlódtak vele, aligha kielégítő sikerrel. Bentley a *nos*-t *vos*-ra emendálja; mert, úgy mond, „*non cognosco Nostrum (Horatium) tam superbum et gloriosum*.“ Hát mi csoda meglepő *superbia* van abban, a mit a költő másutt is (Od. 1, 1, 32. „*me . . . secernunt populo*“) elmond? Igaz hogy azt a vonást itt a „*longe, longeque*“ nagyon is megvastagítja; de ennek is részszerint Bentley az oka, a ki a szerényebb *longe lateque*-t *longe longeque*-vel cserélte fel.⁷¹⁾ No de e lehet *vita tárgya*; de nem lehet ám a nem sokára következő 22. versbeli *quiessem*, mit csakugyan magáról mond a költő, és *non liquet*, hogy mikor és miképp tért volna át a 17—22. versokban *Maecenas*ról magára. Feltéve hát, hogy a *nos* marad, a kérdés az, hogy mit tesz a „*quid oportet nos facere?*“ S én

⁷¹⁾ A kéziratok többsége — s a jelen esetben, még milyen többsége! — előtt in re dubia — tédet fejet kell hajtani. De az olyan érv, mint az Orellié: „*Absurda est altera lectio longe lateque propter ipsum verbum remotos, quod latitudinis sensum respuit*“, csak azt bizonyítja, hogy O. nem ment el egy *geometríához*, a ki megmagyarázza neki, hogy a *spatiumban* igenis lehet valami valamitől „*longe lateque remotum*.“ — Azért szerényebb pedig a *longe lateque*, mert különböző tekintetbeli de nem szükségképp „feletébb nagy“ távolságot jelöl; holott *longe longeque* minden *commentator* és *lexicographus* szerint = *longissime*: azaz: „*iszonyu messze*“ s e biz' egy kissé tán több is a *superbiánál*. A kik hát Bentley után fogadták el a *longe, longeque*-et, ha következetesek, a *nos*-t is elfogadják.

természetesbet nem tudok gondolni, mint a mit, — ha nem hibázom. Herbstől fogva, — magukévá tettek az újabb commentatorok, t. i. egészítsük ki egy második, itt elhallgatott kérdéssel: „*an honores petamus?*”⁷²⁾ És eddig jól megy; mert a más hajóján, víz mentiben haladtam. De itt az a „jármű” elakad. A szokott módon olvasva, ugyanis, oly periódus kezdődik a *namque*val, melynek nincs értelme. „Mert legyen: hogy a nép Laevinust elébb becsülné Deciusnál, a censor kihepentene engem hivatalomból”: (protasis). — „Jól tenné, miért nem fértem a bőrömben?” (apodosis). — Hol van ebben a józan értelem, hol a kapcsolat az elébbiekkal? — Ott van az, csak ki kell keresni és a pontozaton igazítani. Megállunk az „*esto*”-nál; mert ez egyedül a protasis. T. i. „Legyen! (fellépünk jelölteknek és mi lehet a következtése?)”⁷³⁾ Erre felel az apodosis: „Az a kudarc, hogy a nép, melynek az eszén elmenni nem lehet, éppen annak, az elébb megvetett, piszkolt Laevinusnak s nem olyan mi-féle Deciusoknak adná a votumát, s ha meg találna választani, kivétné a censor;” mely után csak humoristica reflexio gyanánt jön ez az ötlet: „*vel merito*”=jól is esnék sat. Ez aztán más csatormába vezet a költő gondolatát, arra az általánosabb reflexiora, hogy „az ily kudarcok, vagy tőlök tartás nem gyógyítja ki az embereket a dicsvágyból” sat. A gondolatot tovább fejtegeti illusztrálja költőnk egészen a 45. versig, melyben végre visszatér — „*Nunc ad me redeo*,” — személyes saját viszonyaira. Nemde természetesebb átmeretelt ad a jogaiba így visszahelyezett „*esto!*” mint a Herbst „*Minime*”-je, melylyel a hason-

⁷²⁾ Tisztoság, becsület Herbstnek; de igazság a scholiastának, a ki ezuttal is, mint annyiszor, élénkelheti a „*sic vos non cobisist*”. A „*honores*” eszméje Aeronál lebben fel legelőször: scholinuma a társaságtól is mérőben élőt: „*Si ergo populus, qui ducitur nobilitate et divitiis, saepe ignovos, quamvis nobiles spernit, quid nos oportet facere? Quanto, inquit, minus ad honorem possumus pervenire, qui vulgo sumus ignotissimi, si nobiles notantur a populo. Melius est ergo tuo iudicio, quam populo placere.*” És Herbst oly ártatlanul beszéli el a dolgot, mintha Aéro sóha se is látna volna. Pedig még egyebet is tanulhatott volna tőle, a mit nem yett számba Herbst ugyanis az. „*sa vulgo longe remotaxet* a többi scholiastával — („*qui non vulgariter sapimus.*” Porph.) — interpretálja; holott Aéro a körülményekhez illőben értelmezé.

lóképp csak oda gondolt: „*an petamus honores*”-re felel? Vagy a Doederlein interpolált verse: „*Vivere perpetuo longe longaque remotos.*” Ez ugyan a *quid oportet nos facere?*” kérdésre felel egyenesen; de mint interpolatit nem fogadhatjuk el. Magyaráztatnak sem, mert az „*esto*”-t jelentésteleenné s a feljebb kiküszöbölt értelmetlen constructiot visszahozná. Azért hát két pontot vagy exclamationis notát az *esto* után.

I, 6, 44. *Saltem tenet hoc nos.* — Minthogy sem Heindorf sem Doederlein nem méltatták figyelmökre az idézett szavakat s a többi újabbak is csak átsuhannak rajtuk, feljújtom ezennel a scholiasták interpretatioit. — Aéro: „*Delectat nos eloquentia, id est, propter hoc nos delectat quod est orator, Hoc solum inquit Horatius est, quod indignationem nostram cohibet, Nouium in equestri ordine sedere, quod aduocatus est, et magnae uocis: aut ipse Nouius ait clara uoce saltem hoc stamus qui licet aduocati nomen habeat, tamen in quatuordecim ordinibus sumus. Vel tenet hoc nos, Id est hoc distat inter me et Nouium, quod sum dicturus.*” — Tessék már eligazodni és a négy közül választani! — Porphyrio: „*Saltem tenet hoc nos*] Ad id pertinet, quod dixit,“ (hol?) „*eum caussidicum esse. Ergo sensus: Hoc me saltem solatur ut illum sustineam, cum indignem alioquin libertinum equestrem ordinem tenere.*” — Meg kell jegyezni hogy Porpb. Horatiusnak tulajdonítja, „*Hoc tibi... videris*”-en kívül, a 40—44. verseket mind. — Schol. Cruq.: *saltem tenet hoc est, hic cohibet indignationem nostram, ut sustineamus eum libertum in equestri ordine sedere, quod sit facundus et eloquens.*” Ez a nép szájába adja a *Hoc tibi* és *tenet nos* közti szavakat. De halljuk most Cruquiust magát, kinek interpretatioját legalább olmesnek kell mondanunk. Ő az egész dialógus képiben állítja elő. Kezdi a 38—39. versekben megtámadt Syrus: „Hogy ne mernék én Tribunnus lenni (*cives deiicere saxo*), mikor Nouius is az (collega), a ki nálamnál egy egész fokkal alább való; mert ő csak libertus, holott én libertinus vagyok.” — Populus: „Azért hogy ingenuus vagy, már Paullusnak vagy Messalának tartod magadat?” — Syrus: „Ugy de Nouius nem csak nem ingenuus, hanem alkalmatlan, fecsegő, kiabáló ember!” — Populus: „Hadd legyen,

legalább az! (azaz : ha egyebet nem, az ő stentori torkát bámuljuk s azért őt méltóságára érdemesnek tartjuk). — Így Cruquius. Se non è vero, è ben trovato.

Vita van a felett is, hogy a 43. versbeli *magna*, hová tartozik : a *funera*-hoz-é, vagy a *sonabit*-hoz? A régi edíciók helyes pontozata szerint a hely értelme ez : „*magna sonabit* (nagyokat bődül), *quod cornua tubasque vincat* (ugy hogy a *funus*okat kísérő kürtökkel sat. is diadalmasan versenyez). Ez a legtermészetesebb felfogás és a scholiasták is így vettek. De azok a nyugati latinisták, miért miért nem, sanguine viperino cautius vitant az olyféle kifejezéseket, melyekben nominativust vagy accusativust adverbialis értelemben kell venni⁷³⁾, a milyenekre pedig százszor bukkanunk. Ennél fogva némelyek a *magna*-t a *cornuara* viszik : „*sonabit, quod vincat magna cornua tubasque,*“ vagy *funera*-ra : „*concurrant tria funera, sonabit, quod vincat*“ sat. Elég azt mondani, hogy szükségtelen és értelem gyengítő mesterkedés. A mellett és ellen felhozott grammatica ratiók pedig : „szófiabeszéd.“

I, 6, 51—52. *Prava ambitione procul.* — Itt ismét igénybe kell vennünk a Hegel „*dativus tertium*“-át. Egyik commentator Maecenasra, a másik a „*dignus*“-okra vonatkoztatja ; holott az elsőt az értelem, a másodikat a constructio⁷⁴⁾ mutatja lehetetlennek. Még is vannak olyanok is, kik mind a két hypothesis egyformán valószínűnek tartván, nem tudnak választani köztök, mint a Buridanus állatja a két csomó széna közt. Én meg, mint előre becsátám, mindkettőt nem csak valószínűtlennel, hanem képtelennel tartván, egészen másképp

⁷³⁾ A német »syntaxis«-okban alig lehet nyomát lelmi ezeknek a constructióknak. E pedig : »nominativus« v. »accusativus adverbialis«, melyekben ismeretlen kifejezés a nyelvtanokban. — »Nier ce qui est«, azt mondja Rousseau.

⁷⁴⁾ *Prava ambitione procul dignos amicos adsumere* = Amicos (dignos), qui sunt longe a prava ambitione. (Aero.) Reáfogás, nem interpretatio. Az Orelli *Interp.*-a nem igazolja a constructiót. Valamint a graecismus sem Virgiliusnál az : *ante malorum*-ot. — Doederlein pedig, midőn azt írja : »Zwar ist *ambitione procul* auf Maecen zu beziehen, doch nicht im Sinn von : ohne Ehrgeiz, sondern . . . ohne Nebenrückseite, bizony vim facit verbo, éppen mint Heindorf Aero után indulva vim facit syntaxi.

segítek a bajon. Elyálasztom az egész, szerkesztett határozót attól a phrasistól, melylyel összekapcsolja az edíciók pontozása, s a *possum*mal kötöm szabályosan s természetesen össze s ezzel mind a tétovázásnak véget vetek, mind pedig jó értelmet adok az egész helynek. Tehát az *assumere* után pontot teszünk s aztán a következőket rendezzük imigy : „*Prava ambitione procul possum dicere me felicem non hoc, quod casu te sortitus (sim) amicum, (sed etc.)*. Azaz : Nem akarok dicsekedni vele, midőn azt mondom, hogy ha szerencsém volt barátságot kötnünk, nem tulajdonítom azt a történetességnek (casu) ; hanem sat. Lehetett-é ennél szebben, illendőbben kifejezni azt, hogy Horatius is magát a „*dignus*“-ok közé számítja ?

A „barátságot kötnünk“ azért van az iméni elemzésben ily — mondhatni — határozatlanul fejezve ki, hogy a a következő versbeli *mihi te* vagy *tibi me* közti választást nem akartam anticipálni. Egyik vagy másik mellett, megválvá attól, hogy a *tibi me*-nek nincs más forrása, mint a Schol. Cruq. és egy kézirat⁷⁵⁾, csupa erkölcsi érvekkel harcolnak a kiadók. Így Bentley a *mihi te* ellen : „Non sentiunt (editores) illud *mihi te* quam inscite et stolide hic dictum sit, ut nihil magis An patrono et rege suo Maecenate, cui vitam, opes, omnia debuit, maiorem hic se gerit coactoris Graeculi filius? Tibi vero ő noster, Maecenatem fors obtulerit? . . . Immo te *Maecenati* : nisi omnium quocumque fuerunt, sunt, eruntve, Suffenorum“ (Catull. 22.) „*primus es.*“ — Erre Gesner azt feleli : „*Superbum esset dicere, mihi te, si fors offerret tantum mancipia, sed offert etiam patronos. Aequae calumniae opportunum, ac magis forte est tibi me : quasi vero magnum munus fortunae esset obesus poeta oblatu divinitus Maecenati.*“ Földfazékhoz fakanál! Egyikök se jó végén fogja a dolgot. Nem csak azért, hogy a *fors* — legalább itt — nem annyi m. *fortuna* s még kevésbbé = *bona fortuna* ; hisz' ezt világosan a maga részére ismeri el kedvezőnek a *felicem me*-vel a költő ; a *fors* pedig = Zufall, hazard ; hanem főképp azért, hogy itt nem a szerénység vagy büszkeség a

⁷⁵⁾ Cod. Ruidian. ap. Bentl. — Valárt (1770.) is emleget két codexet, de az ő adatainak nem nagy a hitelo.

döntő vonás, hanem az, a hogy történt valósággal a dolog. Már pedig a körülmények a *tibi me* mellett tanuskodnak szem-beszökölög. Már az *assumere* maga cselekvő szerepet játszat Maecenással; aztán nem ezt emlegették Virgilius és Varius Horatiusnak, hanem a költőt Maecenasnak; és végre: nem a patronus ment a clienshez, hanem imezt hívatta magához. Mindezeket maga mondván el Horatius, nem hazudtolhatja meg magát a megfordított *mihī te*-vel. Krüger megjegyzése, miszerint a *mihī te* más szókkal ugyan azt mondaná, a mit a *te sortitus amicum* az 53. versben, nem sok vizet zavar; mert egy felől *sortitus*-ban tisztán meg van a nyereség eszméje, szintugy mint a *felicem me*-ben; más felől pedig, Horatius nem szokta a gondolatait amúgy ok nélkül ismételni. Átalában a tautologia nem argumentum „pro“.

I, 6, 79—80. *Si qui vidisset, . . . crederet . . .* — Heindorf s mások anomaliának látják a *coni. imperfectum* ot a *plusquam.* után. Azt mondják, hogy vagy a *crederet* helyett *credidisset*-et, vagy a *vidisset* helyett *videret*-et kell gondolni, Soh' se kell biz' azt egyiket is: jó az úgy a hogy van. E tárgyban a hány a nyelvtanár, annyiféle az elmélet, s egyikét sem alkalmazhatni minden esetre. Különösen azok a „consecutio temporum“-féle szabályok nagyon csalókéak, sőt nem is érdemlik a szabály nevet. Átalában a periodusban az, hogy valami, fő vagy függő mondat (Hauptsatz, Nebensatz), nem mindig határoz modust vagy éppen tempust; ezeket a dolog valósága, hogy léte szabja ki. Vegyük csak magyarrá a kérdéses példát: „Ha engem (akkor) valaki látott volna, (maig is) azt hinnó, hogy sat. Lehet-e itt valamelyik verbumot másképp gondolni?“ Ily dolgokban igazán csak a „tények logikája“ határoz.

⁷⁶⁾ Bámulnom kell Horatius commentatorán, hogy e helyt eszébe nem jut: (Od. 2, 8.)

Ulla si iuri tibi peiorati
Poena, Bariae, nocuisset unquam . . .

Crederem. Sed tu simul obligasti
Perfidum votis caput exultantis
Pulchrior multo . . .

A 89. versbeli *coque* legtöbb helyt magyarázatlan marad. Pedig szüksége volna red; mert vagy két comment. vadakat mond róla. Egyik így ír: „*coque*; et de hoc patre libertino etc.“ — A másik: „*coque non . . . sic me*, ein Pleonasmus, wie im griech. οἴτως.“ Minthogy *eo* az előbbi „*nūl me poeniteat*“-ra vonatkozik (=annál fogva,) *sic* pedig az „*ut magna pars*“-ra: nem bírom felfogni, miben álljon a pleonasmus. Az értelem csorbulása nélkül egyiket sem lehet kihagyni. A szükséges, nem felesleges!

I, 6, 93—97. E versekbeli periodust Heindorf és Doederlein közönkészen kiforgaták az értelméből. Az első az apodosis az *optaret*-tel; az utóbbi plane *ad fastum*-mal kezdi. T. i. az *optaret*-et s hozzátartozókat a periodus többi tagjával coordinálják, holott csak a *legere parentes*-től függő mondat. A rend ez: *Si natura iuberet . . . aevum peractum remeare atque alios legere parentes, — quoscunque quisque sibi ad fastum optaret, — : ego, — meis contentus, — nollem . . . honestos sumere.*“ Az apodosis, mint világosnál világosabb, az *ego*val kezdődik. A bajt, ugy tetszik az *ad fastum* csinálta, melyet Aero, egyképp úgy magyaráz: „*ad superbiam et nobilitatem.*“ Így a Schol. Cruq. is. Porph. kevés változtatással: „*Hoc est, ad fastidium et per hoc superbiam.*“ Inkább hallgattak volna az Aero második alternativájára: „*An, ad eligendi fastidium, quae ex copia nascitur*“; mert ez az igazi interpretatio: *ad fastidium*=kéje kedve szerint. Különben az egész hely értelmét összefogva éppen ugy adják a scholiasták mint én. Arra a toldás-foldásra sincs szükség, a mivel Orelli neboleget: „*Vox parentes aeque pertinet ad voces alios legere et ad voces quoscunque optaret sibi quisque.*“ *Parentes* nem szolgál két urnak; hanem antecedens, és relativuma *quoscunque*.

I, 8, 36, *post magna latere sepulera.* — Nincs kellék, melynek oly gyakran és oly sajnosan tapasztalnék a hiányát, mint az aesthetikai érzékét. Különösen ragyog ez távullété-

Ime itt *coni. plusqu.* és *imperf.* — *ind. perf.* és *praes.* egy halomban. Létező szabály mely a priori megmondaná, hogy ezeknek így kell lenni!

vel az I. 8. satirára tett jegyzetekben. Ez az „ecloga“, mind sceneriájára, mind az elbeszélte dolgokra nézve oly rejtvényes, regényes homályban van tartva, hogy az aesthetikai érzéket nem nélkülöző olvasónak úgy jő, mintha egy Hoffmannféle novellát tartana a kezében. Tudós magyarázó ellenben úgy tekintik, mint egy kémhadnagyi tudósítást, vagy pörbeli species factit, s a historiai critica fogásaival fürkészik, vajjon minden vonás hely-idő-szerű, egymással egyező-e benne. Annyi ez, mintha a Belvedere-i Apollo s a glyptothecai alvó Faun testén az izmok rendszerét és működésök mechanikáját akar-nók tanulni. Nem szükség — állításom bizonyítása végett — a 8. satirára irt commentatorokon elemzőleg végig menni: elég lesz mutatványnak az idézett verssel, jelosen a *sepulcrum* szóval való nebelgés elbeszélése. — „In quibus haeserunt interpretes,“ azt mondja a dologról Orelli, s egyúttal — par compagne — maga is beléragad az iszapba. Az esemény szinpadja az Esquilinuson vagy valahol a tájt fekvő puszta hely, hová korábban rabszolgák, szegények hulláit — melyeknek tisztességes eltakarítására nem volt költség — hordták egy vagy több gödörbe; most pedig az eléadó Priapus szerint azon helyen, vagy mellette vagy körülte — mind ez félhomályban van, mint egyebek is, tartva — most már kert, vagy sétatér létezik vagy tán lakhelyek is („nunc licet Esquilinis salubribus habitare“ v. 14.) vannak építve. Ide állították fel, mikor mikor nem, a nevezett kerti isten otromba szobrát s e beszéli, miképp hajtotta ott végre két boszorkány az ő infernalis rítusait, melyek oly oesmányok, hogy a hold „elpirulva“ — (Lemaire physiologie veszi s azt mondja, hogy a holdnak borzadni kellett, félelmében pedig halvánnyul s nem pirul az ember s ennél fogva a költői *rubentem* csak amolyan „epithetum“ né, hogy legyen ott, mert illik a lunához és kitölti a metrumot), — a hold, mondom, pirulva buvik a *sepulcrum*-ok mögé. Ezen mászkálnak már, mint valami holdkórosok, a commentatorok s vesződnek, renyődnek azon, hogy „ha a helyiség már kert, hogy lehetett rajta *sepulcrum*?“ Többféle magyarázat után egyik, keresztül verekedvén a mons Esquilinus historiáján és a satirák chronologiáján, arra bukkan, hogy „a kert még csak akkor van

alakuló félben“ — „horti nondum erant perfecti.“ Ezen megnyuzodtak volt félig meddig, míg Doederlein újra nem szította a tüzet azzal a kérdéssel, hogy „hát hol vették volna magukat a nagy siremlékek, holott az a hely csak kol dusok temetője volt?“ és nem nyugszik míg ki nem hozza, hogy biz' azok a „*sepulcrumok*“ nem is voltak *sepulcrumok* hanem — „fellegek.“ Ezeket, azt mondja, azért nevezi úgy Horatius, mivel a hold elrejtődött és úgy szólva eltemetkőzött bennök.“ — „Tot adire labores“ criticos impulit fatale illud sepulcrum! Pedig sem alap-, homlok-, szelet- vagy profilrajzára, sem általában létezéséről kiállított oklevélre a szépet élvezni akaró s tudó olvasónak stíksége nincs. Nevezetes az, hogy a humanismusnak izlésre vonatkozó része a német criticusoknál mutatkozik legkevésbbé. És még nevezetesebb általában az, hogy azon nemzet irodalmában, melynek ölében született az aesthetika — neve, ennek a tudománynak egy valódi jó lélektani nyomozásokra, gondos elemzésre, terjedelmes inductiora alapított, izléssel szerkesztett könyve a higgadt megfontolással éles eszet párosító Lessing Laocoonján kívül nem létezik. A megjelent tan-

77) Nem állhatom meg, hogy ne közöljem, mulattatás — és talán egy kis tanulság — végett, Doederlein commentumát. — „Post magna sepulcra . . . Eine unlehnbare Schwierigkeit. Denn selbst, wenn der Arm o-nkirchhof auch so hohe, vornehme Monumente“ (Heind. gyantása szerint) „besass, so waren diese gewiss beseitigt, seit er in ein Park verwandelt war.“ (Quaestio Juris, Br.). Dies fühlte Dillenburger, als er ohne nähere Begründung annahm: *horti etiam nondum erant perfecti*. Ferner hat ein solches Verkriechen des Mondes hinter Menschenwerke, um nichts zu sehen, etwas kleinliches, unwürdiges (Das ist mir ein Sinn für Komik und Humor! Br.). „Waram läst ihn der Dichter sich nicht, was so v elnatürlicher ist,“ (ne mondja! Br.) „hinter Wolken verbergen? Das thut er auch wirklich: *magna sepulcra* sind *Wolkenmassen*, in die sich der Mond gleichsam vergräbt. Denn *sepelire* ist auch ohne Bezug auf das Grab“ (ez lehetetlen!) „synonym mit *occultare* in Carm. 4, 9, 29. *Paulum sepulta e distat inertiae celata virtus*. Dass Horaz *sepulcra* hier bildlich gebraucht, wo so eben die Rede von wirklichen *sepulcra* die Rede war, mag ein Fehler heissen,“ (szegény költő!) „aber jedenfalls ein kleinerer als der oben erwähnte.“ (Szegény, szegény költő! — Miért nem érthette ő meg Doederlein fordítását, hogy tanult volna meg correctül írni?!)

könyveket s más formákba öltöztetett, aesthetikai munkákat két rovatba sorozhatni. Egyik aesthetikus az éppen akkor uralkodó philosophia elvei alá és rendszerébe illeszti, foltozza vagy duggatja bé a természeti és művészeti szépség elméletét. A másik elveket és ötleteket gyűjt, vagy — mint „Mátyás” jeget — „ha nem talál, csinál,” melyekkel bé lehessen bizonyítani, hogy Goethe a quaternaire korszak legdicsebb jelensége s „Faust” (inclus. II. rész) a költő művészet utólrhetően — mit mondok — megközelíthetetlen remeke.

I, 10. Sat. -- Sok régi kéziratban meg van az a 8 vers, melynek a vulg. szerint „Nempe”-vel kezdődő satira bevezetőül kellene szolgálni. Igazi pacsirta tojások-é, vagy kakuk lopta bé a pacsirtafészekbe, az iránt meg vannak oszolva a vélemények. Kiadásába is ki felvette, ki nem; de igaz kamarán keltőkről egyikök se volt annyira meggyőződve, hogy megkülönböztetés nélkül nyomatta volna eleibe a bévett szövegnek. A vita a legrégibb idő óta foly mind e mai napig felette s a tárgy annyira kimerítettnek látszik, hogy a világért sem kerestem, hanem csak történetesen bukkantam egy pár új érvre, mely a kérdéses versek eredetisége mellett szól. Első az, hogy nem a 4. és 10. sat. olvasásával néteván támadt gondolatok, avagy belőlök szedett vagy következtetett vonások foglalvák abba a nyolez versbe; hanem oly adatok, melyeket a valóság nyujthatott, nem a reflexio sugallhatott. Ezek is úgy vannak leírva, hogy csak akkori, vagy az akkori viszonyokba hagyományok által béavatott érthet át világosan, és nekünk újabbaknak teljes megértésök végett, szintegy mint a satirák számtalan más helyeire nézve, commentarra volna szükségünk, mit azonban a kezünkre jött scholiasták megtagadnak. Meg kell gondolni ellenben, hogy az interpolatorok inkább glossatorok szerepét játsszák, mintsem hogy megoldandó rejtvényeket adnának fel. Továbbá nem tagadhatni, hogy a 10. satira igen is abrupte kezdődik, mintha elől le volna valami szakasztva belőle és akármit mondjon Lambinus⁷⁶⁾: — „cū plane nihil desideretur,” — bizony érez-

⁷⁶⁾ „Hos versus si quis non videt Horatianos non esse, in his litteris parum videt.” — Ismét: „Non sunt Horatiani, sed ab aliquo semidocto

zük ott a hiányát valaminek. S az a „Nempe” oly váraozást kelt, melynek csak az felelne meg, és úgy irhatnánk alá a Gesner „comicum”-ának, vagy a Heindorf „daczos kihívásá”-nak vagy „ironiá”-jának, ha az egész ecloga humoristicus színézetű volna. De abból semmi sincs, sőt minányájok közt ez a legkomolyabb, didacticai jellemű satira. Végre: ha bévezetést akart irni a feltett interpolator, nagyobb mesterséggel igyekezett volna azt a fejet a satira vállára illeszteni, mint a milyet tapasztalunk vagy sejtünk benne; eredeti írónak pedig ilyes fogás eszébe sem jut, mert nincs szüksége reá, nem kellvén hitetnie vagy ámitnia⁷⁷⁾. A mi a szövegből való kimaradásukat illeti, annak az okáról is irtak különféle véleményeket. Nem látom közlésök szükségét, hanem ajánlom az J. Becker nyilatkozatát megolvasás végett⁷⁸⁾. Legyen azonban szabad nekem is hozzávetni. Horatiusnak valamelyik barátja, kinek ő e művét, (feltéve hogy eredetileg a Nempe-vel kezdődött,) olvasni kezdette, megütközhetett rajta s figyeltethette, hogy az az abruptus kezdet igen is az, a minek Heindorf állítja, „kihívó”. Mire a költő, akár volt meggyőződve, akár nem, hogy hiba az, elenyésztesítésére egy bévezetést irt, t. i. a kérdéses nyolez verset, mely aztán némely példányba bément, némelybe nem, mint ez ma is nyomtatott munkákban, megtörténik.

I, 10. 1. A nempe-ről a scholiasták ellenébe azt állítja Heindorf, hogy „nem particula emcedentis, sem itt sem másutt⁸¹⁾”. De miért ne volna? S miért ne fordíthatnók egysze-

nébulone adiecti, qui, propterea quod haec satyra initium capit à voce Nempe, putavit hic aliquid desiderari, cū plane nihil desideretur.” Lamb. Ezek, látvaivaló, hogy nem érvek, hanem csak „praeoccupatus animus” kifakadásai. De a versek mellett sem sokkal alaposabban szól For: „Convenit tamen inter omnes emunctae naris criticos, praeter Lambinum, antiquitatem eos sapere, ac Horatianum stilum redolere.” Az újabbak közül Jacobs, Orelli és Nipperdey irtak argumentumokat ellene.

⁷⁷⁾ Orelli (Excurs. I. ad sat. I, 10.) éppen abba lól argumentumot „contra,” a mit én „pro”-nak tartok. — „G e f ü h l s a c h e” azt mondja Jacobs, Tagadom.

⁷⁸⁾ Philologus v. Schneidevin. IV. 490. — Kivonatban l. Hor. ed. Orelli. Baier, II. 185.

⁸¹⁾ „Nempe . . . nirgends unser n ä m l i c h , überall eine halbfragende Versicherungspartikel, so dass man, seiner Sache gewiss, voraus-

Az első a coniunctiók halmozása: *tamen quamvis*; a másik a „*magis distat*.” Az első szerintem csak látszó baj: nincs ott semmi halmozás. A *quamvis* ugyanis maga egyedül tartozik a *distat*-hoz, a *tamen* a következő versbeli *patet*-re vonatkozik. E szerint, ha a másikkal tisztában volnánk, é lenne az illető 2—3 vers értelme: „azt még csak értem („*patet*” mihi), hogy tégedet, ám bár a husban nincs különbség, különböző alak még is (*tamen*) ámit. Legyen hát! (Tegye jobbá neked a páva tarkasága képze a húsa izét!) (Úgy de) azt, hogy a *lupus* a Tiberisből vagy moszszobbról fogták, honnan sejtöd?” Látni való, hogy az „ámit”-nál (*patet te deceptum esse*), nincs vége a mondatnak, mert az csak a concessio, protasis, melyet a *tamen* kezd és az *esto* koronáz meg, de csak ideiglen; mert az apodosis, az igazi érv, a mondat cizlja, kérdésben fejezve ki, az *unde sentis*-sel kezdődik. Ezért kellett a magyar paraphrasisban a coniunctiót, „*ugy de*”, közbe szúrni.

Nehezebb feladat a *magis distat* magyarázata. A *magis*-t ugyan is, *distat*-tal construálni nem lehet, mert arra, hogy értelme legyen, három dolog kell, így: *A magis distat a B, quam C*, vagy *quam a C*. Itt pedig csak kettő van, u. m. tyúk-hús meg pávahús. Verbum pedig a melyhez csatolhatók a *magis*-t, más nincs. „Költsünk hát egyet”, gondolá és meg is tevő Gesner. Ez: *vesceris*, melyet ugyan egész szerénységgel a 27. versből akar ismételtetni a találékony commentator. Lássuk hát alkalmazását saját paraphrasisa szerint: „*Quamvis distat nihil inter gallinae carnem et pavonis, tamen hac carne magis quam illa vesceris, magis appetis pavonis carnem quam gallinae. Ergo imparibus formis etc.*” Azt, hogy a *vesceris* egy harmadik mondatból van húzva oda a hol tulajdonképpeni ellipsis nem érezteti magát, tán még el lehetne tűrni, ha tisztán és egyszerűen volna kölcsönözve; de értelem-változtatással sehoggy sem megy. Már pedig a 27. versben: *vesceris*=*vesceris*, holott itt a 29-ben, G. saját interpretatioja szerint: *vesceris*=*appetis*. Csudálkozni kell az embernek, hogy annyin s oly nagy megnyugvással fogadták el ezt a magyarázatot, melyet Doering úgy akart javítani, hogy plane a

24. versből hozza a *velis tergere palatum*-at a Gesner „*vescerise*” helyett. — Acheronta movit.

Mi talán közelebb is kapunk segítséget, még pedig attól, a ki a kezében levő eszközt nem tudta felhasználni: Doederleintől. Abban áll, hogy a *quamvis*-t (noha, jóllehet) felbontjuk két szóra: *quam vis*, és ebea rögtön megjeljük itthon azt a verbumot, a melyet Gesner s mások a szomszédba jártak keresni. A rend már most így lesz: „*Carnes haec, tamen, quam magis vis, nihil distat illa.*” Jelentése oly világos és kínázkodó, hogy semmi elemzést nem igényel. Hanem a szólásokra nézve keletkezhet egy pár kétséget el kell enyésztetnünk. Egyik az, vajjon a *magis* mellett szokás volt-e mondani és irni *magis vis*-t? Felelet: igen is szokásban volt mindenik. Az elsőre tanu Terentius (Eun. 5, 7, 1—2.): „*Nunquam quidquam iam diu, quod magis vellem evenire, mihi evenit, quam quod etc.*” Az írásra, maga Horatius (Epp. I, 16, 27.) „*Tene magis salvum populus velit, an populum tu.*” — U. 6 (A. P. 35—36.) „*Hunc ego me . . . non magis esse velim, quam naso vivere pravo.*” — Sőt Livius (22. 34.) *malle*-hoz is használja pleonasticé a *magis*: „*Qui magis vere vincere, quam diu imperare malit.*” — A másik kétség a lehet, vajjon helyes-e a *distat hac carne*, midőn a szokottabb szólam ez: „*distat ab hac*” A csupasz ablativus ritkább ugyan, de nem példa nélküli. Így Hor. (Epp. 1, 7, 48.) „*dum foro nimium distare carinas . . . queritur.*” — Id. (Epp. 2, 1, 71—72.) „*Videri . . . exactis minimum distantia miror.*” — Id. (Epp. 1, 7, 23.) „*Nec tamen ignorat quid distent aora lupinis.*” Ezek ugyan dativusok is lehetnének; de, interpresek és lexicographusok egyaránt, ablativusoknak tartják. Aztán félreismerhetetlen ablativus: Juv. (14, 98.) „*. . . Nec distare putant humana carne suillam.*”

A constructioikat így igazolván, most már újra kérdés támadhat a *tamen*-ről is, melyet a *quamvis* elenyészttével nem vagyunk kénytelenek a *patet*-hez vinni. De viletjük ha tetszik, megmaradván az e czikk elején adott elemzésünk. De megmarad úgy is, ha *tamen*-t abban a versben construáljuk, a melyekben van; csak hogy ez esetben az *Imparibus formis* sat. szintoly önálló protasisa lesz az *Unde datum* sat. ellen-

vetésnek, mint a társa: „*Ducit te species video,*“ a „*quia scilicet*“ s a többinek. Miképp érte!mezzük a *hac carne . . . distat* tal construálandó *tamen*-t, arra utasítást adni feleslegesnek tartom. Hasonlóképp elhallgatom, miképp döntötte dugába Doederlein a *quamvis* megosztásából származó nyereséget azzal az állításával, hogy *magis* nem adverbium, hanem *tál*-at teszen. Habeat sibi.

II, 2, 123. *ludus erat culpa potare magistra.* — Csudálkozunk kell ismét, miképp lehetett — *libris omnibus ad amussim consentientibus* — annyit vesződni ezzel a helylyel. De úgy van, és az emendatióknak: *cuppa* (Lambin.), *cupa* és *nulla* (Bentley) *pulpa* (Heins.), *pulso . . . magistro* (Kirchn.), *σὸν βῶ* (pro *σὸνταβῶ*, Praedicow), se vége se hossza. Turnebus magyarázata, melynek a veleje: „*ludi genus post coenam, quo nemo, nisi qui qua in re peccaret, calicem ducebat,*“ ma is teljesen kielégítő, és bizony sem a Bentley gúnya („*Unde vero tam bellum ludum nobis comminiscuntur?*“) sem Heindorf szörnyűkődő kérdése („*Das Trinken hätte man nur zu einer Strafe gemacht?*“) meg nem ezáfolják. Akár valamely tüzetes játékbeli veszteséget vagy vétséget, akár a nélkül a társaság által annak bélyegzett, szó- vagy ietbéli hibát egy pohár-üritéssel büntetni oly gyakran megeső és megesett dolog, a milyenben, merem mondani mindnyájunk vott részt életében egyszer vagy másszor. Alig szükség mondanom, hogy a *culpa*-t helyettesítő bármely coniectura a *ludus*-t jelentéstelenné, esetlenné teszi, s Heindorf állítása, hogy: „*culpa . . . magistra* nem részletezése vagy magyarázata a *ludus*nak, hanem csak járulék- meghatározás,“ nyelvtanilag és értelmileg képtelen.

A 134. versben kettőt emendált Bentley; de ezúttal nem coniecturából, hanem kéziratok nyomán. Jóllehet a vulg. textus forrásai mind a két helyre nézve egyeznek, a nagy criticus ellenben különböző kéziratokból toldozta az emendatióját, aztán benső szükség sem létezett a változtatásra; mindazáltal az összeállított olvasat oly kecsegtető volt hogy az editorok egy része rögtön elfogadta, s ma már erre a lectora nézve két családra oszlottak az editiók. Egyik rész a vulgata-t követi:

„*Nunc ager Umbreni, nuper Ofelli
Dictus, erit nulli proprius, sed cedit in usum
Nunc mihi nunc alii.*“

A másik (Baxter, Gesner, Oberl., Combe, Fea, Doer.)

Bentley után így:

„*Dictus erat: nulli proprius; sed cedit in usum
Nunc etc.*“

A meghasonlás csak a fordítóknak jó, a kik a verselés könnyebbsége szerint tarthatják magukat egyik vagy másik szöveghez. Én aesthetikai tekintetből a vulgata olvasatát szertem inkább. Okát nem részletezem. A kik rokonszenveznek úgy is megértének.

II, 3, 1. *Sic varo scribis etc.* — Cruquius a Cod. Bland és scholiastája nyomán *si* olvasatot adott a *sic* helyett. Bentleynek megtetszett, megtoldotta az emendatiót *scribes*-sel a *scribis* helyett s aztán az egészet a *Quid fiet?*-ig, ime kérdés protasisának pontozta ki. Kevesen követték s nem szólnék hozzája, ha legújabbán Doederlein, a ki a Cod. Bland. varázshatalma alatt van, újra fel nem vette volna a *si*-t. Semmi új érvet nem hoz fel mellette; én pedig ahhoz a mit mások el nem mondottak, még azt ragasztom, hogy abba az állított protasisba, az *iratus tibi etc.* tagot sehogy se tudom belé egyeztetni. Aztán az abrupte eléálló *Quid fiet?* = No hát hogy lesz? sokkal hatásosabb, mintsem ha, mint apodosist sántikáltatjuk ama hosszadalmas és inconsistens periodus után.

II, 3, 6. Szerintem — minden commentator daczára — a „*Nil est! Culpanitur frustra calami immeritusque laborat iratus paries natus Dis atque Poetis!*“ a magát mentegető költő szavai, melyekre ad amussim következnek és találunk a Damasippusói: „*Már pedig olyan képpel jöttél, mintha majd ömlenek belőled a vers*“ sat. Az interpresek, mint érintém, egyről egyig más véleményen vannak s az egész hosszú litaniát Damasippusnak tulajdonítják az 1. versből a 16-dikig. Ha meg tudják emészteni, lássák. De úgy tetszik nekem, hogy a *Nil est*-nélők is meghökkennek egy kissé, s hogy ki ne essenek a kerékvágásból, vagy pausát, vagy „elhallgatott“ feleletet köl-

tenek a Horatius részére. Valóságos remeke a paralogismusnak, melyet bélehetne — elrettentő — példának venni a logika tankönyveibe. Előbb az egész Oratiót a Damasippus szájába adják. Azonban persze hogy a *Nil est*-nél el kell hogy akadjanak; mert mellőzhető a kérdés, hogy miért mondja ezt Damasippus? — Ahá! Horatius az „*incipe*“-re vagy hallgat, vagy mormog valami mentséget.⁸⁴⁾ — Jól van! t e h á t e r r e feleli Damasippus a *Nil est*-et⁸⁵⁾. Tehát az egész Oratiót Damasippus mondja. Q. E. D. Lássuk már hát a tények logikáját. Az „*incipe*“ unszolásra, neki ül a költő, „válogatja a tollakat, veri, szidja a falat“ sat. míg Damasippus megsokallja, meg is unja a dolgot, megsajnálja az izzadót s arra fakad: „Látom már hogy nem megy! (*Nil est!*)“ Mind ezek megtörténhettek, ugy-é? Meg biz' azok, nem is abban áll a valószínűség, hogy úgy ne történhettek volna; hanem abban, hogy mindezeket Horatius csak egy néma ponttal adja tudtára olvasójának! S e nem elég, hanem a z t á n még azonnal el is beszélteti magának interlocutorával azt, a mit ő maga csinált. Ilyenre csak Amphitruóban a két Sosia közt van példa; de ott helyén van, itt nevetség. Ezt feltenni annyi volna mint Schiller hasonló panaszát⁸⁶⁾ a mosónőjének tulaj-

⁸⁴⁾ „*Incipe*, et mox, quasi aliquamdiu, sed frustra expectasset, addit: *nil est*, nihil in medium profers.“ (Doering.) — »*először légyes!* Damasippus Antwort auf Horazens hier verschwiegene Entschuldigung: *culami culpandi sunt, non ego.*“ (Doederlein.) Mintha éppen föltanu lett volna a commentator!

⁸⁵⁾ Voss: »Es will nicht?« — Wieland: »Es will nicht gehen?« — Heindorf: »*Nihil est*, keine fragende Formel, bezieht sich auf das folgende in dem Sinne, *naue sunt (frustra causis nectis)*.“ Igy bizonyítja be magát a jó Heindorf.

⁸⁶⁾ »Unterhänigstes Promemoria an die . . . Körnersche weibliche Waschdeputation.« — Átírom egy részét, hogy ne keljen reákeresni, Aztán nincs is meg minden kiadásban.

Dumm ist mein Kopf und schwer wie Blei,
Die Tabacksdose ledig,
Mein Magen leer — der Himmel sei
Dem Trauerspiele gnädig!

Ich kratze mit dem Federkiel
Auf dem gewalkten Lumpen;
Wer kann Empfindung wer Gefühl
Aus hohlem Herzen pumpen?

donitni, sőt ebben még kisebb a képtelenség, mint abban hogy azon Damasippus írja le a költő sikeresen vajadását, a ki éppen tagadja az állított iparkodást és szemrehányásait azon kezdi, hogy: „*raro scribis*“, és azzal végzi: „*vitanda es desidia*“. — Vagy talán Horatius az ő „elhallgatott“ feleletét akarja viszhangoztatni az interlocutor szájával. Ezt reménylen, maga sem hiszi az ellenfél, a commentatorsereg, melyet hogy mi bírhatott így szembeszökni minden logikával, azt nem nehéz kitalálni. Egyfelől és kiváltképp a scholiumok tekintélye. Mert bár hogy is palástoljuk olykor a dolgot, hatalmas gyámola ám az újkori interpresnek az a scholiasztai triumviratus! Szidjuk őket nem egyszer, le is szamarazzuk; — „*Liebe zankt*“, mint a német mondja, — még is majd minden kérdésben náluk van a *primae instantiae forum*, alkalom szerint az *appellatorium* is. No már, ezt a kényelmet némi „aprólékos aesthetikai tekintetekért, amolyan „jelentéktelen“ „lélektani“ kétségekért bizony nem dobjuk el. Második ok — valószínűen — a *culpantur* és *immeritus* kifejezésekben rejlik. Ugy de egyik sem olyan hogy maga a költő — és sokkal természetesebben — ne mondhatta volna.⁸⁷⁾ *Frustra*

Fener soll ich giessen aufs Papier

Mit angefrornem Finger —

O Phoebus! lassest du Geschmier,

So wärm' auch deinen Jünger.

Die Wäsche klatscht vor meiner Thür,

Es scharrt die Küchenzofe,

Und mich, — mich ruft das Flügelthier

Nach König Philipps Hofe

. . . Schon ruft das schöne Weib: Triumph!

Schon hör' ich — — Tod und Hölle!

Was hör' ich? — einen nassen Strumpf,

Geworfen in die Welle

Travestálja ezt valaki az elsőről a második személyre!

⁸⁷⁾ Maga Doederlein is azt mondja Horatiussal. »Csakhogy nincs leírva.« L. 85. jegyz. — Mellékesen megemlítem még azt is, hogy majdnem az egész satírárt Damasippus oratioja foglalván el, a *sermo* név, az élénkség és a symmetria megkívánja, hogy legalább az elején és végén — mint a 7-diknek is — egy egy kis párbeszéd legyen. A végén meg van nem. con. De az elejére valót csak az én javaslatom adja meg. Doud. a

culpantur calami azt teszi: „hiába igazítom, hasztalan rágom a tollamat“; az *immeritus*-sal pedig — „szegény fal!“ — kárpótlást akar nyújtani a méltatlanul szidott, okozott falnak Horatius az ő buvócskát játszó feleletében. Holott Damasippus szájában a *Dīs et poetis iratis natus paries* éppen csak esetlen *purpureus pannus*. Adjuk meg hát Horatiusnak a mi az övé!

A 20. vers alkalmával, valamint a tárgyalt satírára való bevezetésben is, összekapnak a kettősbe fogott kiadók a felett, hogy mi volt tulajdonképp az a Damasippus? Heindorf, többekkel, egyenesen csak „bukott kereskedő“nek mondja. Doederlein a „bukott“at megengedi, de a „kereskedő“t nem. Szerinte Damasippus műenthusiasta, vagy művészet bolondja volt, a ki minden vagyonát szenvedélyének áldozta. „Műtárgyakkal való nyerekedő üzletet a rajongás vonása nélkül sem Horatius *furorral* és *morbussal*, sem a közvélemény *insaniával* nem jelölt volna“, azt mondja. Így ismeri a német tanár az életet. Eltekintve attól, hogy hiszen a tiszta, tüzetes üzlet is lehet szenvedélylyel kapcsolva, maga Damasippus mondja világosan, hogy ő nem maga kedviért vette a „corinthusi rezeket“ sat., midőn maga szabott iszonyu árakat nekik: „*Callidus huic signo p o n e b a m millia centum*“. *Pono*-nak ez a jelentése félreérthetetlen. V. ö. „*Quis pleno sacculo ullum pretium ponit, nisi quod pecuniae in eo conditae numerus efficit.*“ Sen. Ep. 87. Mit Heindorf igen alkalmasan idéz. Azt hogy „annyit költöttem reá, annyit vertem belé“ — nisi vim facias verbis — nem teheti, s hogy reá foghassa Doederlein, elébb el kellene háritnia a dativus: *huic signo*, jelesen pedig a „*callidus*“ akadályt.

II, 3, 21. „*Quo* ebben a versben vonatkozó (relativ), nem kérdő“, állítja Doederlein. Damasippusnak „műszenvédélye“, mit a comm. már egyszer fejébe vett, ellenkező ha-

közepén kezdi megalkallani a monologot s ezt jegyzi meg a 158. versre: „*Quisnam . . . sanus?* Dies scheinen mir Worte des Horaz, mit denen er den langen Sermon des Damasippus oder Stertinus unterbricht. . . . Natürlich ist . . . auch *Cur stoice?* eine Frage des Horaz. . . . Ohne Unterbrechung und Rückkehr zum Dialog hätte Damas. Rede von 30—300 etwas ermüdendes und schadete selbst der Wahrscheinlichkeit; Horaz hätte so lange kaum zuhören können!“

tással van reá, mint Themistoklesre a Miltiades babérjai: elaltatja nyelvérzékét. Hasonló befolyás ítelteti vele azt is, hogy *huic* (a 23. versben) tüzetesen, külön a *pelluvium Sisyphi*-re vonatkozik. Ha megengednők is, — mit nem vagyok hajlandó tenni — hogy *signum*, mint széles értelmű szó, *pelluvium*-ot (itt: műérték nélküli otromba (infabre) cikket) is tehet, akkor is megmaradnék azzal, hogy ez a *huic* a Horatiusnál igen gyakori határozatlan értelemben: „*e n n e k s e n n e k*“ van véve. Sőt, ha specialiter a *pelluviumra* vonatkoznék a *huic*, a *signo* ineptus pleonasmus volna. Hasonló indefinitus értelme van a *hic*-nek a 30. versben, minek minthogy nem mondhat ellent Doed., Phaedrus farkasaként megtámadja, „henyének és botrányosnak“ szidja és „*hinc*“-nek emendálván a *tethargicus*-tól elveszi s a következő *cum sit*-hez csapja. Itt és így lenne, ha nem is „botrányos“, de minden bizonyal „henye.“ — Ugyan e versben az *urget*-ről a comm. nagy része hallgatván, szükségesnek látom a Schol. Cruq. (*urget*, caedit) után megjegyezni, hogy = megtámadja v. megszalasztja.

II, 3, 45. Schol. Cruq.: „*Autumat*: affirmat, dicit, comprobatur.“ Jó ezt emlékezetbe hozni, mert az új latinitasba békapott az „*autumo* = censeo, iudico, existimo, puto, opinor“, mint Forcellini értelmezi, nem birván annyi testimoniumot (Beleg) felhozni reá, a hány synonymáját adja. A mit felhoz, azokban is legfeljebb a *iudico*-t helyettesíthetni. Legtöbbször interpretálhatni a scholiasta *dico*-jával.

II, 3, 53. *Caudam trahit: tanquam bos*; Acro szerint. Így idézi Doederlein, pártolván az eszmét. Moglehet hogy így van a volencezi kiadásban; vagy talán csak homályos emlékezetből írja az olykor széles⁸⁸⁾ Doederlein; mert a Fabricius kiadásában ez áll: „*Alias*, ita stultus sit, ut pecus *cauda pendente*.“ Hasonlatnak elég sületlen volna. Mert az ökör tudja, hogy viszi⁸⁹⁾ a farkát, e helyen pedig éppen az a

⁸⁸⁾ Ő maga beszéli el, hogy a II. Sat., 2. 29. vers emendatioja (*quam vis, quamvis* helyott egy kéziratból csak azért vette fel a *haec*-et, mivel „nem jutott eszébe, hogy *illa* is lehet nominativus;“ minél fogva a *haec*-at ezennel vissza is teszi. (Horazens Satiron. 1860. S. 219.)

⁸⁹⁾ Még arra az ellenvetésre is megfelelő Doed. hogy hiszen az ökör nem vonozolja (*trahit*) a farkát. „*Trahit ut cauda* (auch), wenn er nur

„vicez“, hogy az a bizonyos, a ki „másokon nevet“, nem tudja. Sokkal jobb, sőt egyedül bévehető a Schol. Cruq. interpretatioja: „Proverbium est, hoc est, risu dignus est. sumtum a consuetudine puerorum: solent enim pueri deridentes nescientibus a tergo caudam suspendere, ut veluti pecora caudam trahant.“ Az utolsó szók megértetik, miképp jött a többi scholiasta s utánuk D. a pecus, bos sat. eszméjére.

II, 3, 53—57. Est genus ruentis. — „*Ruentis scil. hominis* (Heind.) — sőt inkább, *stultitiae*,” írja reá Doederlein. Minden esetre azt kell hozzája érteni, a mit az 54. versben a *timentis*-hez; a pedig *hominis*, ha csakugyan szükség volna a pótlásra. Tüzön vizen keresztül nyargaló „*stultitia*“-t nem bírok képzelni; *stultus*-t igenis.

II, 3, 67. *Tunc insanus eris si acceperis?* — Ennek az egész hely értelme szerint azt kellene tenni, hogy: „Akkor (= úgy) leszesz-é bolond ha elfogadod,” (vagy akkor ha sat.). De nem hiszem, hogy létezéssék latinul tudó ember, a ki csak addig olvasván az idézett helyet, a meddig kijegyztem, így ne értené: „Te leszesz-é bolond, ha elfogadod,” (vagy más sat.) Nem elég, hogy a sermo-k stylusában a *ne*-t máshová nem lehet kapcsolni, mint ahhoz a szóhoz, a melyikre vonatkozik, és így, mikor *an* követi, az illető alternatívához²¹⁾; hanem a *tu*-nak magának sincs semmi keresete a szóba vett helyen, nem lévén legkisebb emphasis is benne. Ha az utóbbit nem vették észre a nyugati nyelvű commentatorok, meg lehet bocsátni nekik; de az elsőbb bajt ők is észrevehették volna. De biz eltűri azt szó nélkül valamennyi interpretes. Sőt Orellinek a Bentley Amsterdami editiojában a *tunc* he-

hinton hángt; nicht bloss wenn er nachschleift, wie Glaucus seinen Fischschwanz trahit bei Veil. Pat. 2, 83. c — Rosszul felel; mert, ha *trahit*=*pendet*re nincs más testimoniuma, ezzel ugyan meglötte. Az idézett helyen a tengeri isten Glaucusnak öltözött Planeusnak, hogy szerepét jól játsza, éppen vonezolni kellett a halfarkat s még le is térdelt (*genibus innixus*), hogy kényelmesben töltesse. Aztán nem szeles a synonymák nagy hírű írója?

²¹⁾ Még az epicus Virgilius is bántatos következetességgel megtartja ezt a szabályt, valamint Horatius sem szegi meg, legszabadabb röptű odáiban sem. — A latin nyelvianok nem tudnak semmit felőle.

lyén látott s feljegyzett „*tunc*“²¹⁾ sem juttatta eszébe, hogy ott talán *tuncne* lenne az igazi olvasat. Már pedig *tuncne* vagy *tuncne* az, haszinte egyetlenegy kézirat vagy scholium, vagy coniectura nem támogatja is.

II, 3, 72. „*Jus*“ vagy „*iura*“? Ez a nagy kérdés; mert ennek az eldöntésétől függött egykor, hogy *mālis*-é vagy *mālis*; és innen az egész vers értelme. Ma már megfordítva az utóbbit kell előbb meghatározni s chez képest állítani meg amazt az olvasatot. Nehézség mind a két oldalról van, csak hogy ez ügyben még nem volt követve a költő intése: „*compenset cum vitis bona*“, és ezt a hiányt látom én kipótlándónak.

Vegyük elő elsőben a *malist*. *Malis ridere* már magában gyanus, miután a *māla* („os faciei superius immobile“, Celsus után Forcellini.) éppen az a szerv, mely a nevetésben nem működik. Ez azonban kikerülhető nehézség, minthogy *mala* pofát is teszen, de újabbra akadunk abban, hogy e két szót ennél több helyt egymással párosítva nem loljuk. „*Ore, vultu, labello ridere*“ van; de *malis ridere*, az maig is keresi a hasonmását.²²⁾ Hát még ha hozzávesszük a harmadik szót, a „*malis alienis ridere*“ = más pofájával nevetni, arra csakugyan *risum teneatis*. Alig hinné az ember, hogy elegenden vannak, a kik komolyan magyarázzák ez értelemben. Azaz hogy belémagyarázzák, még pedig, mint képzelhető, külön különbféleképp. Egyik comm. szerint *malis ridere alienis* = külsőleg nevetni, (jó képet vágni), belül búsulni; és idézik reá Horat. „*Vultu risit invito*“, és Homer. „*γλαυκοῖσι γελῶντων ἀλλοτριῶσι*“ helyeit. A világért sem, írja a másik, éppen megfordítva: „magában nevetni, kívülről nem mutatni“, és hivatkozik Val. Flaccusra: „*alieno gaudia vultu semper erant*“ (Arg. 8, 164.) és Senecara: „*alienum fortunae suae gerere vultum*“ (Vit. beat.). A harmadik paraphrasizálja így: „úgy nevetni, mintha valaki a nevetésre nem a maga, hanem a más száját használná“, azaz, (ez a legszebb!) „*effuse ridere*“ = lol-

²¹⁾ Valószínűen nyomdahiba, mint a *sunt* kimaradása az I. sat 10, 88. versében.

²²⁾ Ha különben ajánlaná valami, még ezért nem bántanám. De úgy vagyok vele, mint Abrahám Sodomával.

kébből nevetni. Ennek is van testimoniuma, (de ezt én adom neki): „ridentem catuli ore Gallicani“ (Cat. 42, 9.). Nem különb ennél a negyediké is: „a hitelező pofájával nevetni,“ t. i. a hitelező rovására (*au dépens du créancier*). Az ötödik a Proteus felvett hasonlatára gondolva így érti: „nem a maga pofájával nevetett, hanem azon állatével, melynek alakját felölti, midőn a törvényszék elé hurezolja,“ mit nem mindenki fog oly nevetségesnek tartani, — megadva az *ā*-t, — mint Orelli. A hatodik ezt véli: „malis crassitudine elatis et tumidis“; mert Plato az elhízott emberről mondja (Rep. 556. D.): „πολλὰς ἔχοντι σάρκας ἀλλοτρίους“ (hol csak a „felesleges“ husról van szó). Az elsorolt interpretatiók azt a kérdést keltetnék, miképp pártolhatja a commentatorok összes sorge azt az oly sokféleképp értett, vagy inkább nem értett szót ilyen jelentéssel? A felelet könnyű: előbb elhitték és a z után akarták bébizonyítani. Az okot, melyek az előítéletet szülték s a melyek képezik csak maguk a másik vélemény elleni érveket, ezek: 1) a scholiasták testimoniuma: „Per iracundiam fingentem se ridere“, (Aero.). — Graecus est sermo qui significat si eum in ius rapere caeperis, non ridebit ex animo, sed risum simulabit suis malis, id est suo ore.“ Bár maradtak volna a későbbiek is az egyszerű: „fingentem“ v. „simulantem“ interpretatióval, mert a részletező elemzés mondatta a sok bolondot velök. 2) Második ok az, hogy a „*ius*“ a *malis*-sal jár együtt s aztán azt hitték, hogy „in *ius* rapere“ csak maga egyedül a solemnis formula. Igaz is, hogy a mi következő ez a két szó együtt előfordul, (p. o. Plaut. Poen. 5, 5, 56. és Rud. 3, 6, 21.), singularisban van a *ius*; de hiszen ezt a szót: *ius*, általában véve hasonlíthatlanul többször leljük egyesben mint többesben. De pluralisára is van példa, melyek közül, másokat mellőzve, csak a hasonértelmű szólambelieket idézem: (Cic. Quint. 15.) *Ad . . . iura decurrere*. — (Juv. 15, 36) *Vocare ad iura*. Ezekhez hát ha harmadik helynek vesszük a Horatiusét, nem fog nagyon jajgatni érte Priscianus. 3) *Ius* mellett szól a kéziratok nagy többsége, hová a hatalmas Bland. is tartozik. Ugy de a másik párton álló Doederlein is elismeri, hogy „*iura*“ sem megvetendő varians l. s a többség csak annyit

bizonyít, hogy nagyon régen kellett hogy a *iura*-t *ius*-ra emendálják, holott a megfordított műtételre nem volt indok. 4) Emlegettem már feljebb (ad I, 1, 43.) a commentatoroknak azt a spurius appetitusát, melylyel a valószínűtlenhez és különösbe vonzódnak.

A másik olvasat, a *malis* mellett egyenesen szól az a pozitív érv, hogy az a legtermészetesebb értelmet eszközli. Azt, a mely minden embernek a ki — a *ius*-sal meg nem férhető — quantitásra nem ügyelve, elsőben és ismételve olvasva, önkintesen fog eszébe jutni, s a melyre nézve nem is változtat véleményt mindaddig, míg commentariusok nem veszik ki a szép eszéből. A debitor ugyanis, tudva hogy nincs mit venni rajta, „csak neveti a más (hitelezője) baját.“ Nem Homerus szájával beszél hát Horatius, hanem a római népével s oly erkölcsi tényre vonatkozik, mely mindenha és mindenhol történt és történik a civilizált világban. Az az egyén, a ki midőn kérdezték tőle, hogy tud alunni a sok adóssága miatt? hitelezőihez küldte tudakozódní a kérdezőt, szintoly ismeretes lehetett az athenaei Timon, mint a pesti Jókai Móricz előtt. Végre *malis* a Proteus hasonlattal összevetve arra tanít, hogy az a bizonyos debitor nem egy creditort játszott ki a fogásaival; tehát nem csak egyszer hurezolták törvényszék elé; tehát a *iura* is tökélyesen legitimálva van és így minden a legszebb harmoniába hozva azzal a kis jeggyel²³⁾.

²³⁾ Megjegyzem nyelvtani tekintetből, hogy Orelli, midőn az utóbbi nótzról referál, hibásan képzeli a *malis alienis*-t ablativusnak és szintoly hibásan egészíti ki *de*-vel. Dativus az, és rokonos ezekkel a szólamokkal: *Cui non risere parentes* (Virg. Ecl. 4, 62.) — *Risit pater optimus olli* (Id. Ae. 4, 128. — *Si mihi ridet, spice* (Plaut. Trin. 5, 1, 8.) — *Utinam male qui mihi volunt, sic rideant!* (Id. Asin. 5, 2, 13.) — *Dolus risit Cytheraea repertis* (Virg. Ae. 4, 128.) Az utolsó példában Wunderlich a »*dolus repertis*«-t abl. absolutinak tartja: »est sino dubio sextus casus« (Virg. ed. Heyne-Wagner II. T. p. 615.). De biz' abban kételkedett Dryden is, midőn így fordította:

. . . and closely smiles

At her (Juno's) vain project, and discover'd wiles.

És inkább lehet bízni az angol költő műztlésében, mint a német tanár nyelvészeti ítéletében. Azonban philologusok sem hiányzanak a dativus

II, 3, 81. *Dum doceo insanire omnes, vos ordine adite.*
— Heindorf így pontozza: „. . . . omnes vos, ordine adite.“
Nem szólanék hozzá, miután kellőleg védték a bévett pontozatot. Wüstemann, Düntzer, Orelli. De mivel Doederlein újabban is pártolja Heindorf pontozatát, én is eléállok és amazokhoz csatlakozom a *veto*-mmal.

A 87 — 89. versekben ezt: „*Credo hoc Staberi prudentem animum*“ etc. nem emelik ki kellően az interprosek; pedig azon fordul meg az ellentét. „Ebből úgy látszik (*credo*), hogy volt esze Staberusnak. — Miért tette hát azt a bolondságot? (*Quid ergo sat.*) — Még nagyobb bolondságból. (*Quoad vivit sat.*) Ily forma a gondolat menete, melyben megelőzte Horatius Shakespearet: „*Though this be madness, yet here is method in't.*“ (Hamlet. II. 2.)

II, 3, 99—100. *Quid simile isti Aristippus?* Ezt imígy interpretálják: „*Quam dissimile isti (fecit) Aristippus! qui* etc. No ha ezt mondja akár Damasippus, akár Stertinus, ugyancsak léha valamit mond s szót szaporít ok nélkül, midőn az egy *contra* megtette volna a szolgálatot. De nem úgy áll ám a dolog. Előben is kérdés, valóságos kérdés a kijelölt hely, és nem ál-exclamatio, a mivé a hamis elemzés akarja tenni. Azután a *simile* verbuma nem a zsebből rántott „*fecit*“, hanem a legközelebből még eleven emlékezetben álló: *speravit*. De nem is a szónokló (D. v. sz.) kérdi; hanem Horatius vagy valamelyike a hallgatóknak (*vos*, v. 81.) ily értelemben: „(Ha Staberus a vagyonnal erény dicsőségét remélte biztosíthatni), hát Aristippus a ki azt eldobta, mit (remélt)? Melyik bolondabb a kettő közül? (*Uter est* etc.) — Ezekre feleli most már a szónok: „Nem ér semmit a példád; (azzal nem fogsz el engem); egyik olyan bolond volt mint a másik! (*Litem lite* etc.) Egyedül ez a dialogus ad értelmet a különben logikailag nem construalható locusnak.⁹⁴⁾ Igaz hogy van

pártolói közt. Ilyenek névszerint Heyne és Wagner, mely utóbbi a Horatius e helybeli *malis alienis*-sel parallelizálja a *dolis repertis*. Kellemsen lepott meg, midőn ez alkalommal felfedeztem, hogy még is csak van nyelvész, a ki a *malis*-sal tart.

⁹⁴⁾ El is suhannak felette csak amúgy könnyeden, scholiasták ezint.

egy kis bökkenője, t. i. a szövegben némi csekély emendatiót igényel, melyet ugyan a szöveg kézírata nem nyújt, hanem igen a scholiasta Acroé, a ki *Nil agit exemplum* helyett ezt olvasta „*Nil agit exemplo.*“ Belleget is valamit dialogus felől; de Damasippus és Stertinus közt és nem is úgy osztja a szerepeket mint én. A Schol. Cruq. mind olvasatra, mind értelemre nézve a bévett véleményhez csatlakozik. Ugy látszik, hogy a korábbi scholiasták idejében még voltak kéziratok „*Nil agit exemplo*“ olvasattal; de a dialogusokat illető traditio már akkor egy részben, s későbbre egészben kiveszett. Általában tudnivaló, hogy a satirákbeli dialogusok a scholiastáknál fentartott hagyományok által jutottak tudomásunkra és igen kevés e tárgyban, a mit későbbi commentatorok sagacitasa fedezett volna fel. De voltak erre is példák és én nem vagyok az első, a ki a közbeszólások számát szaporítom.

II, 3, 111—112. *Ad acervum porrectus vigilat.* — Bentley a *porrectus*-t *proiectus*-ra „javította“ ki; már a mint ő hitte. De a többiek nem hitték s a *proiectus* olvasatot csaknem unanimiter elvetették. A mi az eredményt illeti, igen helyesen. De modorukat meg én vetem el, és az egész vitakozást, *pro et contra*, logomachiának kell nyilvánítanom. Mind a két fél az értelmet egyformán fogta fel, mit ha megengednénk, Bentleynek kellene igazat adnunk, mint adott az ő perpetuus adversariususa Cuningham. Ámde éppen az a tulajdonított értelem nem helyes, mert a *porrectus* e helyen nem „fokvés“-t, hanem elényulást, előre tartott test-et jelöl, mint a kémkedők, fülelők, lesők szokott attitude-jét.⁹⁵⁾ Feküdni (*iacere*) és virrasztani (*vigilare*) éppen

úgy mint commentatorok; ámbar a részletekre nézve elég szószaporítók. Hanem az egész: „*noli me tangere*“ (Nebántsvirág) nekik.

⁹⁵⁾ *Porrecto iugulo* (Hor. Sat. 1, 1, 89.): „Der Ausdruck malt . . . die Haltung des Aufmerksamamen . . . (Krüger ad h. l.) És itt még sem jutott eszébe *porrectus*-nak hasonló jelentése. Más példák: *Porrecta pocula* (Hor. Epp. 1, 18, 92.). — *Munera . . . porrecta* (Ov. Met. 8, 94.). — *Porrecta coma* (Plin. 31, 2, 10.). — *In longum porrecta nubes* (Id. 2, 81, 83.). — *Papillae in obliquum porrectae* (Id. 11, 40, 95.). *Porrectis manibus* (Id. 28, 4, 12. et Cic. N. D. 3, 34.). — *Manu porrecta statua* (Cic. Fin. 1, 39.). És még elég, ha kell.

nem oly állapotok, hogy jó moddal megférjenek egymással s a jelen hely körülményei még élesebbé teszik az ellentétet. A bérlett ör ha lefekszik is (minden esetre felfogadója tudtán kívül), de saját vagyona felett maga személyében örködő, virrasztó birtokos, mint a Horatius zsugorija, azt bizonyosan nem fogta tenni. Aztán még „hosszu dárdát“ is ad kezébe a költő, melynek haszonvétele a fekvőnek még annyira se lett volna keze ügyében mint egy rövid füttykösé.

Valamint iménti hibáztatásom, úgy mindjárt következő helyeslésem is csak részszerint és módosítva érinti Bentleyt, a ki a 131—133. versekben:

*Cum laqueo uxorem interimis matremque veneno,
Incolumi capite es? Quid enim? neque tu hoc facis Argis,
Nec ferro ut demens genitricem occidís Orestes;*

a *quid enim* helyett ezt vette fel: *quidni*. Dícsérem; de csakis eddig és ennyiben. Mert, különben, kelletténél kevesebbet is, többet is tett az angol criticus. Kevesebbet: mert az „*incolumi capite es*“ után nem kellett volna meghagyni a kérdő jelet, hanem feleserélni exclamationis notával. Többet azzal, hogy a kiküszöbölt *enim*-et megint bécsempészte az emphaticus, és így kimaradhatatlan *tu* helyett. Az ironia imígy: „Megfojtod a nődet, megmérgezed anyádat: ép észszel vagy! Hogy is ne?!“ élesebben kitűnik s aztán a kancsal melegségben utána: „Hiszen te nem vagy Argosban s nem gyilokkal ölted meg anyádat,“ minő világos a hármassal ellentét: te és Orestes; Róma és Argos; méreg és gyilok. Ebből, részleteseb elemzés nélkül is, kitetszik, miért mondám én emphaticumnak a *tu*-t. A *quidni*-t pártolja Wakefield; a kérdő jelet elvetik Duntzer és utána Orelli; a többiek a régi kerékvágásban járnak; az egésznek elemzése sajátom. A *quidni*, Bentleynél nem csak coniectura szüleménye, hanem kéziratok is („*quatuor Pulmanni*“) támogatják.

Még kérek egy kis türelmet, hogy jöjjünk egészen tisztába; mert a scholiasták itt is Damasippus és Stertinius közti párbeszédről ábrándoznak. Én így fogom fel: a szónok attól tartva, nehogy a páczba vett gyilkos a „*demens Orestes*“-sel fogja ki a vágást s azt vesse ellenébe, hogy „Orestes csak a tette után vészett meg“, siet azt megelőzni: „Vagy te a zt

hiszed, hogy Orestes csak anyja meggyilkolása után tébo-lyodott meg, és már az előtt üldözték a Furiák? Sőt sat.“ Így minden a legszebb rendben megy, s a követelt dialogusra semmi szükség.

II, 3, 158—160. — „Pergit Damasippus referre sermo- nem Stertinií, (Stoicorum more) acrem et interrogationibus et responsionibus constantem“: írja Gesner s utána Orelli. De én inkább Acroval s az őt követő Doeringgel tartok és amazok „*cave*“ja daczára a „*Quisnam igitur sanus? — Quid avarus? — Quid si quis sanus? — Cur Stoice?*“ kérdéseket a közbeszóló Horatiusnak tulajdonítom. Acro ugyan tévováz Damasippusnak-é („ad Stertiniíum“) vagy Horatiusnak adja a szájába; de az utolsó — *Cur Stoice?* — kérdés eloszlatja az aggodalmat. Ez az ironicus és — hogy úgy mondjam — pat- togó megszólítás a tanítóját áhitattal hallgató Damasippus szájába nem illik; igen is jól áll pedig Horatiusnak, hogy a nem régiben speculans és most újdonsült philosophust „*stoi- cus*“-nak szólítsa. Ajánlom olvasás végett Doederlein rész- letes elemzését. (Ed. Heindorf-Doederl. Leipz. 1859. 313. l.)

II, 3, 201. A sokféle, történet és történetű pontozás s végén csak arra a kérdésre vezet, hogy egészen a stoicus beszédéhez tartozik-é vagy Agamemnonnak is adjunk közbe- szólást benne? Nem tudok dönteni; de ha az első alternati- vát választjuk, az én magyar fülemet nagyon kecségteti a Doe- derlein pontozata: *Rectum animi servas quorsum?* Eszembe juttatja t. i. azt a magyar szólamot: „Ugyan hová tetted a szép eszedet?“ — Az újabbak azonban a második alterna- tívát pártolják, s a schol. Cruq. nyomán, a „*Quorsum?*“-ot adják Agamemnon szájába. „Úgy is jó“: azt mondá az egy- kori balhapor-árus.

II, 3, 255. „*Fasciolas, cubital, focalia*“ a morbus meta- phorajához tartoznak-é, mint betegápoló eszközök, vagy anti- metaphorizáljuk a szerelmesre s puhaság, fényűzés sze- reinek magyarázzuk? Porphyrión, Turnebuson, Torrentiuson és Baxteren, (hallgatásából ítélve, Gesneren) kívül előttem ismeretes commentator mint az utóbbi mellett áll, csak azért, mivel a schol. Cruq. azt írja: „*Instrumenta luxuriae*“, igen de Horatius világosan „*insignia morbi*“-nak nevezi; s a morbus

itt a szoknya után futás metaphorája lévén, természetes hogy meggyógyultával az ápoló eszközöktől válik meg a volt patiens, nem pedig a piperótól s más fényűzési czikkektől, melyeket szerelmes és nem szerelmes egyaránt használ, ha módja van benne. Aztán csak ezó szerint véve is, hiszen *instrumenta luxuriae* nem synonymája az *apparatus amatorius*-nak, hogy úgy nevezzem.⁹⁶⁾ Nines ebben az utóbbi nézetben egy mákszemnyi józan combinatio. Én az egész helyet így értem: „Ha magadba szállva meggyőződöl is, hogy te, a szerelem bolondja, gyermekebb vagy a gyermeknél (250. v.), kérdem: lerakod-e nyavalyád jelvényeit (254. v.)⁹⁷⁾ azaz megterpsz-e igazán „mint Polemo lerakta a dorbézolás jelvényeit (256. v.)? És minthogy ezen méltán kételkedik a szónok, coniunctivusba teszi kérdése verbumait: *faciasne? ponas?* Ez elég a kétely kifejezésére s rögtön átmegy az okára, hogy „hogyan lehetne erkölcsi feltételében állbatatos? holott még szerelmi dolgaiban is tétovázó és állhatatlan.“ De ezt nem abstract szavakkal mondja ki, hanem concret példában. Megint a gyermekhez hasonlítja a szerelmes ifjat és comicus költőtől kölcsönzött *dramatica* scenában írja le az eszelős legény következtelen magaviseletét.

II, 3, 274. *Cum balba feris annoso verba palato.* — Ezt a sérelmes helyet a hypallage⁹⁸⁾ panaceájával orvosolgtják a Lambino-Cruquiana epocha óta commentatoraink. De biz a maig is sinlik. Legalább Gesner azt tartotta s azért inkább is szerette volna *feris* helyett a *seris*-t, „*si haberet auctoritatem*“, írja. Ez az igaz csak annyi van, hogy Lambinus és Cruquius kéziratokból jegyezték ki a *seris* olvasatot. Reményvesztett esetekben hősi szereket szoktak alkalmazni

⁹⁶⁾ De lehet ám »*instrumenta luxuriae*«=*apparatus ad fovendum invalidum*; a beteget kényeztetve ápoló eszközök, »*in re praeclara*«, a milyenekben nem lehet része szegény embernek, még is meggyógyul.

⁹⁷⁾ Erről azt írja Heindorf: »Eine gezwungene Erklärung gibt es nicht.« *Rectum animi servas quorsum?*

⁹⁸⁾ »*Non enim verba palato feris, sed verbis balbis palatum*« Schol. Cruq. — Orelli imigy akar menekülni a hypallagétól: »*Hoc dicit: Feriuntur quasi verba, cum a palato repercutiuntur haecque pronuntiatione affectata sonus eorum debilitatur.*« — Ez az igazi »gezwungene Erklärung!«

s azért tán el lehetne fogadni azt a keskeny alapon álló emendatiót. A *verba seris annoso palato* elég jól és feddhetetlen constructioval fejezi ki azt, a mire az illető helyet minden commentarius magyarázza, u. m. „a vén szerelmes édeskés gyűgyögését.“ Jobban, mint a Doederlein »*feres*« coniecturájával, melynek ő maga is sejtje a gyarlóságát. Különben, nekem úgy tetszik, hogy az ördög nem oly fekete mint a hogy festik, azaz hogy a megszentelt hely nem oly halálosan nyavalyás és a *verba ferit palato* szintoly kevésbé szorul a hypallagera, mint a *triverit area frumentum* (I sat. 1, 45.)

II, 3, 275—280. még nyavalyásabb versekre nézve, a Frauke irjához (*modo, in quem*) még egy kis pótlék szert tévén, azt gondolom kiboesáthatjuk a patientst az ispotályból, ilyen állapotban:

Adde cruorem

Stultitiae atque ignem gladio scrutare modo: in quem

Hellade percussa Marius cum praecipitat se

Cervitus fuit? An commotae crimine mentis

Absolves hominem et sceleris damnabis eundem?

Igaz, hogy a scholiasták e meglehetősen bajos öt sor megértésére kevés segélyt nyújtanak; de ebből a kevésből többet vehettek volna ki az újabb commentatorok, mint a mennyit kivenni bírtak. Irni ugyan eleget irtak róla, de kevés a köszönet benne; mert nem hogy kitisztázták volna az ügyet, de még bonyolodottabbá tették. Annyira, hogy nekem elébb ki kellett verni a fejemből a sok handabandát s azután kezdettem egy kis világot megpillantani. Nekem úgy tetszik, hogy a stoeicus Stertinius vagy tolmácslója Damasippus szájából e helyen az epicureus költő beszél. Az a Horatius a ki ugyan »*ad res venereas intemperatior traditur*«, de ebben már csak a physikai gyönyört vadássza, s ezt is úgy, hogy fáradságába ne kerüljön és élvezetét sem szenvedély sem más, hogy úgy mondjam erkölcsi ingredientia ne zavarja, se ne csökkentse. Hogy ez éppen a sermo-kat író, Augustusként *purissimus penis* jellemzésében nem torzvonás, arról akárki, ha a sat. 1, 5, 82—84dik versét elolvassa, bizony meggyőződhetik. Nem volt ő mindig ilyen; őt is *pectoris tentavit in dulci juvena fervor*, az ő arcán is meg volt egykor a *tinctus viola*

pallor amantium; de már akkor készült a javulásra: „*non hoc semper erit liminis aut aquae coelestis patiens latus*“, mint a kőszivű *Lycet* fenyegeti, és későbbre merőben kiábrándulva ezzel: „*nec luisse pudet, sed non incidere lusum*“ tökélyesen tanusítja az epikurusi apathiát. Most tehát túl a fiatalság szenvedélyes izgatásain s nem érve még el az öregség tebetetlen vágyai időszakát, kéjelegve festi számos alakokban az ifjú és vén szerelmes bolondságait, míg végre megelőgelve a comicus vonásokat, a tragicumba tesz át egy lépést. „*Adde cruorem stultitiae*“, úgymond, „*eddig még csak tréfa volt, most a csupa esztelenségek, gyermekségek után, a szenvedély örültségéről is állítok egy képet előtökbe*“. Ezzel egy tén éppen a tájban történt eseményt említi meg, azt t. i. hogy bizonyos Marius — valószínűen féltékenységből — a kedvesét s aztán magát is megölte. Mivel azonban a tragoedia szava a satirákban egy-egy félversnél tovább nem igen szokott hangzani, úgy itt is ama fellengős kifejezést egy trivialis közmondás: „*et ignem gladio scrutare*“, váltja fel. Itt kezdődnek már a commentatorok alucinatioi, melyek számban és minőségben alig engednek valamit a költőrajzolta szerelmes gyerekségeknek. Nem hajtva a scholiasták intésének, hogy az idézett kifejezés csupa csak proverbium, különbnél külön értelmeket iparkodnak belécsavarni a szerintök „*rejtélyes*“ szavakba. Csak egy jeles ötletet említek meg. Azt írja egyikök s többen utána, hogy az „*ignis*“ *Hellas*-t a Marius szeretőjét teszi egyenesen. Igaz, ők kimutatják, hogy valamint a „*feu*“ a francia egykori poesis stereotyp szólama, hol a szerelmet, hol a szeretett tárgyat teszi, úgy a római költők is használták ily értelemben az „*ignis*“-t. De azt nem mutatták ám ki, miképp lehessen ezt az értelmet ama helybe, nem mondom *aesthetice*, de csak a józan okossággal is megegyezőleg béilleszteni. Hogy aztán a proverbiumbeli „*gladius*“ is maga a Marius kardja volna, önkint következik. De már mit tegyen a „*scrutare*“? — Arról bölcsen hallgatnak vagy a ki szól, a ferdeséget tetőzi vele. De a magát, és nem azt a ferdeséget, a melyet Horatius akar jellemezni a közmondással, midőn a pillanatig viselt cothurnusról leszállva, ismét a bolondságot akarja kimutatni Marius tettében. Mert vala-

mint ostobaságot követ el, a ki a tüzet karddal szítja, piszkálja: egyszer azért, hogy arra más szerszám kell; másodsor mivel a kard is megromlik azzal, hogy az aczélja meglágyul; úgy a szerelmes is, a ki hogy féltékenységtől meneküljön, éltétől fosztja meg kedvesét, eszeveszettsége tanuságát adja. Röviden: „*dépit amoureux*“ hog és véres katasztrófa úgy nem járják együtt, mint pásztor-tűz és éles kard, a melylyel — vagy mondjuk az eredeti szavakkal: „*modo in quem, — Hellade percussa, Marius cum praecipitat se, nem birnád megmondani örült-é, vagy vétkes?*“ *Cerritus an scelustus fuit?* Más szóval: bétudható cselekvényt követett-é el vagy sem? A dilemma második ágát elég bővön részletezi a szónok arra, hogy a commentatorok a sok fa miatt ne lássák az erdőt. Nem is látták biz ők a két águ kérdést; hanem interpunctiojokkal szintűgy mint interpretatiojokkal két külön phrasist csináltak belőle, mintha a második csak gondolatbeli következős vagy folytatás gyanánt érkeznek, vagy inkább sántikálna az első után. Holott együtt született ikrek és logfeljebb commával szabad elválasztanunk:

*Cerritus fuit, an commotae crimine mentis
Absolves hominem et sceleris damnabis eundem,
Ecce more imponens cognata vocabula rebus?*

Az utolsó vers az alternativa világos szüleménye és ezt teszi: „*Hogy dementia*-nak vagy *scelus*-nak nevezzük-é Marius tettét, a nézőponttól függ, melyből tekintjük. Ha lélektanilag véve, felháborodott elméjét nézzük, az elsőnek; ha csak a tett minőségét vesszük tekintetbe, a másodiknak. „*Ex more*“ nem annyi mint: közszokás szerint; hanem *philosophorum*-mal kell kiegészíteni s ma úgy mondanók, hogy: *methodice* (annak rendi szerint) *imponens* sat. Ezeket persze mind nem kell keresni a commentatoroknál; hanem találjuk ám — az elébbiekre visszapillantva — egyiköknél azt a bibés pontozatot, melynél fogva a *modo*-t (276. v.) a megelőző szókhöz vonja:

„*ignem gladio scrutare modo!*“

Nem *aesthetika*, hanem egy kis logika is megtanithatta volna a coniecturanst arra, hogy a *modo* = csak, ama félig tréfás fenyegetések után szokott járulni, melyek magukban

jelentéktelenek és csak utálnak komolyabb következményekre. „Gyere csak!” — „Igyál csak sokat!” „Ne aludjál csak két éjszaka!” sat. Látni való, hogy mindenik várat valami kolompot maga után. De oly intés, mely a rosszat világosan és bévégzetten kifejezi, nem tűri a „modo” hozzátételét s itt éppen az az eset. Ellenben a következőkhöz jól tartozik a modo = most, mint a nétalán recens casus jelelője. Pártolót mégis kapott ez a javaslat, holott a Vulg. *inquam*-nak (azon versben) *in quem*-re való szükséges emendatioja nem nyert általános helyeslést. Szükséges pedig, mert, egyfelől hiányzik nála nélkül a kapocs ez és az előbbi phrasis között; másfelől a *praecipitat se* után feltolakodó: „hová?” kérdésre különben nincs felelet. Én azért fel is vettem feljebbi idézeteimbe. Ezek szerint hát az egész hely összeállítva így lesz:

Adde cruorem

*Stultitiae, atque ignem gladio scrutare: modo in quem
Hellade percussa Marius cum praecipitat se —
Cerritus fuit, an commotae crimine mentis
Absolves hominem et sceleris damnabis eundem,
Ex more imponens cognata vocabula rebus.*

A satira végén, a midőn az impertinenssé és személyeskedővé váló Damasippust elhallgattatja Horatius, nagy és egymásnak ellentmondó értekezéseket tartanak a commentatorok, „vajjon haragszik-e az utóbbi, vagy csak haragot színlel, vagy éppen nem teszi sem egyiket sem másikat?” A ki az utolsó versnek:

O maior tandem parcas, insane, minori,
csendes sarcasmusából meg nem győződnek, hogy itt a haragnak semmi színezete nem létezik, arról azt mondom Lambinussal, hogy „in his litteris parum videt”.

II, 4, 10. *Simul, an Romanus an hospes.* — *Simul, an* az olvasata az Aldinának s Bentley korában az edítők legnagyobb részének. A nagy criticus a kéziratok többségével, Lambinussal és Cruquiussal *simul et* mellett áll s azóta ez a lectio, mondhatni, egyedül uralkodóvá lett. A tekinté-

lyen kívül azt vitatják ellene, hogy latin nyelvszokás szerint, két vagy több tag megkülönböztetésekor, az első mellett nem szokott állani: *an*. Bentley egyenesen „*vitiosa*”-nak állítja az ily constructiot. Éppen oly hebehurgyán állíthatnók hibásnak a *simul et*-et. A valóság az, hogy nem vétek sem egyik sem másik; csak hogy az elsőre sokkal több példát lelmi, mint a másodikra. Nyelvtani érv tehát sem egyiknek sem másiknak kirekesztőleg elsőséget nem szerez. Hanem én az olynomott két *an* védelmére egy aesthetikai fogást kísértek meg. Azt, hogy a költő a Catius fellengős hangon kezdett beszédére a magát is feljebb akarja hangolni s comicus innepélyességgel a szokatlanabb szólalmot használja. A mi a kézirati többség tekintélyét illeti, arra csak azt mondom, hogy a „*scriptor*” esze jobban megjárta a grammaticát, mint az aesthetikát. Hogy ne? midőn számtalan commentator is úgy van vele.

Hogy ha ez 54. verset: *integrum perdunt lino vitiatum saporum* úgy értenék a commentatorok mint Krüger, t. i. „az átszűrőréssel elrontott borok minden ízöket elvesztik”, talán nem lenne észrevételem ellene. De minthogy sokan utána írják vigyázatlanul a scholiastának: „*lino vitiatum, id est, per saccum linteum colatum*”; mintha *vitiatum* = *colatum* lenne, az ily gondatlanságot nem lehet szó nélkül hagyni. Különb, biz az a Krüger magyarázata is erőltetett dolog. Sokkal jobb értelmet ad a Cruquius számba se vett variansa a *lino* helyett *limo*, azaz: *faece*. A következőkből ugyan is kitészik, hogy a borokon az által is akartak javítani, hogy egyik fajtát a másiknak a seprejére töltötték, s mint látszik ezt benne felkeverték. Itt hát elsőben is azt az utasítást adja, (51. v.) hogy a *Massicum vinum*ot derült időben ki kell tenni a levegőre, hadd vékonyodjék. Minthogy pedig általában a vastagság a hibája, óvakodjék a gazda nehogy seprővel akarja javítani; mert még elrontja s az izétől egészen megfosztja vele: „*at illa integrum perdunt lino vitiatum saporum*.” A mi a *surrentinum*-ot illeti, az már más! Ezeket mint vékonyabb, könnyebbféléket az ahoz értő (vafer) felkeveri falernumi seprővel, s aztán megtisztítja tojás sárgájával. Így aztán természetesebb felfogni, mint a „lennel meg-

rontatni^a a bort. „A ki nem tud kíméit, nem ér egy tajték pipát^a: énekelték egykor a magyar színpadon.

II, 4, 58—62. Doederlein azt kérdi: „mire való az *acris*, mikor az ember éppen a *lasso stomacho*-t várna?^a s aztán sat. 2, 8, 7. versét: „*acria circum, rapula, lactuca, radices, qualia lassum pervellunt stomachum*“, idézvé, *acris*-t javasol a szövegbe tételni. Igen de amott tényleg beszél a költő és bizonyos szerekeknek a bévett „*acris* = *stimulans*“ epithetumot adja, melynek megfelelően a *coena*-t *lactucá*-val is kezdték. Itt pedig Catius tanokat, maximákat hirdet, nem is az ételtől *lassus*, hanem a borozástól *acris* stomachusról szól és a *marcescens potor*-t *squillis et cochlea* stimulaltatván inti, hogy most már hagyjon békét a *lactucá*-nak, mert: „*acri stomacho innata*“ (accentussal az *acri*-n); metaphoricé e helyett: *acrem stomachum reddít*. Így aztán mond valamit a phrasis, de hogy a magára hagyott *innata*-nak minő jelentősége legyen, azt az emendáló Doederlein sem bírná megmondani. Hiszen kénytelen volt fordításában egy maga költötte határozóval toldani: „schwimmt oben auf.“ — A másik javaslatához azonban, hogy a 61. versben a régi editiók és nem egy kézirat *in morsus*-át tartjuk meg, s a jogtalanul erőt vett *immorsus*-t dobjuk el, szívesen hozzá járulok. Mert hogy az általában ritkán látott *immorsus* = *vellicatus, excitatus* legyen, azt hiheti „Judaeus-Apella“ és megemésztheti a lexicographus struczéval versenyző gyomra; de én sem egyik sem másik nem vagyok. „*In morsus*“ -sal így folytathatjuk az iménti elemzést: Catius, vagy a kinek a nevében beszél, üldözőbe vévén a *lactuca*-t, azt mondja: nem hogy az itálra stimulálna, de az étvágy további gerjesztésére (*in morsus refici*) is inkább kíván (*magis flagitat*) a gyomor sódort (*perna*) és még annál is inkább (*ac magis*) kolbászt vagy hurkát (*hilla*); sőt, mintsem a hideg salátát egye ily állapotában az ebédkező, inkább valami kurta koresmából hozatna magának ételneműt, csak hogy „forró legyen“ (*quacunque fervent*). So klappt ziemlich alles. Meg kell azonban vallani, hogy Horatius nem igen igyekszik abban, hogy Catiust — akárki volt — különös — logikai renddel s következetességgel beszéltesse, a mit én szép és emi-

nenter költői vonásnak tartok és azt gondolom, hogy idáig kíséző olvasóm nálam nélkül is kitalálja, miért.

II, 4, 83—87. A mit mondandó vagyok, hogy könyvebben érthetővé tegyem kiírom az idézett helyet, a bévett újabb szöveg szerint.

*Ten' lapides varios lutulenta radere palma
Et Tyrias dare circum illota toralia vestes,
Oblitum, quanto curam sumptumque minorem
Haec habeant, tanto reprenđi iustius illis
Quae nisi divitibus nequeant contingere mensis.*

Én ezt, mindent összevéve a mit a commentariusok irnak és nem — vagy ellenkezőt — irnak, imígy értelmezem: „Te lennél az, a ki a tarka körakatokat (lehet ez szobaföldje = pavementum, akár asztal táblája), piszkos kefével zsuroltatnád és a bibor bévonókat (vulgo: Ueberzug⁹⁹) mosatlan tokokkal burkoltatnád? elfeledve, hogy minél kevesebbe kerülnek ezek azoknál, a mik csak gazdagok asztalainál szoktak leledzni, annál méltóbban megszólhatuak miattuk.“ Az értelmezés az eredeti szöveggel összevetve maga magát fogja védni; s ha kell, védi Doederlein is, a ki exacte így fordította.¹⁰⁰) Hanem mellékes észrevételem van egy

⁹⁹ »Ueberzug« a szótárakban = héjj, tok. A közéletben csak a párnára alkalmazva hívják így. De megkülönböztetik egy, hogy a belső *Ueberzug*-ot »mely a polyhét közvetlenül takarja«: *párnato* knak; a külsőt, »melyet mosás végett időnként le szoktak huzni«: *párnaha* jnak v. *héjj* nak nevezik. (A M. Ny. Szótára semmit se tud erről a nominális különbségről.) — A butorok (székek, pamlagok) *Ueberzugját* se *héjj* nak se *to* knak nem hívják. Hanem igen is néha azt, a minék én a *torale*-t tartom, *to* knak, de ellenkező értelemben mint a párnáét.

¹⁰⁰ »Dass du die Prachtmosaik abscheuerst mit schmutzigen Besen!
[Nicht ganz saubere Polster belegst mit purpurnen Decken!]

85. Nicht dran denkst, dass diess um so grösseren Tadel dir zuzieht
Um wie kleiner die Müß' des Geschäfts und geringer der Aufwand,

Als bei dem, was einzig der Tafel des Reichthum vergönnt
ist.»

A 84. verset rekeszbe tettem, mint hibást. A fordító nem vette észre, hogy úgy fogva fel, nem fér össze a 86. versével az értelme. Így kellett volna (nem verset írok): Purpurne Ueberzüge (vestes) belegst mit ungewaschenen Decken. A »mosás« került volna »csakély költség«-be. L. alább 102. j.

pár. A kérdőjelet az egész periodus végére szokták tenni, mi hiba, mert értelemzavaró. A tulajdonképpeni kérdés, ugyan is, a *vestes*-sel bévégyződik, s a mi következik, ok adás ugyan, de állítás. Akármilyen nyelvre fordítják is, úgy különböztetnék meg, mintha csak *vestis* után volna a kérdőjel téve. Mert különben, t. i. az idézett pontozat szerint, *Tene oblitum radere* és *dare* volna a constructio rendje. Hasonló hiba az *illis* után tett comma; minthogy *iustus illis*-t construáltat; holott *minorem illis* az igazi; tehát át kell tenni a commát a *iustus* mellé. Még azt is megjegyzem, hogy arra az — úgy szólva — *infinitivus absolutus*-ra, melylyel itt a kérdés kifejezve van, nem hogy a kommentárok, de a grammaticák sem figyeltetnek. Hiszen ha ritka is ez a szólam, — én csak a „*Mene incepto desistere*-ben¹⁰¹⁾ ismerem párját, — annál inkább kellene számbavenni. Egy más nemű dologban szintoly feledékenyek az új interpresek. T. i. egyik sem mondja, a *torale*-nak tudós-nál tudósabb magyarázatai közben, hogy az éppen az, a mivel ma is szokták gondos gazdasszonyok beburkolni kimeléséből a drága kelmékkal bévont butorokat.¹⁰²⁾Sőt éppen ellen-

¹⁰¹⁾ Virg. Aen. I, 37—38.

¹⁰²⁾ Ezek ma kétfélék: u. m. 1) Olyanok, a melyekkel az egy vagy más okból mindennapi, rendszeres használatban nem levő butorokat takarják bé, hogy por ne lepje sat. és a melyeket a használatkor levesznek. Ezek egyszerű a butorokra szabott takarók, mosó kelméből. 2) Olyak, a melyekkel használatba levő pamlagok, támlás székek némely részeit fedik el kimelés végett s a melyeket éppen ezért Schoner—kimélőknek (másképp: *antimacassar*-oknak) neveznek. Az ilyek is mosó kelméből vannak, de többnyire reczealakban ezírában horgolva sat. Minthogy a fényezés mindenben ksp táplálékot, a butor-tokoknak is adózni kellett neki. Így történt már a régiéknél, hogy a *toralék* utoljára szintoly költségessékké, pompásakká váltak, mint az, a mit takarniok kellett. Így írja Lampridius Heliogabalusról: „*Primus omnium privatorum toros aureis toralibus textit.*“ (Ser. H. Aug. Eleag. 19) Hogy ez is bizonyítékául szolgálj vitatott állításomnak, könnyen át fogja látni az éleseszű olvasó. Egy más példát, midőn le akarok írni, azt veszem észre, hogy kétes a constructioja. Azért csak hadd foglaljon helyet: „*Advecturn ministri, ac toralia proposuerunt toris, in quibus retia erant picta, subsessorisque cum venabulis, et totus venationis apparatus.*“ (Petron. c. 40.) Nem lehet egész bizonyossággal tudni, hogy a relat. *quibus* a „*toralia*“-ra vonatkozik-e vagy a „*toris*“-ra. Mert ezeknek *vestis*-öire is lehettek himezve (neon picti) a leírt tárgyak.

kezöt is képzeltetnek, mint pl. Forcellini, a ki Lexiconában így értelmezi: *stragulum quod circa torum apponitur ornatus gratia*. Ennek vagy oka, vagy következése lehet az, hogy az 54. verset így construalták: „*Et Tyrias vestes dare, circum illota toralia*; holott így kell: *Et illota toralia dare, circum Tyrias vestes*. Hiszen ha a piszkos *torale*-t bétakarják a bársony szényeggel, nem látszik s nem szólhatja meg miatta a gonosz világ az illetőt.

II, 4, 90. *quamvis referas memori mihi pectore cuncta*. — A vulgata lectiot két szó megfordításával így változtatja Bentley: *quamvis memori referas mihi pectore cuncta*, s ezzel a jegyzettel kíséri; „*qui hanc lectionem vulgata elegantiorum esse non statim persentiscit; is, moneo, ut poetarum scripta diligentius legat: etc.*“ Heindorf nem ijed meg a kolomptól, hanem — bár az olvasatot elfogadja — az aesthetikai jellemvonást megtagadja tőle. „*Elegans*-nak nem *elegans*-abb ez a szórend;“ azt írja, — „*memori*-nak itt elől kell állani, mert azon van a hangsúly.“ Hisz éppen azért *elegans*! Mert a ki a szót odahelyezi a hova a hangsúlynál fogva kell esnie, annak az irányja szabatos és harmoniás lesz; ezek pedig fő kellékei az elegantianak. Aztán *memori mihi* nem csak nem *elegans*, hanem még rút hangzatu is.

II, 5, 17. *com's exterior*. Jobb ügy érdemlené azt a tüzet és kitartást, melylyel védik a commentatorok az Acro scholiumát: „*Exterior] sinisterior, in sinistra parte positus.*“ Nem követem a példajokat, nem is vesződöm a Heindorf féllapnál többet borító jegyzetével¹⁰³⁾, hanem csak Gesnert idézem, a ki észszerűen és tapasztalással egyezőleg magyarázza Acroval ellenkezőleg a kérdéses helyet: „*Interior de duobus una euntibus est, qui ad parietem it, sive dexter sive sinister, exterior, qui ab illa exteriore parte, qua non ita munitus est, latus illi claudit vel tegit.*“ Ezután bizony kár volt *v i s s z a* és *h á t r a* menni Acrohoz. Hiszen közmondásokba s idiotismusokba

¹⁰³⁾ Sajnálom a helyet öle, de ajánlom az idézett jegyzet olvasását azoknak, a kik a curiosumokat szeretik, vagy tudós balgaságokból »album«-ot gyűjtenek.

is átment a „fal.” Magyarban: *a fal felől állani; magját faltól hagyni.* Angolban: *To give any one the wall* = valakinek első-seget adni. *To take the wall* = előkelőbb helyet fogni.

II, 5, 45 sq. *Si cui praeterea in spem adrepe.*
— A commentatorok a sok fa miatt nem látják itt az erdőt: legalább bizony nem mutatják annak, a ki számára magyarázataikat írják. A rend ez: *Praeterea, — ne manifestum coelibis officium nudet te, — si cui in praecleara re sublatus male validus filius aletur, in spem adrepe leniter.* Vonatkozik pedig a „praeterea” (= egyébiránt, azaz, jobban megfontolva a dolgot; vagy: azonkívül, t. i. a gyermektelenek kísértgetésén kívül), a korábban (30—31. v.) adott tanácsra: „*sperne eivem, domi sinatus erit fecundave comivnae.*” Ha gyermektelen gazdaggal nem sikerül a speculatio, — mondja Tiresias, — meg még azért is, hogy (csak ilyek után járván) ne legyen oly szembetűnő az örökségvadászás, (olyant is keress), a kinek jó ápolás alatt nőtt (és mind a mellett) beteges fia van sat. Ez esetben ugyanis lehet reményleni (*in spem*), hogy a gyermek nem él meg. A commentatorok, mondom, a helyett hogy a gondolatmenetet, (melyet Wieland szépen kifejezett a fordításában), kifejtenek, egyes apróságokkal bajlódnak, melyek nem csak nem vezetnek a dologra, hanem félre is visznek. Így p. o. a „*sublatus*” alkalmával azt beszélnek el pedant módon, micsoda czerimoniával adoptálta saját gyermekét születése után az édes apa. „*In spem*”-ről azt állítják, hogy „*haereditatis*”-sal kell kipótolni: hamisan, mert az legközelebből a *male validus* gyermek vagy fiatal halálára vonatkozik. A *coelebs*-re reáfogják, — persze a scholiasta nyomán, — hogy *orbis*-t is jelenthet, mi nyelvtanilag nem igaz, s a dolog értésére sem szolgál semmit. A fenn kijelölt hiányt csak két interpretációnál nem tapasztaltam, u. m. Habermeldnél és Krügernél. Honor melioribus.

Sok bajt okozott az 59. versbeli: *aut erit aut non*, minek oka az utána következő: *divinare . . . donat Apollo.* Már pedig a sok ide s tova kapó — olykor sületlen — magyarázatnak elejét vehette volna az az egyszerű észrevétel, hogy *divinare* nem = „*fatorum arcana movere*; sem nem = „*certo praedicere futura*”, hanem, legalább e helyen, = találgatni,

hozzávetni. A *divino*-nak ezt az értelmét számos példákban lelhetni, melyekkel nem töltök itt helyet, hanem ajánlom a lexicographusok figyelmébe.¹⁰⁴⁾ Megmaradt ebben az értelmében a francia (*diviner*), olasz (*divinare, indovinare*), angol (*to divine*) sat. nyelvekben. Semmi egyéb az *etenim*-et nem igazolhatja.

II, 6, 27. *Postmodo, quod mi obsit, clare certumque locuto* etc. Nem szólok ellene, nem is szükség senki ellen védelmezni Doederlein szerencsés ötletét az idézett, addig értetlen de sokképp és mindig rosszul magyarázott versre nézve, de nem tehetem, hogy — ha csak ismertetés és terjesztés végett is — meg ne említsem. Csak egy kis változtatás az a pontoztatban, mi a homályos locusra teljes világot vetett. Doed. a *comma*-t az *obsit*-tól elvevén, a *certumque* után tette. „*Postmodo*” (elvégezvén a dolgomat), mond Horatius saját tömörségével, mely olykor a Tacitusénak sem enged, „*locuto, quod mihi clare certumque obsit*” (hogy a mit szóltam, használt-é valakinek valamit, nem tudom, de igen azt, hogy magamnak tisztán és bizonyosan ártok vele; „*luctandum*” sat. (mert visszatértemben taszigálódni, könyöklődni kellend a tolongásban.)

II, 7, 4—5. Az egész olvasó, jelesen a magyarázó világ úgy veszi, mintha ezen satira dialogusa egyenesen és proprie a Saturnalia alatt folyt volna. Magam is másokkal együtt úgy hittem s meghökkentem, mikor olvastam Doederleinnak azt az ellenvetését, hogy a bizony csak hiedelem s még véleménynek sem elég alapos, nehogy meggyőződésnek az volna. „*Quando*”, írja, „nem okadó, hanem csak időjelző.” De lassankint megfontolva: 1) Hogy Saturnalia folyta alatt semmi rossz következtéstől nem tarthatván a rabszolga, a „*reformido*”

¹⁰⁴⁾ A *divinare* nézve retrograd lépés történt a latin szótárakban. Schellernél még ott van az *vahuten* (most *ahnen*), *errathen* (jobb volna a csupa: *rathen*); de a Klotz szótárában már csak *ahnen* van mellékelten (*gauh*) említve.

helyén és idején kívül való volna. 2) Ugyan azért, hogy az engedelem-kérés és adás itt ok nélkül való haszontalan teke-tória levén, a „nil molitur inepte“ jellemmel merőben ellen-keznék. 3) Különösen azt, hogy azon időszakban Horatius nem intézte volna szolgájához azt a csudálkozó kérdést: „*Davus ne?*“, midőn minden pillanatban várhatott olyas vala-mit. 4) Még több az, hogy a dialogus végén, úgy szólva, bothoz kap az úr. Ezt ugyan egy hirtelen haragú ember a Saturnalia daczára is megtehetette, de költő, ha hely- és időszerűsége ad valamit, festvényébe rajzvonásnak fel nem vehette. 5) Hogy ha *causalis coniunctiót* akart volna használni Horatius, a meny-nyire a latin nyelv szellemét ma bírjuk érteni, feltehetjük, hogy inkább *quam*-mal és *coniunctivussal* élt volna. — Mind-ezeket elgondolva, mondom, meggyőződtem Doederlein ész-revétele helyességéről. Más közönséges alkalommal jutott hát észébe Davusnak, hogy urának kellemetlen igazságokat mondjon, és a költő, hogy az adandó engedélyt a legkedve-zőbb alakban fejezze ki, azt mondja: „beszélj a hogy s a mit tetszik, mintha a decemberi időszakban volnánk, midőn vagy a melyben teljes szabadságot rendeltek (*voluerunt*) nektek böles eleink.“ Egyjárást referalom azt is, hogy Doed- szerint a 24. versbeli *usque* nem tartozik az utána való *recu-ses*-hez, hanem a megelőző *ad illa*-hoz. Igaz; mert *subitō* és *usque* nem férnek meg egy fedél alatt.

II, 7, 65. Ezt a verset bajosnak és sokan gyanusnak tartják. A „*spurium*“ vagy utolsó szükségbeli kifogás, vagy a restek rakonczája. Bajosnak pedig csak úgy fog látszani, ha a bevett pontozásnál fogva az előbbi periodus folytatásának vesszük. Logikai kapcsolat igenis van köztök egy kicsi; de a *cum*-mal egy majdnem önálló ellentét kezdődik s ennek a második tagja az *ibis*-sel. A vulgata ellenben elválasztja pont-tal a két ragots az elsőt a megelőzőktől csak *commával* kü-lönbözteti. Megegyeznek az antithesis elismerésében Hein-dorf, Orelli és Doederlein, s azért a 65. vers után csak colont tesznek; de H. és D. a *commát* meghagyják és csak O. tesz pontot. Krüger meg egészen a régi hinárban eviczki. To-vábbá nekem meg az az észrevételem, hogy a 66. versben, a *prudens*-t vagy úgy kell fordítani: *okos létedre*, vagy az előbbi

sorbeli és membrumbeli *mulier*-re vinni. Az elsőre nem tud-nék analogiát mondani; a második megint oly erős *inversio*, a milyet nem bírok feltenni Horatiusról.

II, 7, 110. A *mutat* dolgán sokat tünődnek nyelvtaná-rok színtugy mint *commentatorok*; még is a fő kérdést, t. i. hogy mikor és micsoda értelemben járul *mutare* egy, és mi-kor két határozó? nem tüzték ki, sőt alkalmilag sem tárgyal-ták jó móddal. A lexicographusokhoz is hasztalan folyamo-dunk e kérdésben. A mit gondos utánajárással kipuhatolnom sikerült, ebből áll. — *Mutare*-nak két fő jelentése van; vá-ltoztatni és cserélni. A latinnak erre a két fogalomra csak az az egy szava, min nem csudálkozhatni, mintbogy ná-lunk is összefoly némely esetben a két értelem. P. o. „helyet, levegőt, orvosságot, lakást cserélünk“ vagy „változta-tunk“ tetszésünk szerint. No már az ezeknek megfelelő ese-tekben aztán, midőn egynemű s azon névvel nevezett két dolog cseréjéről van szó, a *mutare*-hoz csak egy határozó járul *accusativusban*. *Muto vestem, agrum, equum*, etc. Ilyes va-lami, mint: *pallium pallio muto*, még *comœdiákban* sem fordul elé. Valahányszor ellenben egy dolognak más nevé-vel való fel-, el-, vagy megcserélését akarja jelölni a latin, okvetetlenül két határozót alkalmaz: az egyiket *accusativusban*, a másikat *ablativusban*; az utóbbit vagy csupaszon vagy *cum*-mal.¹⁰⁵) Most jön már a kérdés második része, hogy

¹⁰⁵) Ez a szabály, (mert valóban az) végképp eldőnti a Hor. Od. II. 16. 18—20. versei fölötti pört. Mert ez: »*Quid terras alio calentes sole mu-tonus?*« magára azt tenné: »Mire cseréljük egyik idegen földet a másik-kal?« Így pedig, hogy a költő nem akarta érteni, a következőkkel s az egész gondolatmenetből kiviláglik. De még azok a *commentatorok* sem értették úgy, a kik a bevett pontozatot pártolják, az egy Mitscherlichet kivéve, a ki legalább következetes volt. Kitészik az interpretatioikból, melyekben h a z á t cseréltetnek k ü l f ö l d e l. — »*Sic et Virg. Atque alio quaerunt patriam sub sole iacentem.*« Porph. et Schol. Cruq. (Ez azonban csak a *sub sole iacentes terras-ra* vonatkozik.) — »*Quid proficiscimur in terras longinquas et peregrinas patria relicta?*« Lambin. (Ebben már tiszta az alternatíva.) — »*Quid alium coeli prospectum, aliud clima in-quirimus, quid peregre proficiscimur, aut relicta patria, migramus alio?*« Cruq. — »*Hic subintelligitur Terminus a quo; mutamus terras alio sole calentes, terrá nostrá scilicet.*« Bentl. Ime, mindnyája bécsempészi magya-rázatába gyakorlatilag azt az *ablativust*, a melyet elméletileg ki akar kü-

értelmére nézve melyik határozót kelljen tenni accusativusba s melyiket ablativusba? Hogy jó feneket kerítsünk a dolognak, vegyük fel a cserélő személyét és tegye egyik határozó

szövből. De egyik sem oly naívan mint Nauck: »mutamus, natürlich nostra terra odor patria.« Természetes biz' a, miután minden latinul tudó észszerűleg érzi, hogy a fellebbi módon és alakban idézett helyen hiányzik valami a mutamus-nál, a minék okvetlenül hozzá kell járulni. E helyben előáll egy »vir eruditissimus« (Bentley jellemzi így), és kimutatja, hogy az a »természetesen oda értendő«, az a nélkülözhetetlen ablativus ott van helyben, a copistáktól elrontott »patriae« alakban az orruk előtt és csak belé kell, kiegészítve, construálni, vagy csak pontosítani az illető kérdésbe: »Quid terras alio calentes sole mutamus patria?« — És mi történt? Ovational fogadták tán Bentleyo duce? O, dehogya! Valamennyi commentator — boesáuat! Wakefielden és Doeringen kívül, — tagadó Péter lesz és egy szájjal kiáltja: Όβρ οβρα αβρον, οβρ οβρα β λέγεις: hol a kézirat vagy »scholiasta« a ki »tanubizonyosságot tegyen?« Bentley nyitja meg a tagadók sorát — »marito quin illi »vir eruditissimus« ambas iratus buccas inflet« — és tiltakozik egyetlenegy silány órvvel sz emendatio ellen. »Illud tantum coniecturae huic adversatur,« azt mondja, »quod hoc pacto frigeant aliquantulum ea quae sequuntur, Quis exsul se quoque fugit? Perit nempe Antithesi gratia et venustas singularis.« Tehát azért az »aliquantulum«-ért potyára adjuk a nyelv egyik kétségtelen törvényét? O nem! Annál kevésbbé, minthogy annak, a mit Bentley állít, az átló ellenkezője igaz. T. i. a patriae elhagyásával az ellentét tömöttebbé, szabatosabbá és így szebbé és erősebbé is válik. Mert exsul magában annyi mint: patriā expulsus vagy = is, qui patriam reliquit; szóval a patria fogalma belé van olvadva ez exsul-óba; tehát patriae exsul valódi pleonasmus, miről Bentley maga sem merné állítani, hogy »szépitő« az antithesist. Az angol criticus szerencsétlen érve mellé Orelli gondolt még egyet; azt hogy a patriae elszakasztásával a szokott caesura s ezzel a vers harmoniája oda lenne, (= versus propter imminutam solitae caesurae vim coniectura ista pessumdat.) Ez sem erősebb, mint a másik, és éppen azt lehet ellené mondani, csak hogy itt caesuráról és nem antithetusról van szó. T. i. az »imminuta vis« csak abban állhat, hogy az emendált versben a 6-dik syllaba nem valamely phrasis első syllabája. Ugy de ez annyira nem szükséges kíváncsi a sapphicus versben, hogy csak olvétve találkozik. P. o. mindjárt a jelen oda 30 hosszabb versében csak 6 van, a mely a követelt szabálynak inkább vagy kevésbbé megfelel, 21 világosan ellene szól és 2 kétes. Ez hát a 30-dik vers szükséges javítását nem gátolhatja. Nem is létez másutt sehol ez a szólam: exsul patriae így magára. Ebben: »exsul patria, domo (Sallust. Jug. 14.) a megkülönböztetés teszi szükségessé a patria említését. Éppen mint magyarul: elköltözött mellé nem szükséges oda mondani »a házból«; de mondhatni ám: »elköltözött a házból is a városból is.« Ilyen a »fugitivus suorum regniquet is

azt a mit ez a személy á d, és a másik azt, a mit helyette k a p. Most már döntsenek, ha birják, a példák. Plautus-ban csak hármát leltem: »Si quem reperire posset, quo mutet suum illum captivum.« (Capt. Prol. 28—29.) — »Si queat aliquem invenire, suum qui (pro quo) »mutat filium.« (Ib. 1, 1, 32—33.) — »Hoc illum me mutare confido fore.« (Ib. 1, 2, 68.) Ezekben a mit á d a cserélő ablativusban, a mit k a p accusativusban van. Virgilius is három példát szolgáltatott, de ellenkező viszonyu határozókkal, u. m. az a d o t t d o l g a c c u s a t i v u s á v a l s a k a p o t t n a k a b l a t i v u s á v a l. »Exilioque domos et dulcia limina mutant. (Georg. 2, 511.)¹⁰⁶ — »tellus Choniam pingui glandem mutavit arista.« (Ib. 1, 8.) — »Quamvis Milesia magno cellera mutantur.« (Ib. 3, 306—7.)¹⁰⁷

(Flor. 3, 1, 12.) — Ezek pedig: »Exsul manet« (Ov. M. 6, 189.) — és »Exsul mentisque domusque« (Ov. Met. 9, 409.) csak a genitivus constructionját bizonyítják; mert az exsul nincs itt a specialis értelmében véve, mint Lucanusnál (8, 334) a profugus és mint a garibaldista szájában az. — De ennek a történetét is kell tudni. Egy magyar garibaldista közlegénytől kérdeztek, ismer-e bizonyos — ugyan csak magyar és garibaldista — és rossz hírben álló tisztet? »O, igen Uram«, felelé, »ismerem még hazuról, az, otthon is emigrans volt.« — Száz szónak is egy a vége: a »nagy ismeretlen« olvasata.

Quid terras alio calentes

Sole mutamus patria? Quis exsul

Se quoque fugit?

egészen és egyedül helyes.

¹⁰⁶ Ez a két vers:

Exilioque domos et dulcia limina mutant;

Atque alio quaerunt patriam sub sole iacentem.

melynek második sorát idézik a scholiasták, mintogy paraphrasis az előbbi jegyzetben tárgyalt gondolatnak, ha az egészet vesszük. Végző egybeazonosításuk végett midőn még egyszer reá nyiték a scholiasták helyeire, nagyon meglepve tapasztalám, hogy az (addig mellőzött) Aero, éppen mint a »vir eruditissimus« ezt olvasta: Quis exsul se quoque fugit? Interpretatioja is, melynek a többinél csak a vége maradt meg, azt az olvasatot bizonyítja: »Quis exsul se quoque fugit? Quis a se quoque, id est, a vitio avaritiae suae poterit fugere, qui dereliquit patriam, divitias autem quaerit mutatione terrarum, ut est: Atque alio sat.«

¹⁰⁷ Servius interpretatioja szerint: »magno mutantur, ingenti pretio comparentur«, a másik rovatba tartoznék. De én helyesebbnek tartom vendantur-ral interpretálni. A gazda, árulja, nem pedig veszi a gyapjat és Virgilius gazdáknak, nem takácsoknak ír.

Lássuk már magát Horatiust: „Socraticam . . . domum mutare loriceis Iberis . . . tendis.“ (Od. 1, 29, 14—16.) — „Nunc ego mitibus mutare quaero tristia.“ (Ib. 1, 16, 25—26.) Ez a két példa a Virgilius mintájára van szabva. Több van a Plautuséra: „Lucretilem mutat Lycaeo Faunus“. (Od. 1, 17, 1—2.) — „Cur valde permutem Sabina divitias operosiores.“ (Ib. 3, 47—48.) „Num tu Mygdonias opes permutare velis crine Licymniae?“ (Ib. 2, 12, 21—23.) Ezekhez tartoznék a jegyzésemben vitatott „*terras mutamus patriâ*“ is, ha el volna döntve a sorsa. Elég is, a mit idéztem, a kimutatására annak, hogy a nyelvszokás e kérdésben nem dönt, hanem teljes szabadságot enged az íróknak, melyik cserecikket tegyék accusativusba, melyiket ablativusba. Variánsok közt tehát választani ez esetben nem lehet oly szabály nyomán, a mely nem létezik és itt csak kézirati tekintély határoz. És ez jelen esetben ezt az olvasatot ajánlja: „*uvam* furtiva mutat *strigili*, (a Plautina constructio szerint, mi egyébaránt is többségben van Horatiusnál). A Lambinus emendatioja: „*uva* furtivam mutat *strigilem*“, bár nem támogatatlan, maradjon neki.

II, 8, 18. *Divitias miseris!* — Csak jusson eszébe az embernek akár a mi költőnk „*miseri ambitio*“ ja és *divitiarum operosae*“ je, akár az újkori közmondásos „*embarras de richesse*“ és legott esudálkozni kezd rajta, miképp adott annyi dolgot a commentatoroknak az az egyszerű exclamatioja a közbe szóló költőnek. Kivált az *embarras*“ -féle értelem éppen illik a „gazda“ teprenkedéséhez, mint a ki nem tudja micsoda borokat tételesen fel a sok közül.

II, 8, 50. *Quod Methymnaeam vitio mutaverit uvam.* — Egyike a legértetlenebb és rosszul magyarázottabb helyeknek. Még az a furesaság is hozzá járul, hogy miután a sok régiebb editiókbeli *mutaverat* helyett a kéziratoknak csak nem öszvesége által ajánlott *mutaverit* olvasatot fogadták el a commentatorok, interpretatioikat még mind a korábbi olvasatra: *mutaverat*, alapítják. Természetesen; mert „*lectionem, non scholiastam mutaverunt.*“ A Cruq. scholiastája

mutaverat-ot olvas és ahhoz szabja elemzését: „*vitio, suo. mutaverat. dum mutatur, acidam fecerat, et vitia verat.*“ Nemde ennek a viszhangja akár a Doering jegyzete: „*vitio mutaverit* (*vitia verit, corruperit*) *uvam, quod ex vino Methymnaeo mutatum sit in acetum*“; akár az Orellié: „*acetum ex vino Lesbio confectum vitio, id est fermento, Gährung*“? Hát nem tudták meggondolni, hogy a coniunctivus v. futurum exactum sehogy sem fér össze a *fait accompli*-val? Nem azt, hogy az eczet nem ronthatta el azt a bort, a melyikből lett mert a mig nem lett, nem is volt eczet? Az interpresek szerint pedig még bor se volt, hanem csak szőlő, s ezt már megvesztegette az az eczet, a mely belőle leendő volt! A vers természetes és kínálkodó értelme az, hogy a kérdéses vers egyedül csak erejét akarja jellemezni az emlegetett eczetnek (*non sine aceto, quod* etc.), azt állítván róla, hogy „még a *Methymnaei* szőlőt is meg savanyítottá (*mutaverit vitio = acore*)“. Micsoda szőlőt? kérdik. Felelet, azt a melyet nem csak ebéd végén, hanem ebéd közben is szoktak csemege gyanánt hordozni Romában. „*Dum haec loquimur puer speciosus calathisco uvas circumtulit*“ (Petr. Sat. 41.). „Oly erős, csipős volt hát az az eczet, hogy a vele készített saláta vagy mártalék előtt vagy után evett legédezebb szőlőt is meg birná savanyítani az ember szájában.“ Mert bizony, akárhogy metaphORIZÁLJUK is az *uva-t vinum-má* s az *acetum*-ot „*fermentum-má, eczet és édes szőlő*“ másutt, mint az ember szájában, semmiképp se találkozhatnak.

Én pedig ezuttal senki száját tovább nem savanyítom s a commentariusok con amore élvezésében nem háborítom; hanem ezennel búcsut veszek a kedves és reményltem jegyzeteim által itt ott érthetőbbé tett satíráktól.